

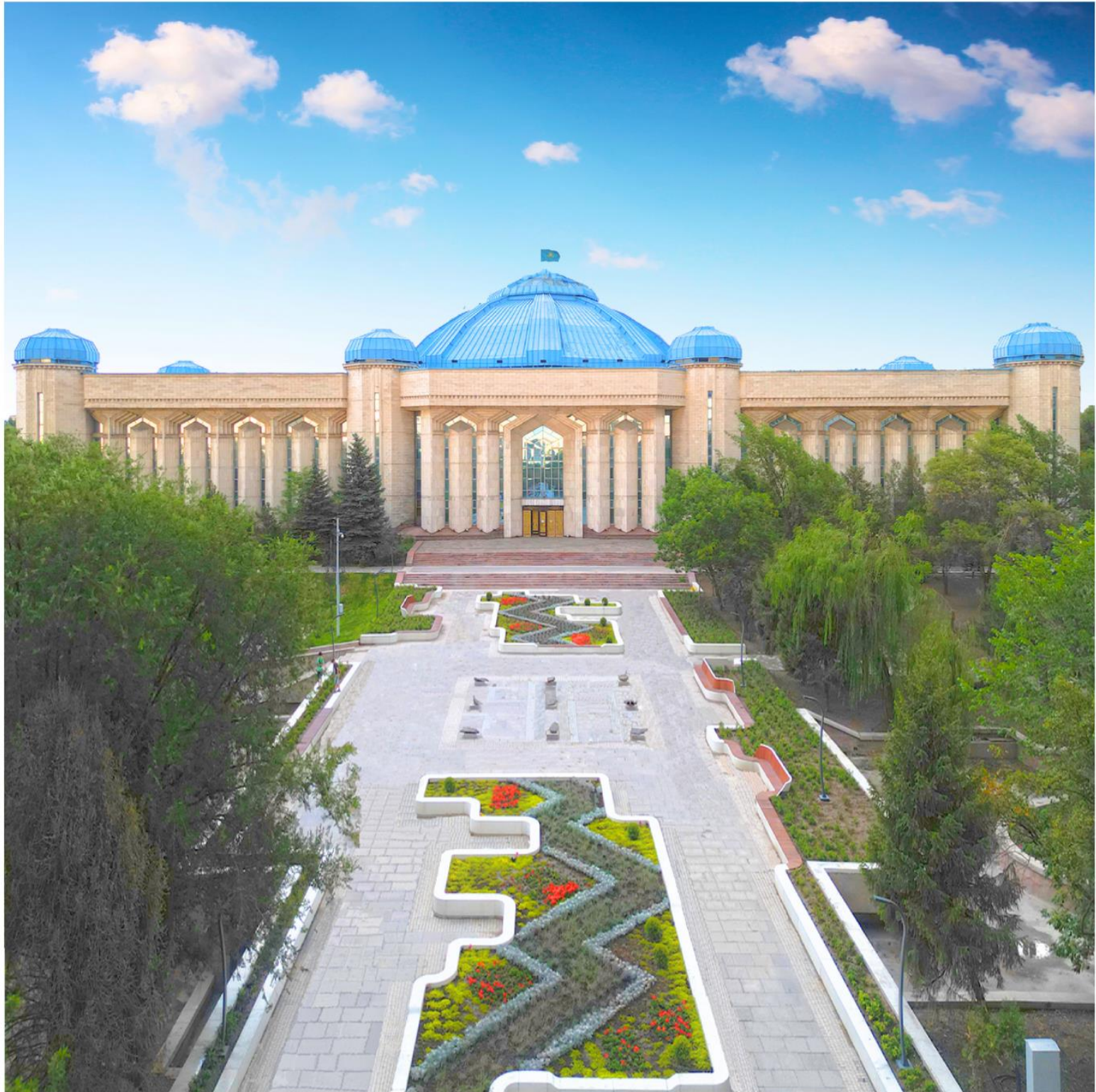
ISSN: 2958-5376
ISSN-L: 2958-5376

MUSEUM.KZ

ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ • НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ • SCIENTIFIC AND PRACTICAL JOURNAL

3(7)2024

ISSN: 2960-0049
ISSN-L: 2958-5376

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ АҚПАРАТ МИНИСТРЛІГІ
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕМЛЕКЕТТІК ОРТАЛЫҚ МУЗЕЙІ

МИНИСТЕРСТВО КУЛЬТУРЫ И ИНФОРМАЦИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ЦЕНТРАЛЬНЫЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ МУЗЕЙ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

MINISTRY OF CULTURE AND INFORMATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
CENTRAL STATE MUSEUM OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

MUSEUM.KZ

ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ • НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ • SCIENTIFIC AND PRACTICAL JOURNAL

Алматы, 2024

MUSEUM.KZ**Ғылыми-практикалық журналы**

«MUSEUM.KZ» – музейтану, музей ісі, мәдени мұра нысандарын қорғау, тарих, деректану, археология, нумизматика, этнология, өнертану, мәдениеттану және мәдениет тарихының өзекті мәселелеріне арналған рецензияланатын ғылыми-практикалық журнал.

Журнал қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде бұрын жарияланбаған ғылыми еңбектерді жариялайды.

Редакцияға жариялауға жіберілген ғылыми жұмыстар плагиатқа тексеріледі. Плагиат анықталса, жұмыс қосымша қарауға қабылданбайды.

Журналда келіп түскен жұмыстарды рецензиялаудың тәуелсіз институты жұмыс істейді.

Журналдың редакциясы өз қызметінде Committee on Publication Ethics – COPE халықаралық жариялау этикасы комитеті әзірлеген принциптерді, сондай-ақ Scopus (Elsevier) журналдарын жариялаудың этикалық принциптерін басшылыққа алады. «MUSEUM.KZ» журнал саясатының негізгі ұстанымы басылымның авторлар мен оқырмандар үшін ашықтық принципі.

Журнал материалдары «MUSEUM.KZ» Creative Commons «Attribution» («Атрибуция») 4.0 Дүниежүзілік (CC BY 4.0, лицензия «Авторлықпен») лицензиясы бойынша қол жетімді.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.

Журнал редакциясы мақаланың жарияланғандығынан келуі мүмкін зиян үшін авторлар немесе өзге тұлғалар мен мекемелер алдында өзіне ешқандай жауапкершілік алмайды.

Журналды тіркеген мекеме атауы	Қазақстан Республикасы Ақпарат және Қоғамдық даму министрлігі 24 ақпан 2023 жыл, Куәлік №KZ62VPY00065358
Құрылған жылы	30 қазан 2022 ж.
ISSN	ISSN: 2960-0049, ISSN-L: 2958-5376
Мерзімділігі	Жылына 4 рет
Құрылтайшысы	Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі Мәдениет комитетінің Қазақстан Республикасы Мемлекеттік орталық музейі РМҚК
Сайт	https://journal-museum.kz
E-mail	museum.kz@mail.ru
Байланыс телефоны	8 (727) 264 08 44
Редакциясы	museum.kz

MUSEUM.KZ
Научно-практический журнал

«MUSEUM.KZ» – рецензируемый научно-практический журнал, посвященный актуальным проблемам музеологии, музейного дела, охраны объектов культурного наследия, истории, источниковедения, археологии, нумизматики, этнологии, искусствоведения, культурологии и истории культуры.

В журнале публикуются оригинальные, ранее не опубликованные работы исследователей на казахском, русском, английском языках.

Научные работы, присланные для публикации в редакцию, проверяются на плагиат. В случае обнаружения плагиата работа к дополнительному рассмотрению не принимается.

В журнале функционирует независимый институт рецензирования поступающих работ.

Редакция журнала в своей деятельности руководствуется принципами, разработанными Международным Комитетом по публикационной этике Committee on Publication Ethics – COPE, а также Этическими принципами публикации журналов Scopus (Elsevier).

Основой политики журнала «MUSEUM.KZ» является принцип открытости издания для авторов и читателей.

Материалы журнала «MUSEUM.KZ» доступны по лицензии Creative Commons «Attribution» («Атрибуция») 4.0 Всемирная (CC BY 4.0, лицензия «С указанием авторства»).

При повторной публикации статей, съемке на микрофильмах и других копиях необходима обязательная ссылка на журнал.

Редакция журнала не несет ответственности перед авторами и/или третьими лицами и организациями за возможный ущерб, вызванный публикацией статьи.

Наименование органа, зарегистрировавшего издание	Министерство информации и общественного развития Республики Казахстан
Журнал основан	24 февраля 2023 г. Свидетельство №KZ62VPY00065358
ISSN	30 октября 2022 г. ISSN: 2960-0049, ISSN-L: 2958-5376
Периодичность	4 раза в год
Учредитель	РГКП Центральный государственный музей Республики Казахстан Комитета культуры Министерства культуры и информации Республики Казахстан
Сайт	https://journal-museum.kz
E-mail	museum.kz@mail.ru
Телефон	8 (727) 264 08 44
Редакция	museum.kz

**«MUSEUM.KZ»
Scientific and practical journal**

«MUSEUM.KZ» – A peer-reviewed scientific and practical journal dedicated to current issues in museology, museum studies, heritage protection, history, source studies, archaeology, numismatics, ethnology, art history, culturology and cultural history.

The journal publishes original, previously unpublished papers by researchers in Kazakh, Russian and English languages.

Research papers sent for publication to the editorial board are checked for plagiarism. If plagiarism is detected, the work will not be accepted for further consideration.

The journal has an independent review institution for incoming papers.

The editorial board of the journal in its activities guided by the principles developed by the Committee on Publication Ethics – COPE, as well as by the Scopus (Elsevier) Journal Publication Ethics Guidelines.

«MUSEUM.KZ» policy is based on the principle of openness to authors and readers.

«MUSEUM.KZ» journal materials are available under the Creative Commons "Attribution" 4.0 Worldwide (CC BY 4.0, licence "With attribution").

For republishing articles, microfilm and other copies, a link to the journal is required.

The editorial board is not liable to the authors and/or third parties and organizations for possible damages caused by the publication of the article.

Name of the authority that registered the publication	Ministry of Information and Social Development (Kazakhstan)
The journal was founded	February 24, 2023 Certificate №KZ62VPY00065358
ISSN	October 30, 2022.
Frequency	ISSN: 2960-0049, ISSN-L: 2958-5376
Founder	4 times a year
	Republican State Budget-Supported Enterprise The Central State Museum of the Republic of Kazakhstan Committee of Culture of the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan
Site	https://journal-museum.kz
E-mail	museum.kz@mail.ru
Tel.	8 (727) 264 08 44
Editorial board	museum.kz

UDC 930.2(574) «7»

A HOARD OF SASANIAN COINS FROM KAYNARBULAK (NEAR SHIMKENT, SOUTHERN KAZAKSTAN)

*J. Cribb*¹, *P.N. Petrov*²

¹ Hebei Normal University, Shijiazhuang, Hebei Province (China)

² Central State Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Abstract. This discovery of a hoard of countermarked silver drachms of the Sasanian emperor Peroz, 457–484 CE, in an excavated context at Kaynarbulak, Shimkent, Kazakstan opens up a new perspective on coin circulation in the region. One of the coins was countermarked with the tamga of the kingdom of the Türgesh, who ruled this area in the eight century CE, suggesting that the coins were deposited in the eighth century three centuries after their production. It also adds to our understanding of the circulation of Peroz’s coins and their imitations across Central Asia and beyond into China and South Asia. The aim of this article is to list the coins in this hoard and to correct several misunderstandings of the countermarks on them.

Materials and methods of the research. The coins of the silver treasure of the VIII century, found near Shimkent during the inspection by archaeologists of the archaeological monument in Kaynarbulak, were studied. The authors used common methods typical for numismatic research: historicism, linguistic, comparison, metrological, topographic, etc.

Keywords: coin, drachma, treasure, Sassanids, Ephthalites, Türgesh, South Kazakhstan, Shymkent, VIII century.

For citation: Cribb J., Petrov P.N. A Hoard of Sasanian Coins from Kaynarbulak (near Shymkent, Southern Kazakhstan) // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), pp. 5-19. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.01

ҚАЙНАРБҰЛАҚТАН (ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН, ШЫМКЕНТ МАҢЫНДА) ТАБЫЛҒАН САСАНИДТЕРДІҢ МОНЕТАЛАР КӨМБЕСІ

*Д. Крибб*¹, *П.Н. Петров*²

¹ Хэбэй педагогикалық университеті, Шицзяжуан,

Хэбэй провинциясы (Қытай)

² ҚР Мемлекеттік орталық музейі (Қазақстан)

Аңдатпа. Қайнарбұлақтағы (Шымкент қаласы маңындағы өңір) ескерткіште археологиялық зерттеу барысында табылған Сасанид императоры Пероздың б.з. 457-484 жж. қайта шекілген күміс драхмалар көмбесінің ашылуы, аймақтағы монета айналымына жаңа көзқараспен қарауды талап етеді. Монеталардың біріне Түргеш қағанатына (б.з. VIII ғ.) тиесілі таңба соғылған, бұл көмбенің қалған монеталары жасалғаннан кейін үш ғасыр өткен соң да айналымда болған деп болжам жасауға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, бұл Пероз монеталарының және олармен ұқсас түрлердің Орталық Азияда ғана емес, сонымен қатар Қытай мен Оңтүстік Азияда айналымындағы рөлі туралы түсінігімізді кеңейтеді. Мақаланың мақсаты – осы көмбедегі монеталарды зерттеу және олардың ерекше белгілеріне байланысты кейбір түсінбеушіліктерді жою.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Зерттеу нысаны – Шымкент қаласының маңындағы VIII ғасырға жататын Қайнарбұлақ археологиялық ескерткішін археологтардың зерттеу кезінде табылған күміс көмбедегі монеталар. Авторлар нумизматикалық зерттеулерге тән жалпы әдістерді пайдаланды: тарихилық, лингвистикалық, салыстыру, метрологиялық, топографиялық және т.б.

Тірек сөздер: монета, драхма, көмбе, Сасанидтер, Эфталиттер, Түргештер, Оңтүстік Қазақстан, Шымкент, VIII ғасыр.

Сілтеме жасау үшін: Крибб Д., Петров П.Н. Қайнарбұлақтан (Оңтүстік Қазақстан, Шымкент маңында) табылған Сасанидтердің монеталар көмбесі // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), 5-19 бб. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.01

КЛАД САСАНИДСКИХ МОНЕТ ИЗ КАЙНАРБУЛАКА (БЛИЗ ШЫМКЕНТА, ЮЖНЫЙ КАЗАХСТАН)

Д. Крибб¹, П.Н. Петров²

¹ Педагогический университет Хэбэя, Шицзячжуан,
провинция Хэбэй (Китай)

² Центральный государственный музей РК (Казахстан)

Аннотация. Находка клада серебряных драхм сасанидского императора Пероза, 457-484 гг. н.э. с надчеканами, в ходе археологического осмотра памятника в Кайнарбулаке (в ближайшей округе г. Шымкент), открывает новый взгляд на монетное обращение в регионе. На одну из монет была нанесена тамга, принадлежавшая каганату тюргов, и датируемая VIII в.н.э., что позволяет предположить, что остальные монеты клада находились в обращении даже три столетия после их изготовления. Это также расширяет наше понимание обращения монет Пероза и их имитаций не только в Центральной Азии, но и за ее пределами, в Китае и Южной Азии. Цель этой статьи – изучить монеты из этого клада и исправить некоторые недоразумения, связанные с их отличительными знаками.

Материалы и методы исследования. Изучению были подвергнуты монеты серебряные клада VIII века, найденные под г. Шымкентом при осмотре археологами археологического памятника в Кайнарбулаке. Авторы использовали общие методы, характерные для нумизматических исследований: историзм, лингвистический, сравнения, метрологический, топографический и др.

Ключевые слова: монета, драхма, клад, Сасаниды, Эфталиты, Тюргоши, Южный Казахстана, Шымкент, VIII век.

Для цитирования: Крибб Д., Петров П.Н. Клад Сасанидских монет из Кайнарбулака (близ Шымкента, Южный Казахстан) // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), с. 5-19. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.01

Introduction. In 2016 a hoard of 49 silver drachms of the Sasanian emperor Peroz, 457–484 CE, was discovered in a terracotta jug [Baitanaev, Petrov and Bragin, 2021: 114–117, 137, pl. 9, figs 3340, 3341]. In this study only 48 of the drachms were examined. This hoard is important in various ways, as it shows official Sasanian coins current in the region, their longevity in local use and the practice of countermarking in the region. The presence of such coins beyond Iran's eastern borders is well documented from various localities, with Peroz coins found in Afghanistan, Uzbekistan, Tajikistan, Kazakstan, Pakistan, India, China and Russia [see for example Baratova, Schindel and Rtveladze, 2012; Li, 2006; Khan and Hasan, 2017; Goldina and Nikitin 1997; Musakaeva and Berdimuradov, 2017: 137–138; Zeymal, 1994: 252–255]. The countermarking of Peroz coins has also been documented in Central Asia, as well as the production of local imitations of his various types [Göbl, 1967]. The imitation coins have also been recorded with countermarks. The reason why so many Peroz drachms were current in the region is to be found in the story of this emperor's activities in Afghanistan. For some time, he led successful campaigns into Afghanistan in conflict with Huns. At first, he was successful, and in c. 465–7 he captured Balkh and the region of western Bactria from the Kidarite Huns, but subsequently he came into conflict with the Hephthalite Huns, who in c. 476 defeated and captured him. He was ransomed by the payment of 30 mule-loads (30 x c. 125k) of silver coins (c. 4g), i.e. about 1,000,000 coins. In 484 Peroz again tried to defeat the Hephthalites and was again defeated and now lost his life and his army was routed (Cribb and Brace, at press). It can be assumed that he carried a treasury of coins with him and that this was

also captured. It can also be assumed that it was these coins from the ransom and from his captured treasury that we now see abundantly from modern finds that were current in Centra Asia.

The Kaynarbulak hoard and other related coins. Although many imitations of Peroz coins were in circulation in Central Asia, the hoard from Kaynarbulak is of official Sasanian coins. Most of the Peroz coins reported from Uzbekistan [Baratova et al. 2012: 102–128, Li] and China are also all official coins. Among finds of Sasanian coins East of Iran the coins of Peroz are the largest group, with his coins representing 48% of the Sasanian coins reported from Uzbekistan by Baratova et al. [Baratova, 2012: 27], and they are also the most numerous in finds in China, apart from a large hoard of late Sasanian coins from the early Islamic period found in Xinjiang [Li, 2006: 191]. The Kaynarbulak hoard contains coins from 15 Sasanian mints and one of an illegible mint. When compared with the Peroz coins from Uzbekistan published by Baratova et al. [Baratova, 2012: 29], the coins in this hoard show a similar distribution of mints, with the majority of the coin issued in the western part of Sasanian territory, reflecting the concentration of Sasanian coin production in the West and South-West in Peroz’s reign (Table 1). A similar distribution of mints is also reported in the museum collections in Paris, Berlin and Vienna [Schindel, 2004; Baratova et al. 2012: 29].

Comparing the mints of the Peroz coins in the Kaynarbulak hoard with those recorded elsewhere

Table 1

Mints by region	Coins in Paris, Berlin and Vienna (Schindel 2004)	Uzbekistan finds (Baratova et al. 2012)	Kaynarbulak hoard
	%	%	%
Asturistan	14	10	10.5
Azerbaijan	6	9	2
Fars	22	21	19
Khuzistan	39	36	35.5
Kirman	8	7	17
Media	5	11	6
Meshan	1	1	-
Gurgan	1	1	-
Khorasan	1	-	-
BBA (court mint)	5	3	8
illegible	-	-	2

The coins of Peroz were issued with three main portrait types and in several phases. The coins in this hoards all have the second and third portrait types on their obverses. A detailed description of the varieties has been made by Schindel [Schindel, 2004: vol. 1, 390–399; vol. 2, 276–289]. In the list here a simplified version of Schindel’s classification has been used. The second portrait type shows the king wearing a crenellated crown with a crescent replacing the front crenellation, surmounted by a hair-ball seated in a crescent and with diadem ribbons rising from the king’s right shoulder behind the king’s bust. The third portrait has the same crown but with wings rising above it flanking the hair-ball on crescent, and the diadem ribbons rise from both shoulders behind and in front of the king’s bust. The reverses of the coins have the usual Sasanian fire altar flanked by attendants, but three varieties of Pahlavi inscription, with a reign year date, the king’s name pylwey or his royal title MLKA (often only the M is visible).

The images of the coins are placed in photo tables 1-4. The numbers of the coins in the photo tables correspond to the numbers in Table 2.

List of the coins in the Kaynarbulak hoard, with details of the countermarks appearing on them

[* = Baitanaev, Petrov and Bragin 2021: pl. 9, fig. 3341; ** = ibid. no 3340]

Table 2

№ Photo	Peroz Coin type	Mint mark	Mint	Countermarks, numbered according to Göbl 1öxcy967															
				79v x'x'n ßꝛꝝ	79 öxcy ßꝛꝝ	82-1 tkyn	82-2 tkyn	82-3 tkyn	82-4a tkyn	82-4b tkyn	82-5 tkyn	82-6 tkyn	83 k'nk	88-1 trx'n	88-2 trx'n	88-3 trx'n	115a pyškw	115b pyškw	Tamga
1	2-2	AY	Ērān-xwarrah-Šāpūr, Khuzestan	1							1								
2	2-2	LYW	Rēv-Ardašīr, Khuzestan	1	1														
3	2-5*	AY	Ērān-xwarrah-Šāpūr, Khuzestan	1	1														
4	2-6	AY	Ērān-xwarrah-Šāpūr Khuzestan	1									1		1				
5	2-6	WH	Weh-Andiok-Šābuhr, Khuzestan	1															
6	2-7	AY	Ērān-xwarrah-Šāpūr, Khuzestan		1														
7	2-7	AY	Ērān-xwarrah-Šāpūr, Khuzestan		1						1								
8	2-k	KL	Kermān		1	1							1				1		
9	2-k	LYW	Rev-Ardašīr, Khuzestan		1												1		
10	2-k	WH	Vēh-Andiok-Šāpūr, Khuzestan		1	1													
11	2-m	AY	Ērān-xwarrah-Šāpūr, Khuzestan	1															
12	2-**	BBA	Court Mint	1	1														
13	2-m	DA	Dārābgird, Fars	1															
14	2-m	KL	Kermān	1					1										
15	2-m	KL	Kermān	1	1														
16	2-m	KL	Kermān	1	1														
17	2-m	KL	Kermān	1	1														
18	2-m	MA	Media	1	1	1		1											
19	2-?	ART	Ardašīr-xwarrah, Fars	1		1												1	
20	3-k	ART	Ardašīr-xwarrah, Fars	1	1														
21	3-k	ART	Ardašīr-xwarrah, Fars	1	1								1						
22	3-k	AS	Ctesiphon, Āsōristān	1															
23	3-k	AS	Ctesiphon, Āsōristān	1	1							1							
24	3-k	AS	Ctesiphon, Āsōristān		1														
25	3-k	AT	Azerbaijān	1															
26	3-k	AY	Ērān-xwarrah-Šāpūr, Khuzestan	1	1														
27	3-k	AY	Ērān-xwarrah-Šāpūr, Khuzestan	1															
28	3-k	AY?	Ērān-xwarrah-Šāpūr, Khuzestan	1															
29	3-k	BBA	Court Mint		1					1									
30	3-k	BBA	Court Mint	1									1						
31	3-k	BN	Uncertain location, Kermān	1	1			1											
32	3-k	KL	Kermān	1	1												1		
33	3-k	LYW	Rēv -Ardašīr,	1	1						1								

			Khuzestan																
34	3-k	LYW	Rēv-Ardašīr, Khuzestan	1							1								
35	3-k	NY	Nēvawand, Media	1															
36	3-k	ST	Eštakhr, Fars	1	1														
37	3-k	ŠY	Shiraz, Fars	1							1								
38	3-k	ŠY	Shiraz, Fars	1	1														
39	3-k	WH	Vēh-Andiok-Šāpūr, Khuzestan		1													1	
40	3-k	WH	Vēh-Andiok-Šāpūr, Khuzestan	1	1		1			1	1								
41	3-m	AS	Ctesiphon, Āsōristān	1															
42	3-m	BBA	Court Mint	1															
43	3-m	DA	Darabgird, Fars	1	1														
44	3-m	DA	Darabgird, Fars		1														
45	3-m	KL	Kermān	1						1									
46	3-m	NY	Nehāvand, Media	1															
47	3-?	AS	Ctesiphon, Āsōristān	1						1	1								
48	3-?	ill	illegible	1	1		1												
total				38	28	4	-	4	1	-	6	1	5	3	1	-	-	4	1

Coin types 2-2, 2-5, 2-6, 2-7 = bust type 2 with years 2, 5, 6 and 7

Coin types 2-k and 2-m = bust type 2 with either k= the king's name or m = a Pahlavi letter

m

Coin types 3-k and 3-m = bust type 3 with either k= the king's name or m = a Pahlavi letter

m

What distinguishes this hoard found in Kazakstan from most other finds of Peroz coins is their heavily countermarked state. The countermarks are all on the edge of the obverse design, never obliterating the original designs, which is clearly important for the continuing circulation of the coins. The countermarks are mostly inscriptions in Sogdian script giving the titles of Turkish rulers. Most of these countermarks are included in the listing of countermarks found on Hunnish and Turkic coins which was published by Göbl [Göbl, 1967: 112–202]. Countermark 79v was not listed by Göbl, but is related to his countermark 79. Countermark 79v is also very unusual in that it was struck onto the coin on an anvil which had a design, showing a male face turned to the right. The list of the coins in this hoard shows which countermarks appeared on each coin (Table 2).

All the coins in the hoard have one of two countermarks (79v and 79) which include the title βyy = lord. Eighteen examples are stamped with both. Countermark 79v precedes the word meaning lord with another title x'x'n βyy = Lord Khagan, the highest title of Turkic rule. Countermark 79 precedes the title lord with what appears to be a name δxcy βyy = Lord Dagcy [Lurje, 2010: 185–186, no. 458]. Thirteen of the coins have been countermarked with the word tkyn (countermark 82) another Turkish title Tegin, meaning a prince. Tegin is also used in personal names [ibid: e.g. 115–116, no. 193]. On these coins there are five different punches used to countermark this word onto the coins, and two coins have the word applied twice with different punches. Another Turkish title trx'n = Tarkhan, a nobleman (countermark 88) has been countermarked on four coins using two different punches. Five coins from the hoard have another countermark (countermark 115) struck with two different punches. It is inscribed pyškw'r a word of unknown significance (ibid: 322, no. 990, who suggests it is either a place or a personal name [ibid: 139, no. 283, also discusses a misreading of it as βyšp'δ by Baratova, 1999: 223]. This assemblage of countermarks seems to be made under the same authority as those outside the hoard as they often appear together. A few examples of coins with different countermarks and including one of these have been seen and the shared countermark is the one inscribed tkyn (countermark 82), see for example a single piece in the Szagana hoard of Peroz coins [found at a site 25 km south west of Samarkand Musakaeva and Berdimuradov, 2018: 140 fig. 1)]. All the other countermarked coins in this hoard (ibid: 140, figs 2–4, 141, figs 1–6) had a countermark inscribed byy in Sogdian script [Göbl, 1967 countermark 80, his drawing is upside down and he read as Bactrian script].

Examples of the Kaynarbulak hoard countermarks on Peroz drachms have been reported from other finds. An example with two tkyn countermarks (countermark 82) was contained in a hoard found at Sanjarshoh in Tajikistan (12 km east of Panjikent) [Gariboldi, 2017: 60, pl. 3, no. 30; Dovudi, 2018: 160, Fig. 51.3], and an example countermarked tkyn (countermark 82) and $\delta\chi\psi$ byy (countermark 79) in a hoard found at Shashkat (38 km east of Penjikent) [Dovudi, 2018: 14, 160, Fig. 51.1]. Both hoards otherwise contained Bukharkhudat drachms. Similar countermarks have also been found on later coin: pyškw̄r (countermark 115) on a drachm of Kawad among the finds from Merv in Turkmenistan [Loginov-Nikitin, 1993, no. 97]. The Shashkat hoard can be dated after 775 CE on the basis of its latest Bukharkhudat coin in the name of the caliph al-Mahdi (775–785).

Two groups of coins with the same countermarks have also been observed. The first group is from a hoard found at Babylon of Sasanian and Islamic coins, now in Berlin [Simon, 1977], deposited after 819/820 (the date of the latest Abbasid coin in the hoard). The other is a group in the Hermitage Museum, which because of their similarity appear to be a hoard parcel (this would exclude the Hermitage coins with the Sogdian script countermark 80 $\beta\gamma\gamma$).

Countermarked Peroz coins in the Babylon Hoard, Berlin, parcel deposited after 819/820

Table 3

Peroz Coin type	Mint mark	Mint	Schindel 2004	Countermarks, numbered according to Göbl 1967										
				79v	79	82-1	82-3	82-4a	82-5	82-6	83	88-1	115b	ill
3-k	?	illegible	235, 3.31g		1							1		
3-k	AS	Ctesiphon, Āsōristān	43, 3.39g		1		1							
3-k	DA	Dārābgird, Fars	123, 3.72g				1	1						
3-k	KA	Karzi, Fars	128, 3.44g		1									
3-k	KL	Kermān	140, 3.63g		1	1					1		1	
3-k	KL	Kermān	141, 3.63g	1	1									
3-k	NY	Nihawand, Media	177, 3.63g											
3-k	NY	Nihawand, Media	199, 3.63g											
3-k	ST	Eṣṭakhr, Fars	192, 3.56g		1									
3-k	ST	Eṣṭakhr, Fars	194, 3.49g		1		1		1	1				
3-k	WH	Vēh-Andiok-Šāpūr, Khuzestan	222, 3.66g											?
3-m	AY	Ērān-xwarrah-Šāpūr, Khuzestan	83, 4.02g											
3-m	ST	Eṣṭakhr, Fars	182, 3.13g									1		
			13	1	7	1	3	1	1	2	1	1	1	1

Hoard 4 Countermarked Peroz coins in Hermitage Museum, St Petersburg

Table 4

Peroz Coin type	Mint mark		Hermitage no.	Göbl 1967	Countermarks, numbered according to Göbl 1967					
					79v	79	82	88	115a	80
2-k	AY	Ērān-xwarrah-Šāpūr, Khuzestan	10.493	283.b3						1
2-m	ART	Ardašīr-xwarrah, Fars	10.478	283.b5						1
2-m	AS	Ctesiphon, Asuristān	10.491	283.b4						1
2-m	AY	Ērān-xwarrah-Ērān-xwarrah-Šāpūr, Khuzestan	10.492	283.b1					1	
2-m	ST	Eṣṭakhr, Fars	10.490	283.b6			1			
3-k	?	?	10.588	283.c18	1					
3-k	ST	Eṣṭakhr, Fars	10.587	283.c15		1				

3-k	WH	Vēh-Andiok-Šāpūr, Khuzestan	10.539	283.c14						1
3-m	AY	Ērān-xwarrah-Šāpūr, Khuzestan	10.547	283.c17			1			
3m	KL	Kermān	10.512	283.c16		1				
					1	2	2		1	4

The coins with countermark 80 βγϒ have the same mark as those of the Sazagan Hoard and are therefore unrelated to the countermarks on the Kaynarbulak hoard.

Countermarked Peroz drachms related to the Kaynarbulak hoard (reported, based on Göbl 1967, Zeno.ru, American Numismatic Society, British Museum, Zeymal 1994, and auction sales)

Table 5

Peroz Coin type	Mint mark	Mint	Source	Countermarks, numbered according to Göbl 1967							
				79v	79	82-	83	88	115	Tamga	
2-yr 6	AY	Ērān-xwarrah- Šāpūr, Khuzestan	Bibliothèque Nationale Paris, Thierry 1999: 349 no. 12; 2011: 6, Fig. 3		1	1					1
2-yr 7	AY	Ērān-xwarrah- Šāpūr, Khuzestan	Bibliothèque Nationale Paris, Thierry 1999: 349 no. 11; 2011: 6 Fig. 2		1	1					
2-k	?		ANS 1951.181.1		1						
2-k	WH	Vēh-Andiok- Šāpūr, Khuzestan	ANS 1970.184.14						1		
2-m	?		Sogdcoins.narod.ru Coins of Central Asia u9		1						
2-m	AS	Ctesiphon, Āsōristān	Mallon 283b		1				1		
2-m	AW	Hormozd-Ardasir, Khuzestan	St James 20 2011-11-18 lot 750a		1	1					
2-m	KL	Kermān	Göbl 1967: 283.b2		1		1				
3-k	?		Album 17 2013-09-19 lot 85		1				1		
3-k	?		cointalk 2017-12-22		1	2					
3-k	?		ANS 1997.74	1	1	1					
3-k	?		Zeno 86936, Coins of Central Asia un15 2012		1	1		1	1		
3-k	?		Göbl 1967: 283.c9			1					
3-k	AS	Ctesiphon, Āsōristān	Zeno 28789 Gorny and Mosch 130 lot 1621			1		1			
3-k	AS	Ctesiphon, Āsōristān	Zeno 86937, ex Coins of Central Asia un10 2012	1							1
3-k	AS	Ctesiphon, Āsōristān	Zeno 216231 ex ebay						1		
3-k	AS	Ctesiphon, Āsōristān	Zeymal 1994: 254, fig. 4.4		1	1			1		
3-k	AS	Ctesiphon, Āsōristān	Leu e15 2021-02-27 lot 1016		1	2					
3-k	AS	Ctesiphon, Āsōristān	Zeno 86934, ex Coins of Central Asia un11 2012		1						2
3-k	AT	Azerbaijān	CNG e449 249 2019-04-03		1				1		
3-k	AT	Azerbaijān	Zeno 125489	1	1	1					
3-k	AT	Azerbaijān	Zeno 151335	1	1	1	1				
3-k	AT?	Azerbaijān	British Museum 1960,1104.1 (Göbl 1967: 283.c5)		1	1					
3-k	AW	Hormozd-Ardasir, Khuzestan	Zeno 216230, Album 17 2013-09- 19 lot 84		1	1					
3-k	AW	Hormozd-Ardasir, Khuzestan	Album 13 2014-05-15 lot 46		1	1					
3-k	AY	Ērān-xwarrah-	St James 20 2011-11-18 lot 750b		1			1			

		Šāpūr, Khuzestan								
3-k	AY	Ērān-xwarrah-Šāpūr, Khuzestan	Copenhagen Museum (Göbl 1967: 283.c8)		1	1				
3-k	AY	Ērān-xwarrah-Šāpūr, Khuzestan	Copenhagen Museum (Göbl 1967: 283.c7)		1			1		
3-k	AY	Ērān-xwarrah-Šāpūr, Khuzestan	Zeno 125612	1	1					
3-k	DA	Dārābgird, Fars	Vcoins	1						
3-k	DA	Dārābgird, Fars	Göbl 1967: 283.c3		1					
3-k	DA	Dārābgird, Fars	CNG m60 2002-05-22 lot 1081		1	2				
3-k	KL	Kermān	British Museum 1920,0515.199 (Göbl 1967: 283.c13)		1		1			
3-k	LD	Ray, Media	British Museum OR.9668 (Göbl 1967: 283.c2)		1	2			1	
3-k	LD	Ray, Media	Zeymal 1994: 254, fig. 4.5		1				1	
3-k	MA	Media	Mallon 283a		1					
3-k	NY	Nēwawand, Media	ANS 1958.99		1					
3-k	NY	Nēwawand, Media	Sogdcoins.narod.ru Coins of Central Asia u14		1		1	1		
3-k	ST	Eštakhr, Fars	CNG e144 2006-07-26 lot 174	1		1				
3-k	ST	Eštakhr, Fars	Zeno # 173012			2		2		
3-k	ST	Eštakhr, Fars	Göbl 1967: 283.c12		1		1			
3-k	ST	Eštakhr, Fars	Zeno 199529, Heritage 58 2018-05-1 lot 7135		1				1	
3-k	ŠY	Shiraz, Fars	Zeno 203267, Vauctions Pegasi 38 2018-05-22 lot 300		1	1			1	
3-k	WH	Vēh-Andiok-Šāpūr, Khuzestan	Zeno 208970, Album 32 2018-09-13 lot 164			1			1	
3-k	WH	Vēh-Andiok-Šāpūr, Khuzestan	CNG e144 2006-07-26 lot 172		1				1	
3-m	AW	Hormozd-Ardasir, Khuzestan	Dorotheum 2019-11-13 lot 1286							
3-m	AW	Hormozd-Ardasir, Khuzestan	CNG e144 2006-07-26 lot 173		1					
3-m	AW	Hormozd-Ardasir, Khuzestan	Worthpoint		1			1		
3-m	AY	Ērān-xwarrah-Šāpūr, Khuzestan	Göbl 1967: 283.c4			2				
3-m	AY	Ērān-xwarrah-Šāpūr, Khuzestan	Myntauktion 17 2016-03-12 lot 1069a			1				
3-m	GW	Gorgān	Wilkes and Curtis 6 2015-06-15 lot 514		1	1				
3-m	LD	Ray, Media	Roma e61 2019-08-22 lot 458		2					
3-m	AY	Ērān-xwarrah-Šāpūr, Khuzestan	Album 39 2021-01-12 lot 2085		1					

Attribution to the Türgesh Khaganate. The hoards and the reported coins show a consistent group of countermarks, all written in Sogdian and four of them (79v, 79, 82 and 88) containing attested Turkic titles x’x’n βγγ, δxcy βγγ, tkyn and trx’n, and the other two (83 and 115), words of unknown significance, k’nk and pyškw̄r, perhaps personal names or places. Although occasionally these countermarks appear on their own, they are normally in the company of one of the others. The context of the hoard and of all the other reported specimens suggests that these countermarks emanate from the same region and indicate that the coins were in circulation together in a single currency zone. The presence on one of the coins of a tamga suggests that they were circulating in the region dominated by the Türgesh (Türgiṣ), a Turkic state, focussed on the city of Suyab (modern Ak-Beshim) on the northern border of Kyrgyzstan, ruled by a Qaghan achieving independence from the Western Turk state, c. 699–766 CE [Stark, 2016]. This tamga appears on the reverse of Chinese style cast copper coins issued by the Türgesh, with the Sogdian script obverse inscription. βγγ twrkyš x’x’n pny = coin of the Lord Qaghan of the Türgesh. It is also clear that the countermark inscribed x’x’n βγγ (79v) is written in a very similar style to these words on the Türgesh copper coin. These connections have been made by [Thierry 1999: 323], Dovudi [Dovudi, 2018: 14–15], and Babayarov and Asanov [Babayarov and Asanov 2020: 16]. In spite of these

connections Babayarov and Asanov [2020: 14] identified the countermarked coins as issues from Tokharistan, and Baratova [Baratova, 1999: 224] linked them with the site of Ajina Tepe in southern Tajikistan. Thierry [Thierry, 2011: 5–6] attributed them to the Türgesh, but in former Hephthalite territories annexed by the Turks (presumably also meaning Tokharistan), without specifying their location.

The discovery of this hoard in Kazakstan in the territory ruled by the Türgesh suggests that the links in terminology, style of Sogdian writing and the appearance of the tamga all point to their zone of circulation being in the Türgesh Khaganate. The reports of stray examples in hoards from Tajikistan and Uzbekistan illustrate the wider circulation of Peroz drachms, rather than offering locations for their countermarking. The hoard found at Kaynarbulak was found in the next room to a copper coin of the Türgesh and is located about 100 km South-East of the site of Otrar where locally issued coins with the Türgesh tamga have been found [Baratova, 1999: 253]. The casting of Türgesh copper coins has been observed at three sites to the East of Kaynarbulak at Ispijab, 15 km to the East, at Taraz 150 km and at Farab 600 km [Baitanaev, Petrov and Bragin, 2021: 226]. So it is eastwards from Otrar that the bulk of the finds of the Chinese style Türgesh coins and their production have been reported. The discovery of this hoard within the region of the circulation of Türgesh copper coins, primarily in the region of northern Kyrgyzstan and the neighbouring areas of Kazakstan, suggests strongly that the countermarks were applied to enable these Peroz drachms to circulate there. The titles on the countermarks, Khagan, Tarkhan and Tegin, are all documented as in use by the Türgesh [Stark, 2016].

The attribution of the countermarks on the coins in this hoard to the Türgesh takes them chronologically far from the time of their original issue. It raises the question of how could coins issued in the second half of the fifth century still be in active use in the first half of the eighth century. The hoard parcel in Berlin from the Babylon hoard shows that such countermarked Peroz drachms were still available for inclusion in a hoard deposited in the early ninth century, and the inclusion of one of these countermarked coins in the hoard from Shashkat also of the late eighth confirms their longevity. The widespread use of Peroz drachms in Sogdia and Tokharistan would make such coins readily available to the Türgesh, particularly during their military campaigns further West into these regions. The use of the Türgesh tamga for countermarking Sasanian coins was not restricted to Peroz drachms, but this countermark has also been reported on a coin of Kawad, 498–531 CE [Loginov-Nikitin, 1993: 97] and on coins of Khusrau II, 591–628 CE, dated 602 and 621 [Zeno.ru, 169193].

Conclusion. The discovery of the hoard of countermarked Peroz drachms at Kaynarbulak, Shimkent, Kazakstan has served to clarify the attribution of the countermarks on them to the Türgesh (c. 699–766 CE) and to date them to the eighth century. It is, however, unclear where the majority of these countermarks were applied. Such countermarked Peroz coins are rarely found in excavations, and none in Kazakstan apart from this hoard. The Türgesh controlled territory far to the West of where these coins were found, so it remains possible that they were countermarked in another part of the territory under Türgesh control.

This adds another chapter to the story of the circulation of Peroz's coins and their imitations across Central Asia and beyond into China and South Asia. The rare occurrence of a hoard of such coins from an excavated context is to be highly valued for the precision of the information it yields. It serves to correct several misunderstandings of these coins and their countermarks and advances our understanding of the monetary system of ancient Kazakstan.

Photo table 1.

Photo table 2.

Photo table 3.

Photo table 4.

REFERENCES

Babayarov, G. and Asanov, E. 2020. 'Coins of Tokharistan with old Turkic titles', *Turkic Studies Journal*. 3.2, pp. 6–24

Baitanaev, B. A., Petrov, P. N., and Bragin, A. O. 2021. *Monetary Circulation in Southern Kazakhstan in the III – XV centuries (Денежное Обращение в Южном Казахстане в III – XV вв)*, volume 1, A.H. Margulana Institute of Archaeology, Almaty.

Baratova, L. 1999. 'Alttürkische Münzen Mittelasiens aus dem 6.–10. Jh. N. Chr.', *Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan* 31, pp. 219–292.

Baratova, L., Schindel, N. Rtveldze, E. 2012. *Sylloge Nummorum Sasanidarum – Usbekistan*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna.

Dovudi, D. 2018. *Bukharkhudat, Sassanian and Umayyad Dirhams of Tajikistan (Бухархудатские, Сасанидские И Омейядские Дирхемы Таджикистана)*, ER-Graph, Dushanbe.

Gariboldi, A. 2017. *Sylloge Nummorum Sasanidarum Tajikistan – Sasanian Coins and their Imitations from Sogdiana and Tocharistan*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna.

Göbl, R. 1967. *Dokumente zur Geschichte der Iranischen Hunnen in Baktrien und Indien*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz (4 volumes).

Goldina, R. D., and Nikitin, A. B. 1997. 'New finds of Sasanian, Central Asian and Byzantine coins from the region of Perm', the Kama-Urals area, in K. Tanabe, J. Cribb and H. Wang (eds), *Studies in Silk Road. Coins and Culture. Papers in honour of Professor Ikuo Hirayama on his 65th birthday*, Hirayama Silk Road Institute, Kamakura, pp. 111–130.

Khan, G. R., and Hasan, M. 2017. 'A new hoard from Tibba Pir Abdul Rehman, Jhang (Punjab), Pakistan: a preliminary report', *Ancient Pakistan* 28: 137–149.

Lurje, P. B. 2010. *Iranisches Personennamenbuch, Series II Mitteliranische Personennamen*, volume 8 *Personal Names in Sogdian Texts*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna.

Musaeva A.A., Berdimuradov A.E. 2018. 'Treasure from Sazagan (Клад из Сазагана)', *Archaeological Research in Uzbekistan 2015-2017 (Археологические исследования 2015–2017)* 11: 137–144.

Sun Li (孙莉). 2006. 'The distribution and significance of Sassanid Silver currency in China', *Chinese Archaeology* 6.1, pp. 190-194 (abstract of original '萨珊银币在中国的分布及其功能' (Sasan yinbizai Zhongguode fenbu ji qi gongneng), *Kaogu Xuebao* 2004.1: 35–54).

Schindel, N. 2004. *Sylloge Nummorum Sasanidarum III: Shapur II – Kawad I / 2 Regierung*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna.

Simon, H. 1977. "Die sāsānidischen Münzen des Fundes von Babylon, ein Teil des bei Koldeweys Ausgrabung im Jahr 1900 gefundenen Münzschatzes." *Acta Iranica* 1977, pp. 149-337.

Stark, S. 2016. 'Türgesh Khaganate', in J. M. MacKenzie and N. R. Dalziel (eds), *The Encyclopedia of Empire*, Wiley Blackwell, Chichester: vol. 4, pp. 2122–2127.

Thierry, F. 2011. 'Three Notes on Türgesh Numismatics', *Sichou zhi lu guguo qianbi ji Silu wenhua guoji xueshu yantaohui lunwenji (絲綢之路古國錢幣暨 絲路文化國際學術研討會 論文集, Proceedings of the Symposium on Ancient Coins and the Culture of the Silk Road, Shanghai Museum, December 2006)*, Shanghai, Shanghai Museum, pp. 413-442.

Thierry, F. 1999. 'Sur les monnaies Türgesh' in M. Alram and D.E. Klimburg-Salter (eds), *Coins Art and Chronology – Essays on the pre-Islamic History of the Indo-Iranian Borderlands*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna, pp. 321–349

Zeymal', E. V. 1994. 'The circulation of coins in Central Asia during the early medieval period (first –eighth centuries AD)', *Bulletin of the Asia Institute New Series* 8, pp. 245–267

Авторлар туралы мәлімет: Джо Крибб – нумизматика адъюнкт-профессоры, Шицзяжуан, Хэбэй провинциясы, Қытай; Британ музейіндегі монеталар мен медальдардың бұрынғы қор сақтаушы; Эшмолиен музейі Хеберден монета сарайының құрметті ғылыми

қызметкері, Корольдік нумизматикалық қоғамның құрметті вице-президенті, Шығыс нумизматикалық қоғамы бас хатшысының орынбасары, «Ежелгі Үндістан және Иран» қорының қамқоршысы. ORCID: 0000-0001-5743-5521. E-mail: joecribb@btinternet.com

Петров Павел Николаевич – тарих ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы Мемлекеттік орталық музейінің жетекші ғылыми қызметкері (050051, Алматы қ., Самал-1, үй 44, Қазақстан). ORCID iD 0000-0001-8125-769X. E-mail: ppn2022@yandex.ru

Сведения об авторах: Джо Крибб – адъюнкт-профессор нумизматики, Хэбэйский педагогический университет, Шицзячжуан, провинция Хэбэй, Китай; бывший хранитель монет и медалей Британского музея; почетный научный сотрудник монетного зала Хеберден Музея Эшмолиен, почетный вице-президент Королевского нумизматического общества, заместитель генерального секретаря Восточного нумизматического общества, попечитель фонда «Древней Индии и Ирана». ORCID: 0000-0001-5743-5521. E-mail: joecribb@btinternet.com

Петров Павел Николаевич – кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник в Центральном государственном музее РК (050051, Алматы, Самал-1, микрорайон 44. Казахстан). ORCID iD 0000-0001-8125-769X. E-mail: ppn2022@yandex.ru

Information about the authors: Joe Cribb – Adjunct Professor of Numismatics, Hebei Normal University, Shijiazhuang, Hebei Province, China; former Keeper of Coins and Medals, British Museum; Honorary Research Associate, Heberden Coin Room, Ashmolean Museum, Honorary Vice-President, Royal Numismatic Society, Deputy Secretary General, Oriental Numismatic Society, Trustee, Ancient India and Iran Trust. ORCID: 0000-0001-5743-5521. E-mail: joecribb@btinternet.com

Pavel N. Petrov – Cand. Sci. (History), leading researcher of Central State Museum of the Republic of Kazakhstan (050051, Almaty, Samal-1, microdistrict 44. Kazakhstan). ORCID iD 0000-0001-8125-769X. E-mail: ppn2022@yandex.ru

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 18.08.2024.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 21.08.2024.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 30.08.2024.

UDC 930.2(574)

ARCHITECTURAL DECORATION ON KHUMS FROM THE MEDIEVAL KAVAT-KALA

O.T. Dospanov

Karakalpak Museum of Art named after I.V. Savitsky (Uzbekistan)

Abstract. The article is devoted to the study of ceramic production in the Middle Ages. However, at this stage, attention is focused on the architectural decoration of individual finds from Estate № 2 at Kavát-kala. Khums, as materials for household purposes, have various decorative elements, but the materials available in our case cannot be classified as widespread in terms of ornament and decoration. Some similarities in decoration are found among ceramic (the kashin) products of the Golden Horde period, and are only characteristic of glazed ceramics of the 13th-14th centuries. However, the available information from archaeological excavations at Kavát-kala allows us to judge the most developed forms of pottery production in the 9th-12th centuries.

The article also examines the common features of cultural ties in agriculture of the ancient and medieval periods, identifies the cultures of the peoples inhabiting this settlement, and craft production on the basis of unique collected materials from research carried out on the caravan routes of the south of the Right Bank of Khorezm, including the southern and western foothills. Among them, it was established that in one of the medieval estates of Kavát-Kala, near the ancient

Russian canal Gavkhor, vessels with richly decorated images of animals of hand-made ceramics have been preserved, dating from the era of the Khorezmshahs (11th-12th centuries) to the era of the Golden Horde (13th - 16th centuries). Today, no less interesting is the arched ornament located along the rims of the hums, which is almost traditional for the Kashin ceramics of the Golden Horde period, on the outside of the vessels.

Materials and methods of the research. Since the article deals with the ornament depicted on ceramics, the method of research by comparing the shapes of vessels inside the found samples of gray clay ceramics was used. Also, the methods of grouping, systematization, description and identification were used when describing vessels that have some characteristic similarities in the composition and modeling of clay. In other forms, horseshoe-shaped moldings with open tops are repeated between the arches, from which compositions in the form of spiral molded strips descend to the shoulder. Round convex stamped disks, carved cut geometric triangles are repeated along the entire circumference of the body, between which there are decorative loop-shaped handles historical methods were used when dividing them into periods.

Keywords: khum, gray clay, arch ornament, Kavat-kala, Gavkhore.

For citation: Dospanov O.T. Architectural decoration on Khums from the medieval Kavat-kala // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), p.p. 19-25. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.02

ОРТАҒАСЫРЛЫҚ ҚАВАТ-ҚАЛА ХУМДАРДЫҢ СӘУЛЕТТІК БЕЗЕНДІРІЛУІ

О.Т. Доспанов

И.В. Савицкий атындағы Қарақалпақ өнер музейі (Өзбекстан)

Аңдатпа. Мақала ортағасырлық Хорезмнің оң жағалауындағы қыш өндірісін зерттеуге арналған. Алайда негізінен Қават-қала ескерткішінің №2 үй-жай орнынан табылған жеке олжалар – сәулеттік безендірілу бұйымдарына, олардың ішінде тұрмыстық материал ретіндегі әртүрлі сәндік элементтерге ие хумдарға, назар аударылады. Біздің жағдайда бұл материалдарды ою-өрнек және әшекейлеу тұрғысынан кең таралған деп айтуға болмайды. Тек, безендіру түрлері жағынан кейбір ұқсастықтар Алтын Орда дәуіріндегі қыш (кашин) бұйымдарының арасында кездеседі және XIII-XIV ғғ. қыш ыдыстарына тән. Дегенмен, Кават-қала ескерткішінде археологиялық қазбалардан алынған мәліметтер IX-XII ғасырлардағы қыш бұйымдардың ең дамыған түрлерін анықтауға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, мақалада Хорезмнің оң жағалауының оңтүстігіндегі керуен жолдарынан, оның ішінде оңтүстік және батыс тау етегінде жүргізілген зерттеу жұмыстарының бірегей жинақталған материалдарында осы елді-мекенді мекендеген халықтардың ежелгі және ортағасырлық мәдениеттердің шаруашылығындағы мәдени байланыстары мен қолөнер өндірісінің ортақ белгілері айқындалды. Оның ішінде ортағасырлық Кават-қала иеліктерінің бірінде, ежелгі орыс Гавхор каналының маңында табылған қолөнер керамикалық бұйымдарындағы әшекейі мол жануарлар бейнелері бар ыдыстар Хорезмшахтар дәуірінен (XI-XII ғғ.) Алтын Орда дәуіріне (XIII – XVI вв.) дейін жалғасқаны анықталды. Бүгінгі таңда ыдыстардың сыртқы жағындағы Алтын Орда дәуіріндегі Кашин керамикасына дерлік дәстүрге айналған құмдардың жиіктерінде орналасқан арка тәрізді ою-өрнектің де қызығушылығы аз емес.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Мақала қыш бұйымдарда бейнеленген өрнектер туралы болғандықтан, табылған сұр түсті сазды керамика үлгілерінің ішіндегі ыдыстардың пішіндерін салыстыру арқылы сараптама жасау әдісі қолданылды. Сондай-ақ құрамы саз және үлгілеуі бойынша кейбір ұқсастықтары бар ыдыстарды сипаттауда топтастыру, жүйелеу, суреттеу, анықтау тәсілдері қолданылды.

Басқа формаларда спираль пішінді жолақ композициялар ыдыстың иық тұсына түседі, доғалар арасында ашық орындарда қалыпталған жылқы бейнелері қайталанады. Дөңгелек, дөңес пішінді қалыптармен кескінделген геометриялық үшбұрыш өрнектер ыдыстың сыртқы

бетінде шеңбері бойынша қайталанады, олардың арасында сәндік үшін ілгек тәрізді тұтқалар орналасқан, оларды кезеңдерге бөлуде тарихилық әдістер қолданылды.

Тірек сөздер: хум, сұр түсті балшық, арка тәрізді өрнек, Кават-қала, Гавхор.

Сілтеме жасау үшін: Доспанов О.Т. Ортағасырлық Қават-қала хумдардың сәулеттік безендірілуі // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), 19-25 бб. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.02

АРХИТЕКТУРНОЕ ДЕКОРИРОВАНИЕ ХУМОВ ИЗ СРЕДНЕВЕКОВОЙ КАВАТ-КАЛЫ

О.Т. Доспанов

Каракалпакский музей искусств имени И.В.Савицкого (Узбекистан)

Аннотация. Статья посвящена изучению керамического производства в средневековом Правобережном Хорезме. Однако на данном этапе внимание сосредоточено на архитектурном декоре отдельных находок из усадьбы № 2 Кават-калы, среди которых хумы, как материалы бытового назначения, имеют различные декоративные элементы. Имеющиеся в нашем случае материалы нельзя отнести к широко распространенным с точки зрения изучения орнамента и отделки. Некоторые сходства в декоре встречаются среди керамических (кашинных) изделий золотоордынского периода и характерны только для поливной керамики XIII-XIV вв. Однако имеющиеся сведения археологических раскопок на Кават-кале позволяют судить о наиболее развитых формах гончарного производства в IX-XII вв.

Также в статье рассматриваются общие черты культурных связей в земледелии древнего и средневекового периода определены культуры народов, населяющих это поселение, и ремесленное производство на уникальных собранных материалах исследовательских работ, проведенных на караванных путях юга Правобережья Хорезма, включая южное и западное предгорья. Среди них установлено, что в одной из средневековых усадеб Кават-Калы, близ древнерусского канала Гавхор, сохранились сосуды с богато украшенными изображениями животных ручной керамики, начиная с эпохи Хорезмшахов (XI-XII вв.) до эпохи Золотой Орды (XIII – XVI вв.). На сегодняшний день не меньший интерес представляет арочный орнамент, расположенный по венчикам хумов, что является почти традиционным для кашинской керамики золотоордынского периода, с внешней стороны сосудов.

Материалы и методы исследования. Поскольку в статье речь идет об орнаменте, изображенном на керамике, использован метод исследования путем сравнения форм сосудов внутри найденных образцов серой глиняной керамики. Также методы группировки, систематизации, описания и идентификации использовались при описании сосудов, имеющих некоторые характерные сходства по составу и моделированию глины.

В других формах между арками повторяются подковообразные молдинги с открытыми навершиями, от которых к плечу спускаются композиции в виде спиральных лепных полос. По всей окружности тулова повторяются круглые выпуклые штампованные диски, резные прорезанные геометрические треугольники, между которыми находятся декоративные петлеобразные ручки, при их делении на периоды использовались исторические методы.

Ключевые слова: хум, сероглиняная, арочный орнамент, Кават кала, Гавхоре.

Для цитирования: Доспанов О.Т. Архитектурное декорирование хумов из средневековой Кават-калы // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), С. 19-25. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.02

Introduction. Museum exhibition is one of the main scientific and educational directions in the promotion and preservation of history, culture of peoples, ethnic groups, development and transformation of traditional culture, etc. In this regard, currently a huge role is assigned to the State

Museum of Arts of the Republic of Karakalpakstan named after I.V. Savitsky where from the moment of its founding, the department of archeology was established (officially - the Department of Art of Ancient Khorezm), for the first time organized on the basis of materials and research works of the Khorezmian Archaeological and Ethnographic Expedition (hereinafter referred to as KhAEE) and also owing to the initiative of I.V. Savitsky himself. In general, the work of the department can be determined to solve modern pressing problems of preservation and use of historical and cultural heritage.

The peculiarities of the functional orientation of the archeology department in the scientific sense is a deep study of culture and art, traditional ways of life and life of the ancient Khorezmian civilization.

Over the course of several decades, material has been accumulated, which today represents unique evidence of the material culture of the peoples who lived in the Southern Aral Sea region since ancient times. Most of the objects of material culture and art obtained as a result of archaeological research, at the initial stage by I.V. Savitsky, in the ways of interest and continuation of the tradition of research by the early expeditions of the KhAEE, then by archaeological expeditions with scientific technology. Over the years, research work has been carried out and unique materials have been collected from the ancient settlements and settlements of the Ayaz kala and Kavat kala oases, the caravan routes of the south of Right Bank Khorezm, including the southern and western foothills of Sultanuizdag, the delta of the ancient Gavkhor and Amu Darya canal. Questions concerning the research of material culture always remain deeply relevant, even though it would seem that it has been sufficiently studied to date. In addition, this issue nowadays is also touched upon by the fact that it connects science with the problems of the synthesis of ethnographic culture, the connections of peoples, the development of handicraft production and the economic life of ancient and medieval cultures.

Discussion. Among the most famous archaeological materials in the collections of the State Museum of Arts of the Republic of Karakalpakstan named after I.V. Savitsky, several, in our opinion, interesting khums have been preserved, previously found in one of the estates of the medieval Kavat Kala, near the ancient Russian canal Gavkhore (Img. 1. KP-36450; KP-36708; KP-44067). The identification of these finds was mentioned by E.E. Nerazik [Nerazik, 1975; 1976], as well as N.N. Vakturskaya, who made an excellent chronological classification of medieval ceramics of Khorezm of the 9th-17th centuries [Vakturskaya, 1959: 300-305. Img.19.1-4].

These khums are gray clay, covered with engobe, and are ovoid in shape. Of course, handicraft ceramics made on a potter's wheel with rich ornamentation. The clay contains traces of finely crushed gruss and is lined with dark gray engobe. The corollas are shelf-shaped, slightly curved inward. Architectural elements in the form of closed arches are used in the ornamentation of the upper part of the landscape neck.

Between the arches descending from the rim to the shoulders of the vessel, there are alternating friezes that form niches in which zoomorphic images are arranged, somewhat reminiscent of moving animals with long necks and large horns on their heads. However, they are interspersed between arches, on which there are drawn lines in the form of a Christmas tree ornament. The arches themselves have dented finger moldings at the end.

In other forms, between the arches there are repeating horseshoe-shaped moldings with open finials, from which compositions in the form of spiral molded stripes descend to the shoulder. Along the entire circumference of the body there are repeating round convex stamped disks, carved incised geometric triangles, between which there are decorative loop-shaped handles. Judging by the nature of production and the identified layers, these materials belong to the era of the Khorezmshahs (XI-XII centuries).

Speaking about khums in the period under our review, it should be noted that in Khorezm their production and development continued during the Golden Horde. At the same time, among the specimens of gray clay ceramics found in later times, the vessels had some characteristic similarities in shape, engobe, clay composition and molding - but such elegance in decoration is practically never found [Vakturskaya, 1959:260]. In the XIII-XIV centuries. Most of the Khums

found on the territory of the right bank of Khorezm had a characteristic ovoid body without a neck. At the mouth they are framed by a massive shelf-shaped corolla.

Among the khums of the Khorezmshakh period, there are two types of vessels: ornamented and smooth-walled. The rims and shoulders of the khums are decorated with molded or traced wavy and linear ornaments. Among them, wavy and arched patterns stand out.

Noting the analogies, we see that the Khums we describe are found in Shemakha-kala Ketenler, Khazarasp [Kdyrniyazov, 1989:67], and in rural settlements of Khorezm in the 13th-14th centuries [Nerazik, 1976: 54-61], in the left bank of Khorezm - the ancient settlement of Dzhigirbent [Vishnevskaya, 2007: 15-16].

Typology of this group of Khums for the 9th-12th centuries. has some analogous similarities from the Afrigid period and apparently continues the tradition of local potters of the previous period. We see these similarities in the massive bent rims, decorations in the form of molded plaits with finger impressions and traced comb wavy ornaments.

The use of these vessels in the vast territory of the right bank of Khorezm is almost completely connected with the culture of the rural sedentary district. Formed as container utensils utilized in the household, they were not deprived at the same time of a decorative meaning for a more privileged or wealthy feudal family. In this case, we see that the khums we note were found in a rich feudal estate No. 2 (house no. 43) near the medieval Kavat kala, where, in addition to richly decorated khums, elegant painted luster vessels were found [Dospanov, 2022: 122, Img. 1].

Img.1. Samples of gray clay khums (XI-XII centuries) from Estate No. 2 near Kavat Kala.

Of no less interest is the arched ornament located on the rims of the khums, which is almost traditional in Kashin ceramics of the Golden Horde period, on the outside of the vessels. It consists of narrow double relief arches, colored with large blue dots: one at the top and two, less often three or four, dots on each vertical. Inside each arc there is a strip of oblique strokes (the most common option), either a straight line, or a straight line with blue dots on it. At the top, the arches can be overlapped with a bracket-ligament; sometimes the role of such a ligament is played by two or three small dark green dots. In some cases the ligament is absent. Similar decorations on the outside of the vessels, but not colored with blue dots, are known in the ceramics of Western Kazakhstan (Saraichik) [Agapov, 1979:193, fig. 11], and N.N. Vakturskaya also mentions the arched ornament on the outside of Khorezm vessels [Vakturskaya, 1959: 322].

Researcher V.Yu. Koval, reflecting his opinion about arched decorations, characterizes it as follows: “It should be clarified that the decor of the outer surface of the bowls, described as “arched,” is a stylization of the prominent lotus petals found on Chinese celadon bowls of the Sun and Yuan era (X-XIV centuries) [Morgan, 1991: 6-11], which served as a prototype for the hemispherical “lotus” bowls that became popular in the East in the 12th–14th centuries [Lane, 1957: 9; Morgan, 1991: 67].

“Arched” stylizations of lotus petals are also present on varieties of Iranian ceramics of the “Sultanabad type” [Lane, 1958: 64a, 93b, 96b], which served as a role model for Golden Horde kashin ceramics [Bulatov, 1969: 69; Koval, 2001].

Speaking about the architectural decor of the arched ornament, one cannot fail to mention the elegantly decorated outer walls of the Dzhanyk Kala citadel, dating back to the 9th-12th centuries. The walls are decorated with protruding semi-columns at the top, interlocking in the form of arches.

Conclusion. Thus, we see that the ceramic materials we noted from the 9th-12th centuries were formed by preserving and further developing the local pottery tradition as container ceramics, by continuing the tradition of existing ethnic groups within the framework of urban and rural craft production. And as a result, it clearly reflects the complex picture of cultural and ethnic processes that took place during the formation of the region around Kavak Kala, and which determined the appearance of the local culture of the subsequent period.

REFERENCES

- Agapov P., Kadyrbaev M.* Treasures of Ancient Kazakhstan. Alma-Ata, 1979.
- Bulatov N.M.* On the issue of the development of ceramic craft in the Golden Horde cities // Bulletin of Moscow State University. Story, 1969. No. 2
- Vakturskaya N.N.* Chronological classification of medieval ceramics of Khorezm (IX-XVII centuries) // TKhAEE, vol. IV. M., 1959, pp. 261-342.
- Vishnevskaya N.Yu.* Mechanisms of formation of the ceramic complex of the south of Khorezm in the 9th century. (based on the Dzhigerbent settlement) // ABSTRACTS of reports of the International Symposium “The Aral Sea region at the crossroads of cultures” and the second field Seminar “Archaeology of the ancient Tashkyrman oasis”, dedicated to the 100th anniversary of the birth of Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan S.P. Tolstova. Nukus-Bustan-Beruni October 2-4, 2007, pp.15-16.
- Dospanov O.T.* About several fragments of medieval glazed ceramics from the funds of the State Historical Museum of the Republic of Karakalpakstan named after I.V. Savitsky (to the study of the material culture of the Southern Aral Sea region) // Urto Osiyo tarihi va archeology. No. 7, Termez, 2022, pp.117-123
- Kdyrniyazov M.-Sh.* Material culture of the cities of Khorezm in the XIII-XIV centuries. Nukus, 1989, 67 p.
- Koval V.Yu.* Kashin ceramics of the Golden Horde: origin, technology, terminology // Volga region in the Middle Ages (thesis). N. Novgorod, 2001.
- Nerazik E.E., Savitsky I.V., Manylov Yu.P.* Excavations in the area of the medieval Gavkhore canal in 1971 // Bulletin of KKFAS Uz, Nukus, 1975 No. 4, pp. 54-61

Nerazik E.E., Rural housing in Khorezm (I-XIV centuries). From the history of housing and family. Archaeological ethnographic essays. Academy of Sciences of the USSR, Institute of Ethnography named after N.N. Miklouho-Maclay. TKhAEE, Vol. IX. "The science". M., 1976, 257 p.

Lane A. Later Islamic Pottery. Persia, Syria, and Turkey. London: Faber and Faber, 1957. XVI.

Lane A. Early Islamic Pottery. Mesopotamia, Egypt and Persia. London: Faber and Faber, 1958. XI.

Morgan P. New thoughts on old Hormus: Chinese ceramics in the Hormus region in the thirteenth and fourteen centuries // «Iran». Vol. 29. London, 1991.

Автор туралы мәлімет: Доспанов Октябрь Тұрғанбайұлы – И.В. Савицкий атындағы Қарақалпақ өнер музейінің Археология бөлімінің меңгерушісі, тарих ғылымдарының кандидаты. Өзбекстан, Қарақалпақстан Республикасы, 230100, Нөкіс қаласы, Т. Қайыпбергенов көшесі, № 52. E-mail: oktyabrd@gmail.com

Сведения об авторе: Доспанов Октябрь Турганбаевич – кандидат исторических наук, заведующий Отделом археологии Каракалпакского музея искусств имени И.В. Савицкого. Узбекистан, Республика Каракалпакстан, 230100, г. Нукус, ул. Т. Каипбергенова №52. E-mail: oktyabrd@gmail.com

Information about the author: Oktyabr T. Dospanov – Candidate of Historical Sciences, Head of the Department of Archeology of the Karakalpak Museum of Arts named after I.V. Savitsky. Uzbekistan, Republic of Karakalpakstan, 230100, city Nukus, St. T. Kaipbergenov, No. 52. E-mail: oktyabrd@gmail.com

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 14.05.2024.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 30.07.2024.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 25.08.2024.

УДК 745.522

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ И ТЕХНИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НЕКОТОРЫХ ВИДОВ ГАЗАХСКОГО КОВРА «БОРЧАЛЫ»

С.Ш. Рзаева, Я.Р. Салимов

Азербайджанский национальный музей ковра (Азербайджан)

Аннотация. Статья посвящена исследованию четырех ковров «Борчалы», хранящихся в коллекции Азербайджанского национального музея ковра. Цель исследования – выявить с помощью художественного и технического анализа основные типологические черты некоторых видов ковра «Борчалы», относящегося к Гянджа-Газахскому типу азербайджанского ковра.

Основное внимание художественного анализа было уделено форме, структуре медальона и его элементарной единице как наиболее информативной и значимой части для атрибуции данных ковров.

В результате исследования выявлено использование родственных медальонов вертикальной и крестообразной форм. Обнаружено, что основные орнаментальные формы, образующие медальон, как и второстепенные мотивы, заполняющие поле ковра, являются общими для исследуемых нами вариантов ковра «Борчалы». Также в образовании обрамляющих медальонов констатировано применение принципа «бесфоновой организации изобразительных форм» (БОИФ). В исследовании получена информация о ряде характерных черт, составляющих типологическую особенность медальонов. Выдвинута гипотеза о том,

что вертикальная составляющая медальона является важным устойчивым признаком исследуемых медальонов, указывающим на их архаичность по сравнению с крестообразными медальонами данного ковра.

Установлено, что колорит данных ковров составлен из ограниченного числа цветов, где красный, белый и синий (и его оттенки) являются доминирующими.

Технический анализ структуры ковров показал, что в целом они соответствуют характеристикам типичных газых ковров.

Материалы и методы исследования. Исследование было проведено на четырех вариантах ворсового ковра «Борчалы» хранящихся в Азербайджанском национальном музее ковра (инв. № 6446, 6565, 5334, 1138). В качестве метода для исследования художественного оформления ковров использовался сравнительный анализ.

Ключевые слова: ковер, Азербайджан, Газых, Борчалы, Лембелі, медальон, трехчастный мотив, крючкообразный элемент.

Для цитирования: Рзаева С.Ш., Салимов Я.Р. Художественный и технический анализ некоторых видов газых ковра «Борчалы» // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), с. 25-40. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.03

«БОРЧАЛЫ» ГАЗАХ КІЛЕМІНІҢ КЕЙБІР ТҮРЛЕРІНЕ КӨРКЕМДІК ЖӘНЕ ТЕХНИКАЛЫҚ ТАЛДАУ

С.Ш. Рзаева, Я.Р. Салимов

Әзірбайжан ұлттық кілем музейі (Әзірбайжан)

Андатпа. Мақала Әзірбайжан ұлттық кілем музейінің қорында сақталған төрт «Борчалы» кілемдерін зерттеуге арналған. Әзірбайжан кілем түрлеріне жататын бірнеше гянжа-газах «боршалы» кілемдерінің көркемдік және техникалық талдау негізінде типологиялық белгілерін анықтау.

Көркемдік талдаудың басты назары медальонның пішініне, құрылымына және оның элементарлы бірлігіне осы кілемдердің атрибуциясы үшін ең мазмұнды және маңызды бөлігі ретінде аударылды.

Зерттеу барысында тік және төртбұрыш (крест) тәрізді пішіндердің сәйкес медальондарының қолданылуы анықталды. Медальонды құрайтын негізгі ою-өрнек түрлері, сонымен қатар кілем өрісін толтыратын қосалқы негіздер біз зерттеген «Борчалы» кілемінің нұсқаларына ортақ екені анықталды. Сондай-ақ, рамалық медальондарды қалыптастыруда «суреттік қалыптарын көлеңкесіз ұйымдастыру» (СҚКҰ) қағидатын қолдану айтылды. Зерттеу нәтижесінде медальондардың типологиялық белгісін құрайтын бірқатар сипатты белгілер туралы мәліметтер алынды. Медальонның тік құрамдас бөлігі осы кілемнің крест тәрізді медальондарымен салыстырғанда олардың архаикалық сипатын көрсете отырып, зерттелетін медальондардың маңызды тұрақты белгісі болып табылады деген гипотеза алға тартылды. Бұл кілемдердің бояуы қызыл, ақ және көк (және оның реңктері) басым болатын шектеулі түстерден тұратыны анықталды.

Кілемдердің құрылымына техникалық талдау жасау, жалпы алғанда, олардың әдеттегі газых кілемдерінің сипаттамаларына сәйкес келетінін көрсетті.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Зерттеу Әзірбайжан ұлттық кілем музейінде сақталған Борчалы кілемінің төрт нұсқасы бойынша жүргізілді (инв. № 6446, 6565, 5334, 1138). Кілемдердің көркемдік безендірілуін зерттеу әдісі ретінде салыстырмалы талдау қолданылды.

Тірек сөздер: кілем, Әзірбайжан, Газых, Борчалы, Лембелі, медальон, үш бөлікті негіз, ілмек тәрізді элемент.

Сілтеме жасау үшін: Рзаева С.Ш., Салимов Я.Р. ««Борчалы» Газых кілемінің кейбір түрлеріне көркемдік-техникалық талдау» // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), 25-40 бб. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.03

ARTISTIC AND TECHNICAL ANALYSIS OF SOME TYPES OF THE GAZAKH BORCHALY CARPET

S. Sh. Rzaeva, Y.R. Salimov

Azerbaijan National Carpet Museum (Azerbaijan)

Abstract. The article is devoted to the study of four pile carpets *Borchaly* stored in the collection of the Azerbaijan National Carpet Museum. The purpose of the study is to identify, through applying design and technical analysis, the main typological features of some types of the Borchaly carpet classified among the Ganja-Gazakh type of Azerbaijani carpet.

The main attention of the design analysis is paid to the shape and structure of the medallion and its elementary unit as the most informative and significant part for the attribution of these carpets.

The study has revealed the use of related medallions of vertical and cruciform shapes. It was discovered that the main ornamental forms forming the medallion, as well as the secondary motifs filling in the field of the carpet, are common to the variants of the Borchaly carpet we studied. Additionally, in the formation of framing medallions, the application of the principle of “no-background organization of pictorial forms” was stated. The study obtained information about a number of characteristic features that make up the typological feature of medallions. A hypothesis has been put forward that the vertical component of the medallion is an important stable feature of the medallions, indicating their archaic nature in comparison with the cruciform medallions of the carpet. It has been established that the coloring of these carpets is made up of a limited number of colors, where red, white and blue (and its shades) are dominant.

The technical analysis of the carpets showed that, in general, their structure corresponds to the characteristics of standard Gazakh carpets.

Materials and methods of research. We studied four versions of the Borchaly carpet stored in the Azerbaijan National Carpet Museum (inv. No. 6446, 6565, 5334, 1138). Comparative analysis was used as a method for studying the artistic design of carpets.

Keywords: carpet, Azerbaijan, Gazakh, Borchaly, Lembeli, medallion, three-part motif, hook-shaped elements.

For citation: Rzaeva S.Sh., Salimov Y.R. Artistic and technical analysis of some types of the Gazakh Borchaly carpet” // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), pp. 25-40. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.03

Введение. Одним из наиболее ярких и самобытных видов декоративно-прикладного искусства Азербайджана является искусство ковроткачества. Среди азербайджанских ковров особым своеобразием выделяются борчалинские ковры, отличающиеся от других ковров характерным крупным геометрическим медальоном, контрастным колоритом, составленным из малого количества цветов, и блестящим высоким ворсом. На основе своих художественных и технических особенностей эти ковры относятся к Газахской группе Гянджа-Газахского типа [Керимов, 1961: 19 а, б; Керимов, 1983:121, 145].

Исторический ареал Газах-Борчалинского ковроткацкого региона был достаточно обширен. Территория, на которой ткались газахские ковры, охватывала северо-западную и южную части ковроткацкой зоны азербайджанского ковра. Кроме, собственно, Газахского подрайона, к Газахскому ковроткацкому району также причислялись Таузский подрайон, а затем и Борчалло-Караязский подрайон, который являлся основным центром ковроткачества в Грузии [Исаев, 1932: 184, 129], [Керимов, 1961: 19 а, б]. Большие села Борчалинского района – Гурдлар, Ахурлы, Качаган, Садахлы (Сатыхлы), Даштепе и Лембели являлись известными ковроткацкими пунктами [Керимов, 1983: 145]. М. Исаев отмечает, что изделия газахского типа в прошлом ткались также и в соседних Инджеванском и Бамбакском¹ подрайонах

¹ Памбакский [Шопен, 1852: 357, 502, 721; Ваграмов, 2003: 91, 175].

Армении. В декабре 1918 года нижняя часть Борчалинского уезда вошла в состав Армении, и ныне под понятием «Борчалы» стало подразумеваться только Марнеульский /Сарван¹, Гардабанский /до 1947 года Гараязы/, Дманисский /до 1947 года Башкечид/ и Болнисский /до 1943 года – Люксембург/ районы Грузии [Тагиева, 2003: 149-150; Melikova, 2023: 4].

Л. Керимов отмечает влияние Газахской школы на ковроткачество в прилегающих территориях. Так, под влиянием Газахской школы развивались такие ковроткацкие пункты как села Борчало и Караязы, находящиеся на территории Грузии севернее Газаха, население которых составляли азербайджанцы; ковровые пункты Карачоп, Лембали, Качаган, а также находящиеся к западу и юго-востоку от Газаха, Шамседдин, Бамбак, Иджеван, Кара-коюнлу, Гейча (Севан) [Керимов, 1983:122]. Таким образом, Газахская группа включает ковры, сотканные в Газахе и Борчалы, к последнему из которых относятся ковры «Борчалы», «Караязы», «Качаган», «Карачоп» и «Карагоюнлу» [Керимов, 1961: 19 а, б]. О близости по характеру борчалинских и караязских ковров к газахским коврам еще ранее писал А.С. Пиралов [Пиралов, 1918: 64]. Однако подобное влияние, переходящее в сходство, может быть объяснено и тем, что эти ковры создавал единый народ, живший на данных территориях. По сообщению А.П. Ермолова, «дистанции Казаха, Шамшадия и Борчалы населены татарами²» [Записки Алексея Петровича Ермолова во время управления Грузией, 1816 г.]. Наименование ковра «Борчалы» было связано с центром его производства. «Настоящее название [села] Борчало – Бозчалу или Бозчелу. По преданиям, нынешнее население произошло от большого племени бозчалу, жившего в уезде Сулдуз (Южный Азербайджан³). Это племя, по распоряжению правителей династии Сефевидов, было переселено из Бозчалу на север Газаха, то есть на территорию Грузии... Племя называется также Карапапаг» [Керимов, 1983: 145]. Карапапахи относятся к огузской группе кыпчакской ветви древнетюркского племени и являются наиболее известной этнографической группой азербайджанцев [Гамидова, 2020: 90; Большая Советская Энциклопедия, 1969: 278]. «До середины XIX века карапапахи жили к северу от озера Севан (Гейча). В настоящее время эта территория разделена между Арменией, Грузией и Азербайджаном (Карапапахи)» [Melikova, 2023: 4; Лахути, 2009: 8].

В статье историка данного региона К. Мамедова, опубликованной в книге В. Мурадова «Qazax-Borchaly bolqasinin xalchalary», отмечается, что «Газах-Борчалинский регион на протяжении всей истории своего существования занимал важнейшее место в общественно-политической, экономической и культурной жизни Азербайджана. И хотя Борчалы сегодня отделен от Азербайджана, созданная здесь богатая материальная и духовная культура является одной из составных частей азербайджанской культуры» [Мурадов, 2014: 38].

Поэтому выявление художественных и технических особенностей ковра «Борчалы» позволит лучше понять его происхождение, связанное с культурой создавшего его народа.

Обсуждение. Согласно Л. Керимову, ковер «Борчалы» в зависимости от художественной структуры имеет пять вариантов. Каждый из этих вариантов имеет у ковроткачей местное наименование: *первый* именуется «Чобанкере», *второй* в Газахском районе называется «Фарахли», а в Борчалы – «Курбагаоглы» или «Курбагалы», *третий* носит имя «Зейванишан», *четвертый* и *пятый* – «Лембели» (для краткости, мы

¹ «Марнеули, входивший в состав Борчалинской области до 1929 года, назывался Сарван, в 1929-1947 годах - Борчалы, в 1947-1952 годах вновь - Сарван, а с 1952 года – Марнеули» [Muradov, 2014: 207].

¹ т.е. на территории нынешней Армении.

² т.е. азербайджанцами.

³ северно-западная часть Ирана.

будем обозначать *четвертый* вариант как «Лембели-1», и *пятый* как «Лембели-2») [Жеримов, 1983:145-148]¹. В статье для обозначения исследуемых ковров мы также будем пользоваться данными наименованиями.

Выбранные нами для исследования ковры «Борчалы» в соответствии с их художественным оформлением определяются следующим образом: ковер №6446 относится к «Чобанкере» (Рис.1), №5334 – к «Лембели-1» (Рис.3), №1138 - к «Лембели-2» (Рис.2), а №6565 - к «Зейванишан» (Рис.4).

Рис.1. «Чобанкере»

Рис.2. «Лембели-2»

Рис.3. «Лембели-1»

Рис.4. «Зейванишан»

Композиция рассматриваемых ковров построена по классической схеме, в которой плоскость разделена на срединное поле и бордюр. К основным чертам ковров «Борчалы», в первую очередь, следует отнести характерные для них медальоны, имеющие как, правило крестообразную форму. Они изображены на срединном поле либо самостоятельно, либо включены в дополнительные обрамляющие медальоны восьмиугольной или шестиугольной формы. По этой причине мы, прежде всего, проанализировали данные основные медальоны, различающиеся своим размером и формой, однако вместе с тем обладающие общими чертами.

Для исследования формообразования оригинальных медальонов ковров «Борчалы»

¹ Надо отметить, что у зарубежных авторов (Tschebull, Murray, Cattai, Neugebauer, Kendrick, Stone, Hubel, Enza, Bennett's, Ruedin, Walker, Klimtova, Beshar, Ford, Black) эти виды ковра «Борчалы» обозначаются как: «Чобанкере» - Казак, Лори-Памбак; «Зейванишан» - Казак, Казак, Cross Kazak, Shield Kazak, Севан, Севан Казак, Борчалу, Борджалоу; «Лембели-1» – Казак, Казак, Лори-Памбак, Лори-Памбак; «Лембели-2» – Лори-Памбак Казак.

мы рассмотрим как его структуру, так и его элементарную единицу, с помощью которой составляется данная розетка. На наш взгляд подобной единицей является *трехчастный мотив*, о котором мы подробнее напишем далее.

Основные медальоны. Для ковров «Борчалы» характерны медальоны двух видов: первые *вертикальные* – построенные на вертикальной оси зеркальной симметрии, а вторые – *крестообразные*, основанные на вертикальной и горизонтальной осях зеркальной симметрии.

Как известно, орнаменты имеют разное строение, формирующееся в соответствии с законами симметрии. «С точки зрения симметрии все многообразие орнаментальных форм может быть сведено к трем основным категориям: 1 розетке, 2. бордюру и 3. сетке» [Иванов, 1963: 36].

Основные медальоны ковров «Борчалы» являются розетками второй группы и обладают зеркальной симметрией. При их образовании, фигура «при полном вращении ее вокруг оси совмещается с собой два раза» [Иванов, 1963: 37].

Таблица 1

Медальоны	1 вариант: «Чобанкере»	5 вариант: «Лембели-2»	4 вариант: «Лембели-1»	3 вариант: «Зейвани-шан»
Крестообразные	 1 2	 3	 4	 5
Вертикальные	 6		 7	
Дополнительные	 8	 9		

На коврах «Чобанкере» встречаются и вертикальные и крестообразные медальоны. В центре вертикального медальона ковра «Чобанкере» между зеркально повторяющимся *рогообразным мотивом* помещен крупный квадрат. Таким образом, медальон по вертикали получает трехчастное строение (табл. 1, рис.6).

На других *вариантах* ковра «Чобанкере» медальон имеет крестообразную форму. Так

упомянутый выше вертикальный медальон, дополненный горизонтальной осью, приобретает крестообразную форму. И вертикальная и горизонтальная оси завершаются рогообразным мотивом [Керимов, 1983: рис.102; Klimtova, 2006: рис. 9; Cattai, 2016: 45, табл. XVI; с.49, табл. XVIII] (табл. 1, рис. 1, 2). По вертикали рогообразный мотив окружен направленными острием вверх крохотными *треугольными выступами*, обычно выделяемыми красным цветом (табл. 2, рис. 4). Таким образом и здесь образуется малозаметная *трехчастная форма*.

Таблица 2

Аналогичный крестообразный медальон помимо ковра «Чобанкере» широко используется и на коврах «Лембели-2» (табл. 1, рис.3). Заметим, что на этом ковре очень хорошо видны *треугольные выступы*, о которых мы писали выше (табл. 2, рис. 2).

На коврах «Лембели-1» также встречаются и вертикальные и крестообразные медальоны. В книге Л. Керимова данный вариант имеет только крестообразную форму [Керимов, 1983: 148, рис. 104].

Вертикальный медальон аналогичный вертикальной оси крестообразного медальона «Лембели-1» изображен на ковре, называемом «Газах». Подобный ковер не встречается в классификации Л. Керимова, но учитывая их поразительное сходство, считаем правильным причислить его к одному из вариантов ковра «Лембели-1» [Ədəndiyev R. Ədəndiyev T., 2006: 86] (табл. 1, рис.7). Так в книге М. Каттаи данный вертикальный медальон изображен рядом с его крестообразным вариантом, что подтверждает правильность нашего решения [Cattai, 2016: 42]. На вертикальной оси симметрии данного медальона посажен *трехчастный мотив*, в центре которого выделена вершина треугольника, окруженного двумя *треугольными выступами* (табл. 2, рис. 5).

Данный вертикальный медальон на ковре «Лембели-1» дополненный горизонтальной осью приобретает крестообразную форму (табл. 1, рис. 4). Заметим, что вертикальная и горизонтальная оси симметрии медальона на ковре «Лембели-1» составлены из *трехчастного мотива* двух видов.

В центре трехчастного мотива, расположенного на вертикальной оси изображен сужающийся вверх треугольная форма, по обеим сторонам от которого имеются *треугольные выступы* с исходящими вовне спиральными завитками. (табл.2, рис. 6).

На вершине треугольника помещен еще один графично изображенный *трехчастный мотив*. В его поясной части поперек изображены зеркально отраженные парные крючкообразные элементы, закрученные спирально (табл. 2, рис.8).

На горизонтальной оси в центре трехчастного мотива изображен треугольник с вырастающими и поднятыми вверх «над головой руками» (табл. 2, рис.7).

Вертикально удлиненный *крестообразный* медальона ковра «Зейванишан» заполняет все пространство срединного поля (табл. 1, рис. 5). У него трехчастная верхняя часть, где в центре изображен крупный выступ по обеим сторонам от которого имеются *треугольные выступы*. Упомянутая верхняя часть зеркально повторяется от центра вниз (табл.2, рис.1). Медальон ковра изнутри обрамлен каймой заполненной ритмичным повторением развернутых в противоположные стороны элементов гребнеобразной формы разной величины.

Как видно на коврах «Чобанкере» и «Лембели-2» изображаются идентичные медальоны крестообразной формы, но вместе с тем распространен и их вертикальный вариант. Также вертикальную и крестообразную форму имеют медальоны «Лембели-1». Только медальон ковра «Зейванишан» стабильно имеет крестообразную форму.

Что касается *трехчастной формы* (по обеим сторонам от центра которой изображены *треугольные выступы*), то, как показало исследование, она стабильно участвует при составлении медальонов всех видов ковра «Борчалы», что можно считать объединяющим фактором в медальонах этих ковров. К тому же этот фактор отличает эти медальоны от всех остальных, образуя один из основных определяющих критериев медальонов ковров «Борчалы», благодаря которым этот ковер собственно и атрибутируется. Редким исключением можно считать вертикальный медальон «Чобанкере» из коллекции АМХМ.

Обрамляющие и дополнительные медальоны. Как было отмечено выше, крестообразные медальоны изображены либо самостоятельно, как на ковре «Зейванишан», либо включены в дополнительный обрамляющие медальон восьмиугольной формы, как на коврах «Чобанкере», «Лембели-1», или шестиугольной формы, как на ковре «Лембали-2».

У исследуемых ковров «Чобанкере» и «Лембели-1» на срединном поле по центру

вертикально расположено три крупных медальона (рис.1, 3). На ковре «Лембели-2» изображено четыре медальона (рис. 2). На коврах «Чобанкере» и «Лембели-2» они одинакового размера, а у «Лембели-1» центральный медальон крупнее. Как правило, медальоны от середины ковра зеркально повторяются, не только в общей форме, но и в заполняющих ее элементах. (табл. 1, рис. 3, 6, 7).

Медальон на ковре «Лембели-2» имеет шестиугольную форму, обрамленную крючками (табл. 1, рис. 3).

Помимо основных и обрамляющих медальонов на коврах «Борчалы» применяются и дополнительные медальоны, имеющие важное значение при построении типичной композиции ковров «Чобанкере» и «Лембели-1».

Так первый и третий медальоны у «Чобанкере» по форме имеют ступенчатую, а центральный восьмиугольную форму. (табл. 1, рис. 8).

Восьмиугольную форму имеют также и обрамленные крючками медальоны на ковре «Лембели-1» (рис.3, табл. 1, рис. 9).

Крючкообразные элементы

Особо важное место как в декоре исследуемых ковров, так и других Казахских ковров занимают разнообразные *крючкообразные элементы*. Они обрамляют шестиугольники, восьмиугольники, ромбы, а также завершают линии (табл. 1, рис. 3, 4, 9; табл. 2, рис.8-13). Встречается, что крючки, изображенные симметрично обретают рогообразную форму и поэтому именуется рогообразными. Таким образом крючкообразная и рогообразная изобразительные форма переходят друг в друга.

Крючкообразные элементы в одном случае могут загигаться по диагонали или по горизонтали переходящей в диагональную линии, или же по горизонтали переходящей в вертикальную линии.

Загибаясь вовнутрь по диагонали, они приближаются к форме треугольника (табл. 2, рис. 5, 6, 12). При этом если они, продолжают свое движение вовнутрь, образуются крупные спиральные формы (табл. 2, рис.8, 9).

Крючки, загнутые вовнутрь по горизонтальной переходящей в вертикальную линию, наблюдаются на вертикальных и горизонтальных осях крестообразной формы в медальоне ковра «Лембели-2» (табл. 2, рис. 2).

На ковре «Чобанкере» используется один крючок, загнутый вовнутрь по горизонтали, переходящей в вертикаль, а другой в диагональ (табл. 2, рис. 3).

Четыре вертикальные линии, продолжающиеся от вертикальных краев медальона ковра «Зейванишан» оформлены диагональными ветвями завершенными крючками, загнутыми по диагонали. Конец одной из линий разветвляясь в симметрично изображенные крючки, загнутые по горизонтали, переходящей в вертикаль, образует рогообразную форму» (табл. 2, рис. 13).

Треугольные выступы трехчастного мотива, составляющего крестообразный медальон ковра «Лембели-1» с обеих сторон удлиняются красной диагональной линией, также завершающийся крючком, переходящим в диагональ (табл. 2, рис. 5, 6).

В центре внутреннего крестообразного орнамента медальоне ковра «Лембели-1» изображена квадратная форма, переходящая по вертикальной оси в ромб с крючками. По горизонтальной оси она, удлиняясь завершается загнутыми по диагонали крючками. Изображенные симметрично эти крючки образуют рогообразную форму (табл. 2, рис.10).

В коврах «Лембели», «Зейванишан» и «Чобанкере» ромбы с различным количеством крючков, помещены в центре основных орнаментов на медальонах (табл. 1, рис. 4, 5, 6). Внутри них могут помещаться как аналогичные, так и другие формы, например, лучеобразный или ступенчатый ромб. Внутри ромбы могут быть разделены на четыре части и раскрашены диагонально, как, например, на коврах «Лембели» и «Чобанкере» (табл. 2, рис.12, 27).

Обратим внимание на то, что у крючкообразных элементов внутренний фон приобретает аналогичную крючку форму. Следовательно, в Казахских коврах мы наблюдаем

использование «бесфоновой организации изобразительных форм» (БОИФ)

Стрелообразные элементы

Трехчастный мотив, созданный в графичной линейной форме, можно интерпретировать как изображение стрелы, как например на ковре «Чобанкере». Стрелообразный мотив имеет разные вариации: так в одном варианте он составлен из четырех диагонально направленных к центру стрел. В этом варианте он показан на серединной кайме ковра «Зейванишан» и на белом фоне медальона ковра «Чобанкере» (табл. 2, рис. 14, 15).

Внутри медальонов ковра «Чобанкере», две соединяющиеся острием стрелы разделены раздвоенной на концах вертикалью (табл. 2, рис. 16).

Во крестообразном медальоне ковра «Лембели-2» в шестиугольнике помещен квадрат с исходящими по вертикали стрелообразными мотивами, увеличенными до формы треугольника (табл. 2, рис. 17). Последнее изображение интересно тем, что у него, в отличие от предыдущих вариантов, острие стрелы направлено наружу, а не вовнутрь.

Стрелообразные мотивы, соединяясь острием по вертикали и горизонтали могут переходить в форму ромба образуя розетку, заключенную в восьмиугольник, изображенный в углах серединного поля ковра «Лембели-1» (табл. 2, рис. 18).

На соседней розетке того же ковра трехчастный мотив, еще более расширяясь, трансформируется в удлиненные полу-пальметты, расположенные вертикально (табл. 2, рис. 19, 20).

Рассматриваемый *трехчастный мотив*, утончаясь, приближается к форме стрелы, утолщаясь - к форме полу-пальметты. Можно предположить, что, меняя свою форму, трехчастный мотив может менять и свое возможное семантическое значение. Добавим, что с помощью симметрично повторяющегося *трехчастного мотива* формируются розетки, заполняющие серединное поле.

Прочие заполняющие элементы. Следующим часто употребляемым мотивом ковров «Борчалы» можно считать *восьмилепестковые розетки* разной формы. Они изображены на центральных медальонах, на серединном поле, а также на главных бордюрах ковров «Лембели» и «Чобанкере» (табл. 2, рис. 21, 22, 23, 24, 25, 26).

Так на главной кайме ковра «Чобанкере», «Лембели-1» и «Лембели-2» изображена раппортно повторяющаяся *восьмилепестковая розетка* (табл. 2, рис. 29-31). На ковре «Лембели-1» она помещена внутри восьмиугольного мотива, а на ковре «Чобанкере» она окружена зеркально расположенными листьями ступенчатой формы (табл. 2, рис. 30, 31).

Как мы уже отмечали выше, в качестве основного декора центральной каймы ковра «Зейванишан» выступает орнамент, составленный из четырех диагонально направленных к центру стрелообразных мотивов (табл. 2, рис. 32).

Малая кайма ковра «Чобанкере» украшена восьмиугольным мотивом с пятью маленькими ромбами внутри (табл. 2, рис. 33). В малой кайме других ковров изображается несколько отличающийся друг от друга зигзагообразный орнамент (табл. 2, рис. 34-37).

Колорит

Ковры Борчалы, как и Казахские ковры в целом, имеют яркий колорит. Каковы же принципы создания колорита в исследуемых коврах и имеют ли они общие черты?

1. На коврах Борчалы фон серединного поля ярко-красного цвета.
2. Красный, оттенки синего (голубой, синий и темно-синий) и белый цвета, будучи доминирующими, стабильно наблюдаются во всех рассматриваемых коврах.
3. Использовано ограниченное количество цветов (6-8), где помимо вышеуказанных основных цветов также используются оттенки бежевого, коричневого, охры, зеленого.

Колорит ковров «Борчалы», как и в целом Казахских ковров, построен на основе принципа контрастности и ритмичности.

Так, на ковре «Чобанкере» белый фон внешнего медальона с узкой синей каймой создает контраст между внутренним медальоном и красным фоном серединного поля.

То же самое мы можем наблюдать на ковре «Зейванишан», однако здесь контраст

создается с помощью белой окантовки медальона. Характерной особенностью здесь может являться последовательное расположение красного фона на серединном поле, белого в медальоне и синего внутри.

На коврах «Лембели-1» и «Лембели-2» между красным фоном и белым фоном центрального медальона имеется синяя окантовка. Заполняющие орнаменты серединного поля данного ковра также раскрашены контрастно с использованием синего с белым, а также белого с коричневым (табл.2, рис.14).

Кроме того, белый фон главной каймы на ковре «Лембели-1» выделяется между малыми каймами синего и красно-коричневого цветов. На ковре «Зейванишан», наоборот, фон главной каймы коричневый, а на малых каймах - белый и бледно охровый.

Помимо контрастности в распределении цветов наблюдается принцип ритмичности. Чередование светлого и темного цветов в определенной последовательности создают цветовой ритм, используемым для создания колорита ковров.

В коврах «Чобанкере» и «Лембели-1» и «Лембели-2» белый фон центрального медальона чередуется с синим фоном крайних медальонов, образуя цветовой ритм в распределении темного и светлого цветов.

Красный цвет фона ковра «Чобанкере» поддерживается красным фоном крайней малой каймы. Вместе с тем, тот же голубой цвет переключается с голубым цветом на двух частях центрального орнамента.

На ковре «Лембели-1» ритмичное звучание в целом образуется в первую очередь посредством использования белого фона на центральном медальоне и на материнской кайме. Синим цветом заполнен фон малых медальонов, крючкообразных отростков центрального медальона и внутренней малой каймы. Красный фон серединного поля переключается (резонирует) с красным внутри центрального и малых медальонов, дополняемых красным в малой внешней кайме.

Благодаря окраске элементов гребнеобразной формы в красный, голубой и синий цвета на белой окантовке медальона ковра «Зейванишан» появляется цветовой ритм, который создает динамичность, оживляющую монументальную форму медальона.

На всех рассматриваемых коврах используется ритм, на ковре «Чобанкере» его интенсивность наиболее малая, на «Лембели-1» и «Лембели-2» средняя, а на «Зейванишане» наибольшая. Последний ковер насыщен элементами разного размера и цвета, ритмично переключаясь между собой, создавая насыщенное оживленное пространство.

Путем повторения одинаковых цветов на разных частях ковра с точки зрения цвета достигается единство в композиции. Одновременно появляется сбалансированность в распределении темных и светлых цветов, которая создает гармоничность. *Технический анализ структуры ковров.* Анализ структуры вышеуказанных ковров основывался на следующих критериях, взятых как типичные признаки газыхских ковров [Tschbull, 1971: 16, 17]:

1. Нить основы - дву- или трехслойная шерстяная нить (Z2S, Z3S) натуральных оттенков (бежевый, либо смесь бежевых и коричневых тонов).
2. Уток – двухслойная шерстяная нить (Z2S), тоньше нити основы, окрашена большей частью в оттенки красного. Количество утков, проброшенных между рядами ворсовых узлов в одном ковре, может варьировать. Уток натягивается достаточно свободно, поэтому у основы отсутствует депрессия нитей (т.е. они располагаются на одном уровне).
3. Ворсовый узел – симметричный, вяжется из двухслойной шерстяной нити (2Z), ворс высокий (≥ 9 мм, но на практике может быть короче вследствие износа). Плотность – округленно от 500 до 1000 узлов на 1 кв.дм.
4. Боковая кромка состоит из двух пар нитей основы, обвязанных в виде «восьмерки» дополнительной нитью либо красного, либо контрастных чередующихся оттенков. При этом кромочная нить может далее вплетаться в структуру нескольких пар нитей основы, несущих ворсовые узлы.

5. Торцевая кромка образует полотняное переплетение с использованием окрашенного утка (как правило, красного цвета). Заделка верхней кромки – либо в виде горизонтальной косички из нитей основы, либо в виде кромки, сложенной пополам и подшитой на лицевую сторону; бахрома нижней кромки – как правило, неразрезанные петли нитей основы.

По результатам анализа мы можем заключить, что эти четыре ковра, соответствуя в целом вышеуказанным критериям, имеют и различия, образуя две подгруппы.

Таблица 3

<i>Критерий анализа</i>	<i>Инв.№№ 6565, 5334</i>	<i>Инв.№№ 6446, 1138</i>
Нить основы	Z2S, бежевый	Z3S, Z4S, сочетание бежевых и коричневых прядей
Кол-во нитей основы в 1 дм	45, 48	54, 52
Депрессия основы	отсутствует	присутствует
Кол-во утков в 1 прогоне	3 (внизу) - 4 (вверху)	2
Кол-во ворсовых узлов в 1 кв. дм	Усредненно: 528, 625 Внизу: 588, 648 Вверху: 483, 624	Усредненно: 972, 870 Внизу: 900, 810 Вверху: 1044, 870
Торцевая кромка верхняя (Инв.№№6446, 5334 - утрачена)	Плотняное переплетение, подшита на лицевую сторону	Уточно-лицевая; заделка – горизонтальная косичка; бахрома - косая сетка с кистями
Торцевая кромка нижняя (Инв.№6446 – утрачена)	Плотняное переплетение; бахрома - неразрезанные петли основы	Уточно-лицевая; заделка – две скрученные вместе нити основы; бахрома – неразрезанные петли основы

Сравнение полученных данных показывает следующее:

- ковры Инв. №6446 и №1183 были выполнены более качественно: у них обнаруживаются такие признаки, как более плотная основа, тенденция к сохранению или даже возрастанию количества узлов по мере продвижения работы, неизменное количество уточных нитей в одном ряду, наличие депрессии основы вследствие более тугого натяжения первого утка;

- в коврах Инв. №6565 и №5334 отмечается тенденция к понижению плотности узлов и, соответственно, повышению количества нитей утков в одном прогоне по мере продвижения работы, что может указывать на спешность ее выполнения.

Заключение. Таким образом, в результате исследования на коврах Борчалы выявлен ряд характерных для них черт:

1. Использование родственных медальонов вертикальной и крестообразной форм.
2. Наличие у крестообразного медальона разных вертикальной и горизонтальной сторон, хотя встречаются медальоны с одинаковыми сторонами.
3. Использование при составлении медальонов ковров «Борчалы» трехчастного мотива, устойчивого в строении, но меняющегося в размере и форме составляющих его частей (табл. 2). Трехчастность имеется в структуре верхней половины медальонов ковров «Зейванишан», «Лембели-1», «Лембели-2» и «Чобанкере», состоящей из центра и треугольных выступов, направленную острием вверх (табл. 2 рис. 1, 5, 6, 2, 4).

Выделение трехчастности носит постоянный характер. Центральная часть может также иметь треугольную форму («Лембели-1»), но также рогообразную («Чобанкере» и «Лембели-2»), которая, сужаясь и вертикально удлиняясь, переходит в форму усеченной

верхушки стрелы («Зейванишан»). Рассматриваемый трехчастный мотив, утончаясь, приближается к форме стрелы, утолщаясь к форме полупальметты. Этот мотив используется также и в создании заполняющих серединное поле розеток. 4. Боковые треугольные выступы, расположенные по обеим сторонам центра *трехчастной формы, составляющей* медальоны на коврах «Зейванишан», «Лембели-1» и «Лембели-2» имеют разный размер и форму (табл. 2 рис. 1, 5, 6, 2, 4). Например, на ковре «Чобанкере» треугольные выступы крупные, а на ковре «Лембели-2» они малого размера, но непременно выделяются другим цветом (красным) (табл. 1, рис. 2, 1, 3). Интересно, что и крючкообразные мотивы на треугольных выступах крестообразного медальона ковра «Зейванишан» также красного цвета (табл. 1 рис. 4, 7). 5. Активное использование крючков, загибающихся по диагональной, по горизонтальной переходящей в диагональные, а также по горизонтальной переходящей в вертикальную линии. Изображенные симметрично крючки образуют рогообразную форму, тем самым создавая переход крючкообразной форму в рогообразную.

6. Изображение восьми лепестковых цветов разной формы и размеров. 7. На фоне крючкообразных форм образуется аналогичная им форма, следовательно, мы можем констатировать применение принципа «бесфоновой организации изобразительных форм» (БОИФ) 8. При создании колорита рассматриваемых ковров используется ограниченное количество цветов, где красный, оттенки синего (голубой, синий и темно-синий) и белый цвета являются основными. Таковы основные орнаментальные формы медальона и мотивы, являющиеся общими для исследуемых нами вариантов ковра «Борчалы». Также можно предположить, что вертикальный медальон может является более древним для ковров «Борчалы», поскольку во многих литературных источниках встречается множество медальонов с вертикальной основой, однако о медальонах только с горизонтальной основой данные не встречаем. Следовательно, вертикальная составляющая медальона является более важным и устойчивым признаком исследуемых медальонов. Также для четырех ковров «Борчалы» характерны простота и не сильная загруженность серединного поля заполняющими элементами; лаконичность, выражаемая четкими геометризованными прямыми линиями; использование ограниченного количества цветов; контрастностью в подаче основных фоновых цветов; мелодичность, выражаемая ритмичным звучанием цветов; сбалансированность в распределении темных и светлых цветов.

ЛИТЕРАТУРА

- Большая Советская Энциклопедия, Азербайджанцы. Том I. Москва, 1969. С. 278
- Записки Алексея Петровича Ермолова во время управления Грузией. [Электронный ресурс] URL: [//http://www.museum.ru/museum/1812/Library /Ermolov/part5.html](http://www.museum.ru/museum/1812/Library/Ermolov/part5.html) (дата обращения 29.12.2023).
- Иванов С.В. *Орнамент народов Сибири* как исторический источник (по материалам XIX - начала XX в.). М.: Л.: Изд-во АН СССР, 1963. 506 с.
- Исаев М.Д. *Ковровое производство Закавказья*. Тифлис: «Научно-исследовательский институт кавказоведения Академии наук СССР и Управление народно-хозяйственного учета ЗСФСР», 1932. 224 с.
- Керимов Л. *Азербайджанский ковер*. I том. Баку-Ленинград: «Издательство Академии Наук Азербайджанской ССР», 1961. 94 с.
- Керимов Л. *Азербайджанский ковер*. III том. 1983. С. 279
- Лахути Н. В. Карапахахи // *Большая российская энциклопедия*. Том 13. Москва, 2009, стр. 8 [Электронный ресурс] URL: [//https://old.bigenc.ru/ethnology /text/2044871](https://old.bigenc.ru/ethnology /text/2044871) (дата обращения 12.07.2024).
- Пиралов А.С. *Краткий очерк кустарных промыслов Кавказа // Кустарная промышленность России*. Том II. СПб., 1913. 127 с.
- Тагиева Н.Н. *Ковровое искусство Азербайджана в Американском Искусствоведении*. Баку: «Элм», 2003. 260 с.

Шопен И.И. Исторический памятник состояния Армянской области в эпоху ее присоединения к Российской империи. Санкт-Петербург: «Тип. Имп. Акад. Наук», 1852, с. 1232.

Bayramov A. Qədim Oğuz ellərinin - Ağbaba, Şörəyel və Pəmbək bölgələrinin yer-yurd adları: toponimləri. Bakı: Adiloğlu, 2003. 240 s.

Ədəndiyev R. Ədəndiyev T. Azərbaycan Qazax xalçaçılıq məktəbi. Bakı “Elm” 2006. 103 s.

Muradov V. Qazax-Borçalı bölgəsinin xalçaçıları. Bakı, Elm, 2014. 327 s.

Hamidova Ümbülbanu. Kars ve Azerbaycanın Gence-Kazah Grubu İçinde Yer Alan Karaparak Halıları. Arış, Halı Dokuma ve İşleme Sanatları Dergisi. Haziran- Sayı: 16, pp. 90-111. [Электронный ресурс] URL: //chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://aris.gov.tr/tam-metin-pdf/884/tur (дата обращения 29.12.2023).

Beshar and Co. Inc. Rugs of the Caucasus and Turkestan. New York city. Fine rugs and carpets since 1898. 1930. 31 p.

David Black. The Atlas of Rugs and Carpets, 1994.

Enza Milanese. The Bulfinch guide to carpets. 1993. 91 p.

Eiland Murray L. Oriental rugs: a new comprehensive guide. 1981. 290 p.

Erwin Gans Ruedin. Caucasian Carpets. 1986. 368 p.

Ford P. R J. Oriental carpet design_A Guide to Traditional Motifs, Patterns and Symbols. Thames & Hudson Ltd, London, 1981. 352 p.

Gordon Redford Walker. Oriental rugs: an introduction. 1999. 224 p.

Ian Bennett's. Oriental Rugs Volume I, plate 16. 1981. 376 p.

Klimtova Zdenka. Kavkazske koberce/Caucasian rugs. 22. Rijna 2006 – 28. Ledna 2007 / October 22, 2006 – January 28, 2007. National Gallery in Prague, 2006. 111 p.

Kendrick A.F. Hand Woven Carpets Oriental & European. Vol. I, II. New York: Charles Scribner's Sons, 1922. 198 p., pl. 205.

Melikova Sh. On the Issue of the Attribution of Gazakh Carpets. Acta Via Serica, Vol. 8, No. 2, December 2023. 1-24 p.

Mirco Cattai. Fine Art & Antique Rugs. Tappeti Caucasici Kazak. Milano, 2-24 dicembre 2016. 78 p.

Mirco Cattai. Itinerari3. IL Mondo Dei Kazak. Mohtashem. Tappeti Antichi Rari Pregiati. Mostra - Exhibition. 12-30 ottobre – October 2004. 52 p.

Reinhard G. Hubel. Caucasian rugs a detailed presentation of the art of carpet weaving in the various districts of the Caucasus during the 18th and 19th century. 1974. 359 p.

Peter F. Stone. The Oriental Rug Lexicon. 1997. 267 p.

Rudolf Neugebauer und Julius Orendy. Handbuch Der Orientalischen Teppickunde. 1909. 246 p.

Tschebull Raoul. Kazak carpets of the Caucasus. The New York Rug Society. Incorporated. New York, 1971. 105 p.

REFERENCES

Bolshaya Sovetskaya Entsiklopediya, Azerbaydzantsi. Vol. 1. Moskva, 1969, p. 27. (In Russian)

Zapiski Alekseya Petrovicha Ermolova vo vremya upravleniya Qruziyey. [Elektronnyi resurs] URL: //http://www.museum.ru/museum/1812/Library/Ermolov/part5.html (Date of access: 29.12.2023). (In Russian)

Ivanov S.V. Ornament narodov Sibiri kak istoricheski istochnik (po materialam XIX – nachala XX v.). M.: L.: Izd-vo ANSSSR, 1963. 506 p. (In Russian)

Isayev M.D. Kovrovoye proizvodstvo Zakavkazyaya. Tiflis: Nauchno-issledovatel'skiy institut kavkazovedeniya Akademii nauk SSSR i Upravleniya narodno-xozyaystvennoyo ucheta ZSFSR, 1932. 224 p. (In Russian)

Kerimov L. Azerbaidzhanskiy kover. Vol. I. Baku-Leninqrاد: `Isdatelstvo Akademii Nauk

- Azerbaydjanskoy SSR, 1961. 94 p. (In Russian)
- Kerimov L.* Azerbaidzhanskiy kover. Vol. III. Baku: `Qenzhlik`, 1983. 303 p. (In Russian)
- Laxuti N.V.* Karapapaxi //Bolshaya Rossiyskaya Entsiklopediya. Vol. 13. Moskva, 2009, p.8 [Elektronnyi resurs] URL: //https://old.bigenc.ru/ethnology/text/2044871 (Date of access: 12.07.2024). (In Russian)
- Piralov A.S.* Kratkiy ocherk kustarnyx promyslov Kavkaza //Kustarnaya promyshlennost Rosii. Tom II. SPb., 1913, 127 p. (In Russian)
- Taqiyeva N.N.* Kovrovoye iskusstvo Azerbaidzhana v Amerikanskom Iskusstvedenii. Baku: `Elm`, 2023. 260 p. (In Russian)
- Shopen I.I.* Istoricheskiy pamyatnik sostoyaniya Armyanskoy oblasti v epoxu ee prisoyedineniya k Rossiyskoy imperii. Sankt-Peterburq: `tip. Inp. Akad. Nauk`, 1952, 1231 p. (In Russian)
- Bayramov A.* Qedim Oquz ellerin – Aqbaba, Shoreyel ve Pembek bolqelerinin yer-yurd adlari: toponimleri. Baki: Adiloqlu, 2003. 240 p. (In Azerbaijani)
- Efendiyev R. Efendiyev T.* Azerbaidzhan Qazax xalchachylyq mektebi. Baky: `Elm`, 2006. 103 p. (In Azerbaijani)
- Muradov V.* Qazax-Borchaly bolqasinin xalchalary. Baky: `Elm`, 2014. 327 p. (In Azerbaijani)
- Hamidova Umbulbanu.* Kars ve Azerbaidzhanyın Qenzhe-Kazah Qrupu İçinde Yer Alan Karapapak Halyлары. Arysh, Haly Dokuma ve Ishleme Sanatlary Derqisi. Hazyran-Saiy:16, pp. 90-111. [Elektronnyiresurs] URL: //chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://aris.gov.tr/tam-metin-pdf/884/tur (Date of access: 29.12.2023). (In Turkish)
- Beshar and Co. Inc. Rugs of the Caucasus and Turkestan. New York city. Fine rugs and carpets since 1898. 1930. 31p. (In English)
- Carpets New York, Wed, 16 Dec 2009. (In English)
- David Black.* The Atlas of Rugs and Carpets, 1994. (In English)
- Enza Milanese.* The Bulfinch guide to carpets. 1993. 91 p. (In English)
- Eiland, Murray L.* Oriental rugs: a new comprehensive guide. 1981. 290 p. (In English)
- Erwin Gans Ruedin.* Caucasian Carpets. 1986. 368 p. (In English)
- Ford P. R J.* Oriental carpet design_A Guide to Traditional Motifs, Patterns and Symbols. Thames & Hudson Ltd, London, 1981. 352 p. (In English)
- Gordon Redford Walker.* Oriental rugs: an introduction. 1999. 224 p. (In English)
- Ian Bennett's.* Oriental Rugs Volume I, plate 16. 1981. 376 p. (In English)
- Klimtova Zdenka.* Kavkazske koberce/Caucasian rugs. 22. Rijna 2006 – 28. Ledna 2007 / October 22, 2006 – January 28, 2007. National Gallery in Prague, 2006. 111 p. (In English)
- Kendrick A.F.* Hand Woven Carpets Oriental & European. Vol. I, II. New York: Charles Scribner's Sons, 1922. 198 p., pl. 205. (In English)
- Mirco Cattai.* Fine Art & Antique Rugs.TappetiCaucasici Kazak. Milano, 2-24 dicembre 2016. 78p. (In English)
- Melikova Sh.* On the Issue of the Attribution of Gazakh Carpets. Acta Via Serica, Vol. 8, No. 2, December 2023, pp. 1-24. (In English)
- Mirco Cattai.* Itinerari3. IL Mondo Dei Kazak. Mohtashem. Tappeti Antichi Rari Pregiati. Mostra - Exhibition. 12-30 ottobre - October 2004. 52p. (In English)
- Reinhard G. Hubel.* Caucasian rugs a detailed presentation of the art of carpet weaving in the various districts of the Caucasus during the 18th and 19th century.1974. 359 p. (In English)
- Peter F. Stone.* The Oriental Rug Lexicon.1997. 267 p. (In English)
- Rudolf Neugebauer und Julius Orendy.*Handbuch Der OrientalischenTeppickunde. 1909. 246 p. (In English)
- Tschebull Raoul.* Kazak carpets of the Caucasus. The New York Rug Society. Incorporated. New York, 1971. 105 p. (In English)

Авторлар туралы мәлімет: Рзаева Салтанат Шахин-гызы – өнертану ғылымдарының докторы, Әзірбайжан ұлттық кілем музейінің бұқаралық істер жөніндегі бас маманы (М. Усейнов даңғылы, 28, AZ1000, Баку, Азербайджан). <https://orcid.org/0009-0002-6919-3894>. E-mail: gsaltanat75@gmail.com

Салимов Ялчин Рамиз-оглы – Әзірбайжан ұлттық кілем музейі директорының дәстүрлі тоқу технологияларын ғылыми қалпына келтіру және жаңғырту жөніндегі орынбасары (М. Усейнов даңғылы, 28, AZ1000, Баку, Азербайджан). E-mail: yalchin.salimoff@gmail.com

Сведения об авторах: Рзаева Салтанат Шахин-гызы – доктор философии по искусствоведению, главный специалист по массовым делам Азербайджанского национального музея ковра (пр-т. М. Усейнова 28, AZ1000, Баку, Азербайджан). <https://orcid.org/0009-0002-6919-3894>. E-mail: gsaltanat75@gmail.com

Салимов Ялчин Рамиз-оглы – заместитель директора по научной реставрации и возрождению традиционных ткацких технологий, Азербайджанский Национальный Музей Ковра (пр-т. М. Усейнова 28, AZ1000, Баку, Азербайджан). E-mail: yalchin.salimoff@gmail.com

Information about the authors: Saltanat Sh. Rzayeva – Phd in Arts, Senior Researcher for education and public relations, Azerbaijan National Carpet Museum, 28, M. Useynov Ave., AZ1000, Baku, Azerbaijan. <https://orcid.org/0009-0002-6919-3894>. E-mail: gsaltanat75@gmail.com

Yalchin R. Salimov – Deputy director for Scientific Conservation and Revival of Traditional Weaving Technologies, Azerbaijan National Carpet Museum, 28, M. Useynov Ave., AZ1000, Baku, Azerbaijan. E-mail: yalchin.salimoff@gmail.com.

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 26.07.2024.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 06.08.2024.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 15.08.2024.

УДК 069(53)

ҚАЗАЛЫ АУДАНДЫҚ ТАРИХИ-ӨЛКЕТАНУ МУЗЕЙІНІҢ МӘДЕНИ МҰРАНЫ САҚТАУДАҒЫ ҚЫЗМЕТІ

Ж. Тілеуқабыл

Қазалы аудандық тарихи-өлкетану музейі (Қазақстан)

Аңдатпа. Мақалада Арал маңының тарихи-мәдени мұралары соның ішіндегі Қызылорда облысы Қазалы ауданы аумағында орналасқан тарихи археологиялық ескерткіштерді зерттеу және мәдени мұраларымызды сақтауда Қазалы аудандық тарихи өлкетану музейінің қызметі қарастырылған. Аталған мекеменің қатысуымен аудан аумағындағы «Тапа» қола дәуірінің ескерткіштері және ортағасырлық «Жанкент» қалашығындағы зерттеулерді сақтауда тарихи-өлкетану музейінің маңыздылығы баяндалған. Қазіргі музей қорығы шағын болса да ғылыми зерттеулер жұмысына барынша атсалысып, зерттеулер жүргізіп келеді. Аудан аумағындағы ескерткіштер 2017 жылы Қазақстанның киелі орындар тізіміне және Сыр бойының сакральді ескерткіштер тізіміне енгізілді. Оған Жанкент, Күйік кескен қалашықтары және т.б. 54 тарихи мәдени ескерткіштер еніп, бүгінгі таңда оларды сақтау үшін қорғау аймағы болып белгіленген.

Мақалада Қазалы аудандық тарихи-өлкетану музейінің тарихы, құрылымы, атқарып жатқан қызметтері мен жетістіктері қысқаша баяндалып, музей жұмыстарын жүйелі жолға қоюдың маңыздылығы туралы пікірлер айтылды. Сонымен қатар қорларды жинақтау музей жұмыстарының ең негізгі бөлігі болып табылғандықтан өмір сүріп отырған әлеуметтік

ортадан әр мезгілде, әр түрлі мақсатта қолданылатын заттарды іріктеп, оны музей жинақтарына қосу ұлы даланы қоныс еткен халықтардың ертедегі тұрмыс-салты, кәсіпшілігі, материалдық және рухани мәдениеттері туралы дереккөз бола алатындығы қарастырылды.

Материалдар мен зерттеу әдістері. Зерттеудің теориялық негізі аумақта зерттеу жүргізген отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми әзірлемелері мәдени мұра, археологиялық мұраны музейлендіру, қазіргі заманғы музейлердің жетістіктері, институционалдық тұжырымдамалар қаралды. Мақала жазу барысында Қазалы ауданы аумағында зерттелген тарихи мәдени мұралар жайлы ғылыми еңбектер соның ішінде ғылыми мақалалар сараланып тарихи тұрғыдан баға берілді. **Тірек сөздер:** Арал маңы, Сырдария, Қазалы, музей, өлкетану, ескерткіштер.

Сілтеме жасау үшін: Тілеуқабыл Ж. Қазалы аудандық тарихи-өлкетану музейінің мәдени мұраны сақтаудағы қызметі // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), 40-49 бб. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.04

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПО СОХРАНЕНИЮ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ КАЗАЛИНСКОГО РАЙОННОГО ИСТОРИКО-КРАЕВЕДЧЕСКОГО МУЗЕЯ

Ж. Тілеуқабыл

Казалинский районный историко-краеведческий музей (Казахстан)

Аннотация. В статье рассматривается историко-культурное наследие Аральского региона, в том числе историко-археологические памятники, расположенные на территории Казалинского района Кызылординской области, а также деятельность Казалинского районного историко-краеведческого музея по сохранению нашего культурного наследия. При участии данного учреждения было описано значение историко-краеведческого музея в сохранении в регионе памятников и исследований бронзового века «Тапа» и средневекового города «Жанкент». Хотя нынешний музей-заповедник невелик, он участвует в научной работе и проводит исследования. В 2017 году памятники на территории района были включены в список сакральных мест Казахстана и список сакральных памятников Сырского региона. В него входят города Жанкент, Куйк Кескен и др. также внесено 54 памятника истории и культуры, и сегодня они объявлены охранными зонами для их сохранения.

В статье кратко описаны история, структура, деятельность и достижения Казалинского районного историко-краеведческого музея, а также высказано мнение о важности системной организации работы музея. Также поскольку сбор фондов – важнейшая часть музейной работы, по отбору предметов различного назначения социальной среды в которой мы живем и предметы разного времени, используемые для различных целей и пополнению ими музейных коллекций может стать источником раннего образа жизни, материальной и духовной культуры народов, населявших великую степь.

Материалы и методы исследования. Теоретической основой исследования послужили научные разработки отечественных и зарубежных учёных, проводивших исследования на территории культурного наследия, музейизации археологического наследия, достижения современной музеологии, институциональные концепции. В ходе написания статьи были выделены и даны историческая оценка научные работы, в том числе научные статьи, об историко-культурном наследии, изучаемом на территории Казалинского района.

Ключевые слова: Приаралья, Сырдарья, Казалы, музей, краеведение, памятники.

Для цитирования: Тілеуқабыл Ж. Деятельность по сохранению культурного наследия Казалинского районного историко-краеведческого музея // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), с. 40-49. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.04

ACTIVITIES TO PRESERVE THE CULTURAL HERITAGE OF THE KAZALINSKY DISTRICT MUSEUM OF HISTORY AND LOCAL LORE

Zh. Tileukabil

Kazalinsky District Museum of History and Local Lore (Kazakhstan)

Abstract. The article discusses the historical and cultural heritage of the Aral region, including historical and archaeological sites located in the Kazaly district of the Kyzylorda region, as well as the activities of the Kazaly district museum of history and local history to preserve our cultural heritage. With the participation of this institution, the importance of the museum of history and local history in preserving monuments and research in the region of the Bronze Age "Tapa" and the medieval city of "Zhankent" was described. Although the current museum-reserve is small, it participates in scientific work and conducts research. In 2017, monuments in the district were included in the list of sacred places of Kazakhstan and the list of sacred monuments of the Syr region. It includes the cities of Zhankent, Kuik Kesken and others. 54 historical and cultural monuments were also included, and today they are declared protected zones for their preservation.

The article briefly describes the history, structure, activities and achievements of the Kazalinsky District Museum of History and Local History, and also expresses an opinion on the importance of a systematic organization of the museum's work. Also, since the collection of funds is the most important part of museum work, the selection of objects of various purposes of the social environment in which we live and objects of different times used for various purposes and replenishment of museum collections can become a source of early life, material and spiritual culture of the peoples who inhabited the great steppe.

Materials and methods of the research. The theoretical basis of the research was the scientific developments of domestic and foreign scientists who conducted research in the territory of cultural heritage, museumization of archaeological heritage, achievements of modern museology, institutional concepts. During the writing of the article, scientific works, including scientific articles, about the historical and cultural heritage studied in the territory of Kazaly district were distinguished and given a historical evaluation.

Keywords: Aral, Syrdarya, Kazaly, museum, local history, monuments.

For citation: Tileukabil Zh. Activities to preserve the cultural heritage of the Kazalinsky District Museum of History and Local Lore // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), pp. 40-49. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.04

Кіріспе. Қазіргі таңда тарих және археология ғылымында музей ісі, консервациялау, реконструкция, реставрация және музейлендіру сияқты атаулар жиі қолданылады. Себебі, бүгінгі таңда тарихи-мәдени мұра мен табиғи қорықты сақтау мәселесі ерекше өткір болып тұр. Қазіргі адам өмір сүріп жатқан қоғамда бұлардың сақталуына әлеуметтік, рухани және саяси тұрғыдан мән берілуде. Аталған мәселелерге тарихи-өлкетану музейлері де өз үлестерін қосуда, олардың қатарына Қазалы аудандық тарихи-өлкетану музейін жатқызуға болады.

Қазалы ауданы еліміздің тарихи ескерткіштері көп орналасқан Қызылорда облысының тарихи шағын аудандардың бірі болып табылады. Бұл аймақ өзінің тарихи географиялық орналасуы жағынан Арал маңы, Солтүстік Арал маңы, Сырдария өзені, Қызықұм шөлі, Арал маңы Қаракұмы жерлерімен шектесіп жатыр. Тарихи бастауын көне заманнан алған бұл аймақта тас ғасыры, қола дәуірі, ерте темір дәуірі, орта ғасырлық кезеңдерге жататын археологиялық ескерткіштер көптеп табылған.

Ежелгі заманда осы аймақта өмір сүрген халықтар Батыс және Шығысты байланыстыра отырып, өзіндік ерекшеліктеріне қарай мал шаруашылығы, егіншілік пен мәдени типті қалыптастырған десек, уақыт өткен сайын тарихи оқиғаларға байланысты өздерінің маңыздылығын сақтай алмай, жойылып кеткен ескерткіштер – осындай ұлы даланы қоныс еткен халықтардың ертедегі тұрмыс-салты, кәсіпшілігі, материалдық және рухани мәдениеттерінен сыр шертетін баға жетпес дереккөздері бола алады. Өкінішке орай, Сыр

өңірі қалаларының тарихы мен қалалық мәдениеті, орта ғасырларда тіршілік еткен халықтардың өмірінде қала мәдениетінің атқарған ролі жөніндегі жазба мәліметтердің өте аз болуы қынжылтады. Бүгінгі ұрпақ оларды тек жан-жақты археологиялық зерттелмеген төбелер күйінде көріп отыр [Толстов, 1948].

Жоғарыда айтып кеткеніміздей жазба деректердің аздығы, өңір тарихының негізгі сұлбасын қалпына келтіруге де мүмкіндік бермейді. Осы өңірдегі Хорезм археологиялық-этнографиялық экспедициясы жұмыстары барысында басты назар, Оңтүстік-Шығыс Арал аймағының материалдық мәдениетін зерттеуге бағытталған. Жарты ғасырдан астам уақыт жүргізілген ізденістер барысында жүздеген көне қоныстар мен қорымдар ашылып зерттелсе де, Шығыс Арал аймағы Орталық Азия жөніндегі тарихи ғылымда әлі де болса зерттелмеген «ақтаңдақтар» болып саналады [Толстов, 1947: 55-102].

Талқылау. Бүгінгі таңда Қызылорда облысы Қазалы ауданы аумағындағы 54 тарихи мәдени ескерткіш мемлекет қорғауына алынған. Олардың ішіндегі ең атақты белгілері: Жанкент, Кескен күйік, Күйік кескен қалашықтары. Қазіргі таңда тарихи мәдени ескерткіштерді сақтау үшін бұл аймақ қорғау аймағы болып белгіленген және кейбір ескерткіштерге QR-коды бар тақтайшалар орнатылған.

Қазалы ауданындағы ескерткіштерді насихаттау жұмысы аясында Қызылорда облыстық тарихи және мәдени ескерткіштерді қорғау жөніндегі коммуналдық мемлекеттік мекемесі сайтында туристерге, ғалымдарға және т.б. зерттеушілерге арналаған «Қызылорда облысының интерактивті картасы» орналастырылған. Ескерткіштердің орналасу картасында 150 ескерткіштің тізімі картамен берілген.

С.П. Толстовтың жекелеген зертеулері барысында 1948-1962 жж. «По следам древнехорезмийской цивилизации», «Древний Хорезм» және «По древним дельтам Окса и Яксарта» монографиялары жарияланды. Бірақ, бұл еңбектерде жалпы шолу мен алғашқы нәтижелер айтылады [Толстов, 1948].

2006-2007 жылдар аралығы Ә.Х. Марғұлан атындағы Археология институтының Шірікрат археологиялық экспедициясының барлау тобы (жетекшісі Ж.К. Құрманқұлов) «Мәдени мұра» бағдарламасының аясында «Қызылорда облысының ескерткіштер жинағын» шығару мақсатында Қазалы ауданының археологиялық сәулет өнері ескерткіштерін ғылыми айналымға енгізген. Нақтырақ айтсақ 2007 жылы орыс тілінде, 2011 жылы қазақ тілінде Қызылорда облысының ескерткіштер жинағына енгізілген [Байпаков, Құрманқұлов, 2011: 9-44].

Жаңа археологиялық зерттеулердің жүргізілуі барысында Сыр өңіріндегі қалалық мәдениеттің антикалық және ортағасырлық қалалары туралы деректер «Қазақстанның киелі орындарының географисы» және «Сыр бойының сакральді ескерткіштері: мифтер, аңыздар, хикаяттар» атты жинақтарға енгізілген. Бұл жинақтарда Жанқожа батыр кесенесі, Сараман қоса мұнарасы және ортағасырлық Жанкент ескерткіштерінің анықтамалары беріліп, бұл нысандарды республикалық және Сыр өңірінің қасиетті орындар тізімі берілген [Сыр бойының сакральды ескерткіштері: мифтер, аңыздар, хикаяттар, 2019: 332-351]. Кейіннен Бәбіш-молда, Жанкент, Сығанақ қалаларында археологиялық қазба жұмыстары жүргізіліп, ашылған нысандар облыс қонақтары мен жергілікті тұрғындардың назарына ұсынылып отыр [Воякин, 2017: 504-507].

Қазіргі таңда Қазалы аудандық тарихи-өлкетану музейі тарихи мәдени мұраны насихаттау барысында өз өңіріміздің құнды деректері мен жәдігерлерін сақтай отырып, оны жас ұрпаққа насихаттау мақсатында жұмыс жасайды.

«Қазалы аудандық тарихи-өлкетану музейі» мемлекеттік коммуналдық қазыналық кәсіпорны болып, 2014 жылғы Қазалы ауданы әкімдігінің № 282 қаулысымен құрылды. 2019 жылдың ақпан айынан бастап «Қызылорда облысының мәдениет, архивтер және құжаттама» басқармасының «Қызылорда облыстық тарихи-өлкетану музейі» коммуналдық мемлекеттік қазыналық кәсіпорнының «Қазалы аудандық тарихи-өлкетану музейінің» филиалы болып жұмыс жасайды (сурет 1).

Музей залдары 114,4 кв. шаршы метрді алып жатқан ғимаратта орналасқан.

Сурет 1. Қазалы аудандық тарихи-өлкетану музейі

Қазіргі таңда музей қорында 4540 – қа жуық экспонат бар.

Музейдің негізгі мақсаты – өлке тарихын, табиғатын, экономикасын, археологиясын, архитектуралық ескерткіштерін, этнографиясын, тарихи деректерді, соның ішінде ақын – жыраулар, ұсталар, бақсылар, жекелеген тұлғалардың естеліктері мен ескерткіштерін іздестіру, соның ішінде тарихи маңызы бар құнды жәдігерлерді жинақтау, зерттеу оларды қорда сақтау болып табылады.

Музейдің міндеті – музей қорындағы экспонаттар мен фото құжаттардан музей экспозициясын жасақтау, өлке тарихын, археологиясын, архитектуралық ескерткіштерін, этнографиясын халық назарына ұсыну, оларды насихаттау. Халықпен етене араласып жұмыс жасау, келешек үшін қызмет ету.

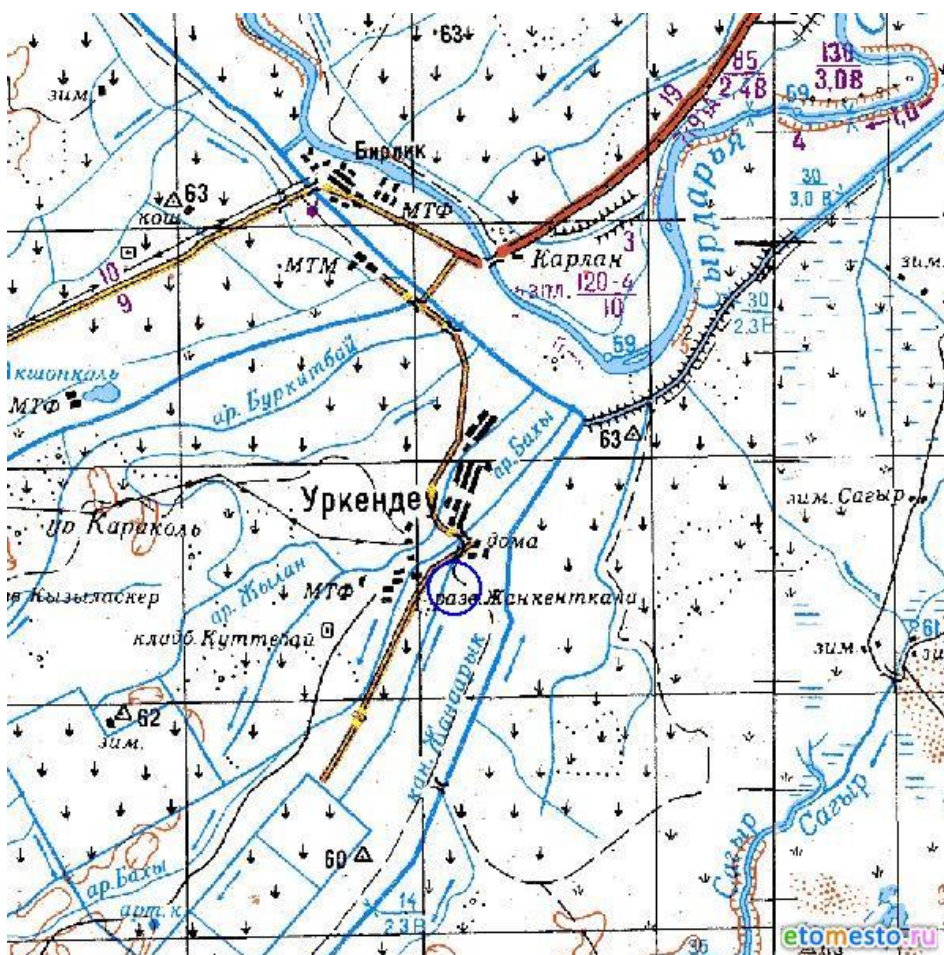
Қазіргі таңда музейде Археология және этнография залы, Тұлғалар залы және Тәуелсіздік залы жұмыс жасауда.

- Аудан аумағында ортағасырлық Жанкент қалашығы орналасқан. Қазіргі таңда бұл қалашықта қазба жұмыстары мен музейлендіру жұмыстары қоса атқарылуда.

- XIX ғасырда танымал болған өнертанушы, қоғам қайраткері В.В. Стасов Жанкент қаласының маңыздылығына байланысты: «..Жанкенттің маңындағы ескі қала неге біздің Помпей бола алмайды?» – деп айтқан.

Жанкент қалашығы – қазіргі Сырдарияның төменгі ағысы Қызылорда облысы Қазалы ауданындағы Жанкент ауылынан (ескі атауы Өркендеу) оңтүстікке қарай 1,5 км. жерде орналасқан (сурет 2). Қалашықтың жоспары шығыстан батысқа қарай созылып жатқан «Т» әрпі тәрізді, шығыс бөлігі шығынқы тіктөртбұрышты болып келген [Сыдыкова, 2014: 11-15, 100-115]. Оның аумағы шамамен 15 га. 415 x 230 (шығыс бөлігінде – 320 м) м.

Бүгінгі күні ескерткіштің ең жақсы сақталған бөлігі оның фортификациясы – Шығыс беті жартылай дөңгелек шығынқы мұнаралары бар пахсадан құйылған сыртқы қабырғалары. Бекіністің оңтүстік-батыс бұрышы кейінгі уақыттағы тұрғындар салған жолмен қатты бүлінген. Әлі күнге дейін қабырғалар бойымен аралары 25-40 м. болатын дөңгелек қарауыл мұнараларының іздері байқалады [Курманкулов, Аржанцева, Зиливинская, Рузанова, Сыдыкова, 2007; Ежелгі қала Жанкент, 2010; Комплексные исследование городища Джанкент, 2014; Naruda etc, 2020; Воякин, 2017: 516-524; Аржанцева, Рузанова, 2010: 394-410].

Сурет 2. Жанкент қалашығының орналасу аймағы. Қазалы ауданы.

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті Қызылорда облысы әкімдігінің қолдауымен Археология және этнография ғылыми орталығының ғалымдарымен бірлесе отырып соңғы жылдары Жанкенттегі қазба жұмыстарымен қатар уақытша тұмшалау, қайта қалпына келтіру сияқты жұмыстарды қолға алғандарын атап өту қажет. Олардың ішіндегі қалашықтың қарапайым халық тұрған бөлігіндегі ашылып жатқан бөлмелерді темір және ағаш материалдардан құралған жабындымен жабылған, бұл қазба ескерткіштерін жауын-шашыннан қорғау әдісі болып табылады және архитектуралық құрылыстардың жақсы сақталуын қамтамасыз етуде.

Қазіргі таңда қалашықтың ашылған бөлмелеріне шартты атау берілген қазба «1» деп аталған. Онда бұл жерлерге келген саяхатшылардың назарына ұсыну үшін бірнеше бөлмелер қайта көтеріліп, оғыз дәуірінен сыр шертетін ер, әйел адаммен және ойын баласының мүсіндері қойылған. Осы уақытқа дейін қазба жұмыстары нәтижесінде табылған қошқар бейнелері мен ошақтар әр бөлмелерге қойылған [Тәжекеев, Дарменов, Билалов, Амиргалина, Назаров, Султанжанов, Курманиязов, 2020: 158-169].

Қалашықтың солтүстік-шығыс қабырғасындағы ашылған мұнаралардың беткі қабаттары жергілікті жөндеу жұмыстары барысында сазбалшық, камыс және күріштің кебегімен сыланып келеді. Ал қаланың оңтүстік-шығыс қабырғасындағы жақсы сақталған қабырғаларына қалпына келтіру жұмыстары жүргізіліп туризм нысанына айналуға дайын тұр. Ескерткіштердің жан-жағы жан-жануарлар кірмейтіндей етіп қоршалып, ауыл тұрғындарымен салынған қара жол іздері жабылған. Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті ғалымдарының көп жылғы ізденістері нәтижесінде Жанкент қалашығы және оның маңындағы ескерткіштер қорық-музейін жасақтауға ыңғайлы [Тәжекеев, 2022: 411-418]. Төменде археологтар Ә.Ә. Тәжекеев және Ы.С. Құрманязов пен өлкетанушы А. Жұмабаевтың суреті берілген (сурет 3).

Сурет 3. Арал маңы Қарақұмы археологиялық барлау барысына қатысқан өлкетанушы А. Жұмабаевтың сұхбат беруі. Археологтар Ә.Ә. Тәжекеев және Ы.С. Құрманязов (2019 ж.).

Музей қорында Арал маңындағы Қарақұмда ашылған Тапа қонысының қыш ыдыстары сақталған. 1969 жылы ашылған қола дәуіріне жататын Тапа қонысының беткі қабатынан табылған қыш ыдыстар А.В. Виноградов пен Е.Е. Кузьминаның ғылыми мақаласында: Арал маңы Қарақұмының кейінгі тас ғасыры – деп, жарияланған болатын.

2013 жылы Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университетінің «Археология және этнография» ғылыми-зерттеу орталығы және Ә.Х. Марғұлан атындағы Археология институтының Астана филиалының ғалымдарымен Қазалы ауданы, Әйтеке би кентінен солтүстік-шығысқа қарай 80 км. жерде орналасқан Тапа ауылының жанындағы қола дәуірі қонысы «Тапа 1», «Тапа 2» деген атаумен қайта зерттеліп, жергілікті өлкетанушы Тапа ауылының тұрғыны Аманжол Жұмабеков тапқан бүтін қыш ыдыстары зерттелген. Табылған қыш ыдыстар Қазалы аудандық тарихи-өлкетану музейіне тапсырылған [Тажекеев, Онгар, Шораев, 2013:167-170; Бексейтов, Құрманязов, 2019: 363-369; Тажекеев, Курманязов, 2019: 178-190].

Кейіннен жүргізілген ғылыми зерттеулер Арал маңы Қарақұмы маңынан тағы да басқа ескерткіштер кешені ашылып, ондағы жүргізілген шағын археологиялық барлау жұмыстарының нәтижесі аймақтың тарихын тереңде жатқандығын аңғартады.

Бұл ескерткіштер ашылған жерлер шөлді, құмды аймақ және онда арналар мен өзендер жүйесі орналаспаған. Қазіргі уақытта бұл жерлерді мекендеген жергілікті халық суды қолдан қазылған құдықтар арқылы тұтынып, шаруашылық қажетіне пайдаланып келеді. Ескерткіштердің орналасқан нақты аймағы үрлемелі құмның әсерінен белгісіз, беткі қабатынан қыш ыдыстар мен тастан жасалған еңбек құралдары жиналып алынған. Қазіргі таңда жергілікті халықтың басым бөлігі мал шаруашылығымен айналысады, ондағы үйлер жекелей орналасқан, әр үйдің өздері қазып алған су құдықтары бар. Жылжыған құмдардан алынған бүтін қыш құмыралар және тас құралдар жиынтығының табылуы қола дәуірінде бұл жерді мекендеген адамдар мал шаруашылығымен айналысқан деуге толық негіз бар.

Қорытынды. Қазалы аудандық тарихи-өлкетану музейінің ұжымы археологиялық зерттеулерге тұрақты қатысып, музей қорларын толықтыруда. Осылайша, соңғы жылдары қолға алынған Қазалы ауданындағы Жанкент қалашығында жүргізілген қайта қалпына

келтіру жұмыстары аталмыш ескерткіштердің сақталу мерзімін ұзартуға, сол арқылы тарихи бейнесін сақтап қалуға өз үлестерін қосуда. Бұл бағыттағы жұмыстар жалғасын табады деген сенімдеміз. Жоғарыда аталған қалашықтарда қазба жұмыстары әрі қарай жүргізілсе, болашақта бұл жерлерде қосымша музей-қорық ашылып, аймақтың туризм қызметін көтереді. Сырдарияның төменгі ағысында орналасқан ескерткіштерді қайта қалпына келтіру жұмыстарында табиғат жағдайын ескеретін жергілікті қол жетімді материалдар пайдаланылса, ортақ сақтау, қорғау әдістемесі жұмысы жалғастырылады және болашақта туристер саны артып, қалашыққа келген туристер мен қонақтарға көрсетуді ұйымдастыруда Қазалы аудандық тарихи-өлкетану музейінің әлеуеті арта түспек.

ӘДЕБИЕТ

Курманкулов Ж. Городища Жанкент // Байпаков К.М., Елеуов М. и др. Свод памятников истории культуры Республики Казахстан. Кызылординская область. Алматы: Аруна, 2007. С. 249-250

Құрманқұлов Ж. Жанкент қалашығы // Байпақов К, Елеуов М. және т.б., Қазақстан Республикасының тарихи және мәдени ескерткіштерінің жинағы. Қызылорда облысы Алматы: Аруна, 2011. 113-114 бб.

Тажекеев А.А., Онгар А., Шораев Б.К. Тапа – памятник эпохи бронзы Северовосточного Приаралья. // Труды филиала Института археологии им. А.Х. Маргулана в г. Астана. Астана, 2013. Т. 2. С. 167-170

Воякин Д.А. Жанкент қаласы // Қазақстанның киелі орындарының географиясы // Табиғат, археология, этнография және сәулет өнері нысандарының тізілімі. Жалпы редакциясын басқарған ҚР ҰҒА академигі Байтанаев Б.Ә. Алматы: Ә.Х. Марғұлан атындағы Археология институты, 2017. 1- шығарылым. 504-507 бб.

Сыр бойының сакралды ескерткіштері: мифтер, аңыздар, хикаяттар. //Жоба авторы: С. Қосан, жауапты редактор: А. Жұмабекқызы. Қызылорда: Тұмар, 2019. 432 б. Суреттер, аудиожазба (Рухани жаңғыру).

Naruda A.f., Ventresca Miller A.R., Paijmans J.L.A., Barlow A., Tazhekeyev A., Bilalov S., Hesse Y., Preick M., King T., Thomas R., Harke, H., Arzhantseva I. The earliest domestic cat on the Silk Road. Scientific Reports.10: 11241. 2020.

Курманкулов Ж.К., Аржанцева И.А., Зиливинская Э.Д., Рузанова С.А., Сыдыкова Ж.Т. Материалы Джанкентской экспедиции Кызылординской государственной университет им. Коркыт Ата. Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая РАН. Институт археологии им. А.Х.Маргулана. МОН РК. 2007. 124 с.

Ежелгі қала –Жанкент- Қызылорда, 2010, 110 б.

Толстов С.П. Города гузов // СЭ. 1947. №3. С. 55-102.

Толстов С.П. По следам древнехорезмийской цивилизации. М.-Л.: Академия наук СССР. 1948а. 328 с.

Комплексные исследования городища Джанкент, работы 2011-2014 гг. Алматы: Арыс, 2014. 320 с.

Тажекеев А.А., Дарменов Р.Т., Султанжанов Ж.К. Организация охранной зоны и консервационные работы на городище Джанкент //Археология Казахстана. № 1 (7). 2020. С. 88–97.

Тажекеев Ә.Ә., Дарменов Р.Т., Билалов С.Ө., Амиргалина Г.Т., Назаров А.Ж., Султанжанов Ж.К., Курманиязов И.С. 2020 ж. далалық маусымда ортағасырлық Жанкент қаласында жүргізілген археологиялық жұмыстар //Тарих ғылымдарының докторы, профессор Мадияр Елеуұлы Елеуовтың 75 жылдық мерейтойына арналған «Ұлы Жібек жолы мен Қазақстан керуен жолдарының урбанизация үдерісіндегі маңызы» атты халықаралық далалық семинар материалдары. / Жауапты ред. Р.С. Жуматаев. Алматы: Қазақ университеті, 2021.. 158-169 бб.

Бексеитов Ғ.Т., Құрманиязов И.С. Сырдарияның төменгі ағысының көне арналарындағы ежелгі тұрақтар мен қоныстардың суландыру жүйесі // Абай атындағы

ҚазҰПУ Хабаршысы: «Тарих және саяси-әлеуметтік ғылымдар» сериясы. Археология және этнология. 2019. №2 (61). 363-369 бб.

Тәжекеев А.А., Курманиязов И.С. Новые исследования древних памятников в Восточном Приарале // Отан тарихы. №4, (88) 2019. С. 178-190.

REFERENCES

Kurmankulov J. Gorodiща Jankent // Baipakov K.M., Eleuov M. i dr. Svod pamyatnikov istorii kultury Respubliki Kazakhstan. Kyzylordinskaya oblast. Almaty: Aruna, 2007, pp. 249-250. (In Russian)

Kürmanqulov J. Jankent qalaşyǵy // Baipaqov K, Eleuov M. jáne t.b., Qazaqstan Respublikasynyn tarihi jáne mádeni eskertkişterinyn jinaǵy. Qyzylorda oblysy Almaty Aruna, 2011, pp. 113-114. (In Kazakh)

Tajekeev A.A., Ongar A., Şoraev B.K. Tapa – pamyatnik epohi bronzy Severo-vostochnogo Priaralya // Trudy filiala İnstituta arheologii im. A.H. Margulana v g. Astana. Astana, 2013. Vol. 2, pp. 167-1707. (In Russian)

Voyakin D.A. Jankent qalasy // Qazaqstannyn kielı oryndarynyn geografiyasyn // Tabıǵat, arheologiya, etnografiya jáne säulet öneri nysandarynyn tızılımy. Jalpy redaksiyasyn basqarǵan QR ŪǵA akademigı Baitanaev B.Ä. Almaty: Ä.H.Margulan atyndaǵy Arheologiya instituty, 2017. 1-şyǵarylym, pp. 504-507. (In Kazakh)

Syr boiynyn sakraldy eskertkişteri: mifler, anyzdar, hikayattar // joba avtory: P. Qosan; jauapty redaktor: A. Jūmabekqyzy. Qyzylorda : Tūmar, 2019. 432 p.: suretter, audiojazba (Ruhani jaŵyru). (In Kazakh)

Haruda A.f., Ventresca Miller A.R., Paijmans J.L.A., Barlow A., Tazhekeyev A., Bilalov S., Hesse Y., Preick M., King T., Thomas R., Harke, H., Arzhantseva I. The earliest domestic cat on the Silk Road. Scientific Reports.10:11241. 2020. (In English)

Kurmankulov J.K., Arjantseva İ.A., Zilivinskaya E.D., Ruzanova S.A., Sydykova J.T. Materialy Djankentskoi ekspeditsii Kyzylordinskoi gosudarstvennyi universitet im. Korkyt Ata. İnstitut etnologii i antropologii im. N.N. Mikluho-Maklaya RAN. İnstitut arheologii im. A.H.Margulana MON RK. 2007. 124 p. (In Russian)

Ejelgi qala – Jankent- Qyzylorda, 2010, 110 p.

Tolstov S.P. Goroda guzov // SE. 1947. №3, pp. 55-102. (In Russian)

Tolstov S.P. Po sledam drevnehorezmiiskoi tsivilizatsii // M. - L.: İzdatelstvo Akademiiya nauk SSSR. 1948a. 328 p. (In Russian)

Kompleksnye issledovaniya gorodicha Djankent, raboty 2011-2014 gg. Monografiya. Almaty: Arys, 2014. 320 p. (In Russian)

Tajekeev A.A., Darmenov R.T., Sultanjanov J.K. Organizatsiya ohrannoi zony i konservatsionnyeraboty na gorodiще Djankent. // Arheologiya Kazahstana. № 1 (7). 2020, pp. 88-97. (In Russian)

Tajekeev A.A., Darmenov R.T., Bilalov S.U., Amirgalina G.T., Nazarov A.J., Sultanjanov J.K., Kurmaniyazov İ.S. 2020 j. dalalyq mausymda ortaǵasyrlyq Jankent qalasynda жүrgizilgen arheologiyalyq jūmystar // Tarih ǵylymdarynyn doktory, professor Madiyar Eleuūly Eleuovtyñ 75 jyldyq mereitoyna arnalǵan «Ūly İbek joly men Qazaqstan keruen joldarynyn urbanizatsiya űderisindegi mañyzy» atty halyqaralyq dalalyq seminar materialdary / Jauapty red. R.S. Jumataev. Almaty: Qazaq universiteti, 2021, pp. 158-169. (In Kazakh)

Bekseitov Ğ.T., Kürmaniyazov Y.S. Syrdariyanyn tōmengi aǵysynyn kōne aralaryndaǵy ejelgi tūraqtar men qonystardyñ sulandyru jūiesi // Abai atyndaǵy QazŪPU Habarşysy: «Tarih және sayasi-әлеуметтік ǵylymdar» seriyasy, Arheologiya jáne etnologiya. 2019. №2 (61), pp. 363-369. (In Kazakh)

Tajekeev A.A., Kurmaniyazov Y.S. Novye issledovaniya drevnih pamyatnikov v Vostochnom Priarale // Otan tarihy. №4, (88) 2019, pp. 178-190. (In Russian)

Автор туралы мәлімет: Тілеукабыл Жанат – Қазалы аудандық Тарихи-өлкетану музейінің ғылыми қызметкері (Қызылорда облысы, Қазалы ауданы Әйтеке би кенті). <https://orcid.org/0009-0002-9002-3937>. E-mail: 1981janat1981@mail.ru

Сведения об авторе: Тілеукабыл Жанат – научный сотрудник Казалинского районного историко-краеведческого музея (Кызылординская область, поселок Айтеке би, Казалинский район), <https://orcid.org/0009-0002-9002-3937>., E-mail: 1981janat1981@mail.ru

Information about the author: Zhanat Tileukabyul – a researcher at the Kazalinsky District Museum of History and Local Lore (Kyzylorda region, Aiteke bi village, Kazalinsky district). <https://orcid.org/0009-0002-9002-3937>. E-mail: 1981janat1981@mail.ru

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 15.03.2024.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 15.05.2024.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 01.06.2024.

УДК 069(53)

БЕЗМОЛВНЫЕ СВИДЕТЕЛИ ПРОШЛОГО: О ЧЕМ ПОВЕСТВУЕТ ГОЛУБОГРАММА НАЧАЛА XX-ГО ВЕКА?

В.В. Кутлуева

Историко-культурный центр Первого Президента (Казахстан)

Аннотация. В данной статье рассматривается такое редкое и неординарное во всех отношениях явление, как голубиная почта и ее распространение и использование в начале XX столетия как средства связи, в том числе секретной; производится атрибуция бланка для голубограммы, относящегося к началу XX столетия и отпечатанного в Российской империи; анализируется использование голубиной почты и ее роль в военном деле.

Голубиная почта – пожалуй, один из самых необычных видов связи, когда-либо существовавших в истории человечества, появившийся еще в древности, и использовавшийся людьми как в мирных, так и в милитаристических целях. Особенный интерес для исследователей представляет временной период конца XIX – начала XX в., когда почтовые голуби, эти необычные союзники людей, продолжали осуществлять доставку сообщений, несмотря на бурное развитие науки и техники и изобретение оптического, акустического и электрического телеграфа. Голубиная почта в наше время изучается и внедряется в жизнь некоторыми орнитологами, голубеводами, а также заинтересованными и увлекающимися людьми.

Материалы и методы исследования. Материалами для исследования стали подлинные предметы начала XX-го столетия и литературные источники того времени, а также работы современных исследователей. Использовался комплексный метод исследования, сочетающий результаты наблюдения, изучения, анализирования, описания, обобщения и заключения с изучением литературных источников.

Ключевые слова: голубограмма, голубь, военно-голубиная почта, голубиная связь, депеша, портдепешник, пленка из коллодия, пелликуля, летик, номер голубя, голубеводство, гонные голуби, турманы, бухарские черные и белые.

Для цитирования: Кутлуева В.В. Безмолвные свидетели прошлого: о чем повествует голубограмма начала XX-го века? // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), с. 49-60. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.05

ӨТКЕННІҢ ҮНСІЗ КУӘЛЕРІ: XX-ШЫ ҒАСЫР БАСЫНДАҒЫ КӨГЕРШІН ХАТЫ НЕ АЙТАДЫ?

В.В. Кутлуева

Тұңғыш Президенттің тарихи-мәдени орталығы (Қазақстан)

Андатпа. Бұл мақалада көгершін хаты сияқты сирек қолданылатын және ерекше құбылысты XX-шы ғасырдың басында кең таралуы және байланыс құралы ретінде пайдаланып, соның ішінде, құпия мәліметтерді жіберуге қолданғаны туралы айтылады; көгершін поштасында арнаулы хат жазатын қағаз (бланк) Ресей империясының баспаханасынан басылып шығарылғаны туралы атрибуция жасалған; көгершін поштасын әскери жағдайда пайдаланғаны туралы талдау берілген.

Көгершін поштасы – адамзат тарихында бұрын-соңды болмаған, ежелгі дәуірде пайда болған және адамдар бейбіт және милитаристік мақсаттарда пайдаланылған ең ерекше байланыс түрлерінің бірі деп айтуға болады.

Ғылым мен техниканың қарқынды дамуына және оптикалық, акустикалық, электрлік телеграфтардың пайда болуына қарамастан, XIX-шы ғасырдың аяғы – XX-шы ғасырдың бас кезінде тасымалдаушы көгершіндерді хабарларды жеткізуде көп пайдаланған, осы кезең зерттеушілерді ерекше қызықтырады. Көгершін поштасын қазір кейбір орнитологтар, көгершін өсірушілер, сондай-ақ қызығушылық танытатын және ынталы адамдар зерттеп, тәжірибеге енгізуде.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Зерттеу мәліметтеріне XX-шы ғасырдың басындағы шынайы нысандар мен сол кездегі әдеби дереккөздер, сонымен қатар қазіргі зерттеушілердің еңбектері кірді. Әдеби дереккөздерді зерттеумен қатар бақылау, зерделеу, талдау, сипаттау, жалпылау, қорытындылау нәтижелерін пайдаланып, кешенді зерттеу әдісі қолданылды.

Тірек сөздер: көгершін хаты, көгершін поштасы, көгершін, әскери көгершін поштасы, көгершін байланысы, жөнелтілім, коллодион пленкасы, пелликул, летик, көгершін саны, көгершін өсіру, жарыс көгершіндері, тұрмандар, бұхара ақ және қара көгершіндер

Сілтеме үшін: Кутлуева В.В. Өткеннің үнсіз куәлері: XX-шы ғасыр басындағы көгершін хаты не айтады? // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), 49-60 бб. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.05

SILENT EYEWITNESSES OF PAST: WHAT THE PIGEONGRAM OF THE EARLY TWENTIETH CENTURY NARRATES ABOUT?

V.V. Kutlueva

Historical and Cultural Center of First President (Kazakhstan)

Abstract. The article narrates about such rare and extraordinary in all senses phenomenon as pigeon post and its spreading and using in beginning of twentieth century as way of communication including secret connection. Also, in this article author does attribution of authentic blank telegram form for pigeon postal service from beginning twentieth century, printed in Russian Empire. The article is analyzing of using of pigeon post and its meaning in warfare.

Pigeon post, probably, one from the most unusual types of connection ever existed in history of Humanity. This type of connection was appeared in ancientry and it from these times it used people in both ways: for peace goals and for militaristic purposes. Special interest for researchers has time period of the late 19th and early 20th centuries, when postal pigeons, these unusual assistants of humans continued to bring messages, despite the swift development science and technology and invention of optical, acoustic and electrical telegraph. Nowadays, pigeon mail is studied and implemented by some ornithologists, pigeon breeders, as well as interested and enthusiastic people.

Materials and methods of research. Materials for this investigation became ancient items

early twentieth and literature sources of that time and also works of modern investigators. For this investigation author used mixed methods research, to combining results of observations, studies, analyzing, description, generalization and conclusions with learning of literature sources.

Keywords: pigeogram, pigeon, military pigeon post, pigeon communication, dispatch, despatch, aluminum case for pigeon's letter, portdepeshnik, photomicroscopic picture, collodion pellicle, postal pigeon's home, lyotik, pigeon's number, pigeon breeding, racing pigeons, tumbler pigeons, Bukhara's black pigeons and white pigeons.

For citation: Kutlueva V.V. Silent eyewitnesses of past: what the pigeogram of the early twentieth century narrates about? // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), pp. 49-60. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.05

Введение. Старинная голубограмма (в некоторых источниках и дореволюционных русскоязычных изданиях – «голубеграмма»), по аналогии с англ. Pigeogram, франц. Pigeogramme, нем. Taubengramm; это название представляет собой соединение двух слов: «голубь» и грамма («запись») – чуть ли не один из самых редких музейных предметов, плохо сохраняющихся в силу собственной недолговечности и малой распространенности такого явления, как голубиная почта в целом. Информации о письмах и телеграммах, доставляемых крылатыми почтальонами в конце XIX – начале XX столетия, в целом, немного, вследствие существующей в настоящее время неполноты научного знания об этой уникальной сфере взаимодействия человека с живой природой. В мире существует не так уж много музеев, где можно увидеть голубограммы. Один из таких музеев – Кентерберийский музей, находящийся в городе Крайстерч (Новая Зеландия) в связи с особой значимостью голубиной почты на острове Грейт-Барриер в конце XIX – нач. XX в. Немногочисленные образцы голубограмм на разных языках также находятся в некоторых частных коллекциях, в разных странах.

Голубограмма, о которой пойдет речь в статье, была вложена между страниц старинной книги и представляла собой маленький, тонкий, полупрозрачный листок с несколько странным по нынешним временам текстом, напечатанным с сохранением всех норм русской дореформенной орфографии. Беглого взгляда на эту находку было достаточно, чтобы понять, что это незаполненный бланк телеграммы, а точнее, голубограммы, которую, видимо, кто-то еще в начале XX-го столетия вложил в книгу, чтобы выпрямить – прямо в середине тонкого листка папиросной бумаги все еще просматривался довольно явный залом. И хоть, к сожалению, в найденном бланке не было никаких сообщений, и послание более чем столетней давности, чудом «доставленное» из 1900-тых годов в 21-й век, осталось безмолвным, оно, в силу своей информативности и репрезентативности представляло собой любопытнейший предмет для исследования, способный достоверно представить некоторые явления человеческой жизни, труда и мысли своей эпохи.

Обсуждение. Итак, выше нами уже было отмечено, что голубограмма представляет собой тонкий и очень легкий листок папиросной бумаги размером 7/10,5 см, с напечатанным на нем русскоязычным текстом. О том, что данная находка является именно голубограммой, свидетельствует самая верхняя строка: «№ голубя.....», а датировать находку с уверенностью можно периодом от 1900-го до 1909-го года – в соответствии с третьей строкой: «190.....г....дня....час...м.». В голубограмме также непременно указывалось время ее отправления и время прилета голубя на станцию - в часах и минутах (Рис. 1, 2).

Рис. 1. Бланк для простых депеш, отправляемых голубиной почтой. Российская империя, 1900-1909 г. Фото автора

В книге «Почтовое голубеводство. Инструкция для военно-голубиных станций», изданной в Санкт-Петербурге в 1901 году, присутствует следующая информация: «...Для простых надобностей достаточно простых бумажных депеш... в пелликулях может встретиться потребность лишь в особо исключительных случаях военного времени...», из чего мы можем сделать вывод, что перед нами – **обычный бланк для простых депеш**, которые «пишутся мелко, но разборчиво на тонкой, плотной, не допускающей чернил папиросной бумаге». Скорее всего, бланки для простых депеш, отпечатанные на папиросной бумаге, были сшиты в книжку, о чем свидетельствует линия отрыва (Рис. 2).

Так называемые же «пелликули» (от лат. *pellicula* – «шкурка») представляли собой микрофотографический снимок с уменьшением до 800-т раз и создавались на тончайшей коллодиевой пленке (размер так называемых парижских пелликулей составлял $3/5$ см., вес - 0,05 грамма). Таким способом, чаще всего, передавались длинные тексты. Согласно военным инструкциям того времени, пелликули вкладывались по две в стволики гусяного пера или укреплялись на ноге крылатого почтальона с помощью резинового колечка: на одном голубе можно было закрепить до 10-ти пелликуль. Процесс изготовления коллодиевых пленок так описывается в различных научных изданиях начала XX-го века: для изготовления коллодиума (совр. назв. «коллодий»), целлулоида и фотографических пленок применялись различные сорта так называемой «нитроклетчатки» (совр. назв. «динитроцеллюлоза», «коллоксилин»), растворенной в спирто-эфирной смеси, содержащей от 10 до 12 % азота. Нитроклетчатка впервые была получена химиком К.Ф. Шенбейном в Базеле (Швейцария) в 1846 году. Оставшаяся после испарения растворителя тонкая пленка потом и применялась для различных целей, в том числе и для военной фотографии.

Рис. 2. Обязательная информация в голубограмме: 1. Номер голубя. 2. Номер телеграммы. 3. Сведения об адресате. 4. Дата и время отправления (в часах и минутах). 5. Адрес отправления. 6. Время прилета голубя на станцию (в часах и минутах). Фото автора

Вернемся к нашей голубограмме. Уважаемые читатели, вероятно, заинтересуются необычной строкой «№ голубя.....». Для чего же голубям требовалась нумерация и как она производилась? В первом томе «Полной энциклопедии русского сельского хозяйства и соприкасающихся с ним наук», изданном в Санкт-Петербурге, в 1900 г. отмечается, что: «Почтово-голубиный спорт весьма развит за границей... у нас существуют пока только два общества почтово-голубиноного спорта... да в ведении военного министерства имеется 15 почтово-голубиных станций». Почтовые голуби были приписаны к почтово-голубиной станции, либо к станции военно-голубиной почты, являвшейся живым закрытым средством связи. У каждого почтового голубя, действительно, был индивидуальный номер, который ему присваивали на 8-й день после того, как голубенок вылупился из яйца. Номер присваивался единожды на всю жизнь и обозначался на кольце, которое надевалось юной птице в четный год – на правую ногу, в нечетный год – на левую ногу. Кольцо содержало следующую информацию – год рождения, номер голубя, название станции и государственный герб.

Почтово-голубиная станция, чаще всего, состояла из нескольких голубятен, и нумерация голубей была общей. По свидетельствам инструкций и руководств по разведению почтовых голубей начала XX в. система нумерации была следующей: «На каждую голубятню давались определенные номера - например, на первую - ... от 1 до 250, на вторую – от 251 до 500, на третью – от 501 до 750, и на четвертую – от 751 до 1000. Кольца каждой станции нумеровались пятизначным числом, где первые две цифры указывали на год рождения, а остальные – на номер голубя. Таким образом, например, номер 95013 означал, что голубь родился в 1895 году, принадлежит первой голубятне и носит номер 13».

На крылья птиц проставлялось клеймо с тем же номером и названием станции, как и на кольце. Клеймо накладывалось с помощью особого штемпеля на наружной стороне перьев крыла, одноименного с ногой, на которую было надето кольцо. Номер голубя заносился в список голубей станции.

Обучение голубей происходило следующим образом: сначала их увозили из дома на небольшое расстояние, не дальше 10 верст, потом за 20 верст и так далее, пока не достигали нужной дистанции. В «Полной энциклопедии русского сельского хозяйства и соприкасающихся с ним наук» 1900-1912 года издания отмечается тот факт, что «некоторые гонцы возвращались домой из местностей, отстоящих за 600-700 и даже за 1000 верст» (Рис. 3). После завершения обучения голуби переносили важные экстренные уведомления, которые и назвались «депеша» (от англ. dispatch, устар. despatch; франц. d  p  che).

№№ перелетовъ.	Примѣрные величины перелетовъ въ верстахъ.	
	Для голубей, дрессируемыхъ въ первый разъ.	Для голубей, дрессирован- ныхъ въ пред- шествующие годы.
1-й перелетъ.	10 верстъ.	10 верстъ.
2-й "	20 "	30 "
3-й "	30 "	60 "
4-й "	50 "	100 "
5-й "	80 "	150 "
6-й "	110 "	200 "
7-й "	140 "	250 "
8-й "	170 "	300 "
9-й "	200 "	350 "
10-й "	250 "	400 "

Рис. 3. Примерные величины перелетов в верстах. 1901 г.

В начале XX столетия на почтово-голубиных станциях существовало два способа крепления депеш: 1) свернутая в трубочку депеша вкладывалась в обрезанное гусиное перо, края которого залеплялись размягченным воском. Гусиное перо с депешей внутри привязывали к толстому нижнему концу среднего хвостового пера голубя шелковой или крепкой навощенной нитью. 2) депеша складывалась в тонкую полоску, помещалась в миниатюрный конвертик из папиросной или тонкой восковой бумаги, затем оборачивалась вокруг ноги голубя, свободной от кольца с номером, и закреплялась нешироким колечком. Для второго способа переноса депеш использовался также портдепешник: алюминиевая легкая трубка, запаянная с одного конца и закручивающаяся с другого. Второй способ крепления депеши был предпочтительным, потому что такую депешу голубю было переносить гораздо легче. Вес депеши со всеми дополнительными атрибутами не должен был превышать одного золотника (4,266 грамма) (Рис. 4, 5).

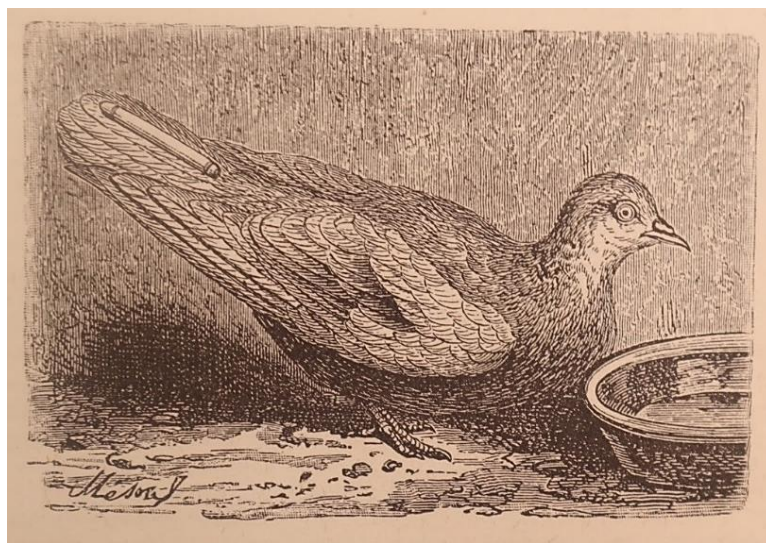

Рис. 4. Почтовый голубь с депешей. 1900 г.

С каждой депешей, вложенной в портдепешник, одновременно выпускалось от 1 до 12 крылатых почтальонов. Количество птиц зависело от покрываемого ими расстояния, погодных условий и важности депеш. Принесенная голубем депеша тотчас снималась, заносилась в журнал и немедленно, без распечатывания, доставлялась коменданту станции. Если голубь прибывал на голубятню без депеши, об этом тоже следовало немедленно докладывать – с указанием номера голубя и станции отправления.

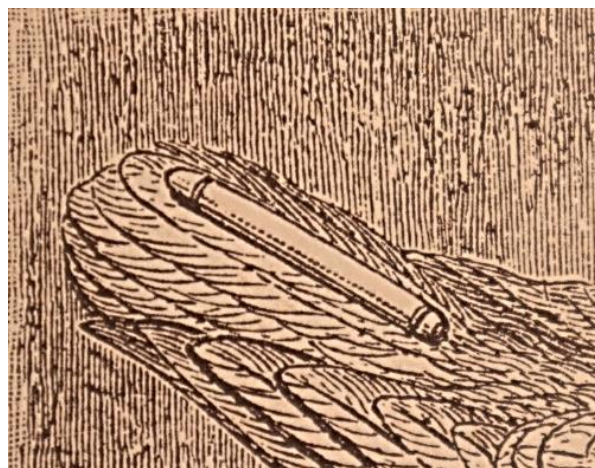

Рис. 5. Депеша, прикрепленная к хвосту почтового голубя. 1900 г.

Жили крылатые вестники в особо устроенных домиках, с одним входом, прикрытым так называемым «летиком», позволяющим наблюдать время их отлета и прилета. Надо отметить, что само слово «летик» не так уж часто встречается в изданиях конца XIX - начала XX века; происходит это слово, вероятно, от русских слов «летка» или «леток» - проход для выпуска или вылета; иногда это слово обозначает отверстие в улье или скворечнике. Летик описывается, как проволочная корзина или двухэтажная клетка, снабженная зеркальным стеклом, в котором можно увидеть подлетающего голубя, жестяным листом и электрическим звонком, подведенным к дежурной комнате (позже это устройство было названо «автоматической сигнализацией»). Прибывший в летик голубь становился на жестяной лист, и надавливал расположенную под ним кнопку от электрического звонка, возвещая, таким образом, о своем прибытии. Летики использовались на почтово-голубиных военных станциях и при состязаниях почтовых голубей (Рис. 6).

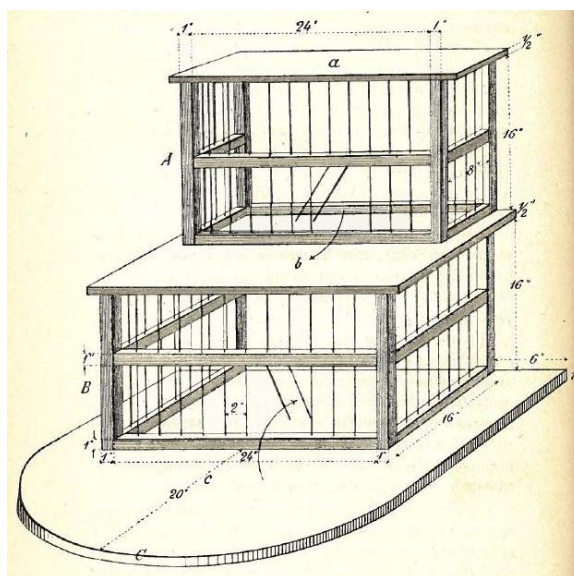

Рис. 6. Летик. Чертеж. 1901 г. Впрочем, не всегда голуби содержались в голубятнях с летиком. Некоторые источники указывают, что домом для птиц часто служило общее помещение с приделанными на уровне гнезда полочками. Для породистых голубей, использующихся в спортивных целях, строились изящные округлые голубиные дома в виде башен (Рис. 7, 8).

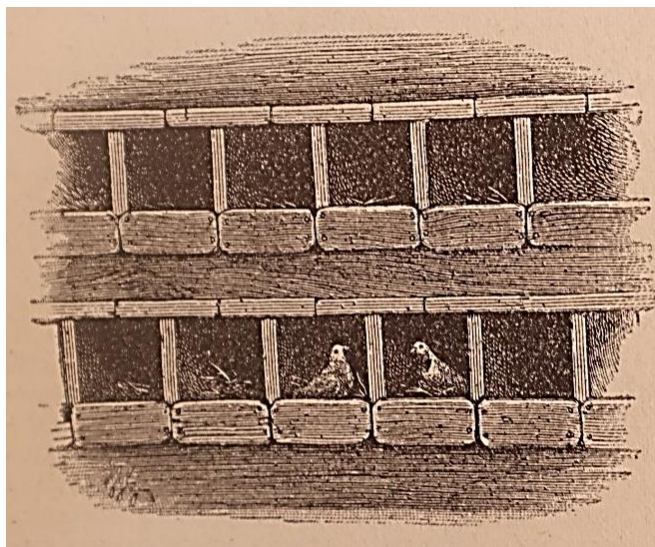

Рис. 7. Голубиные клетки. 1900 г.

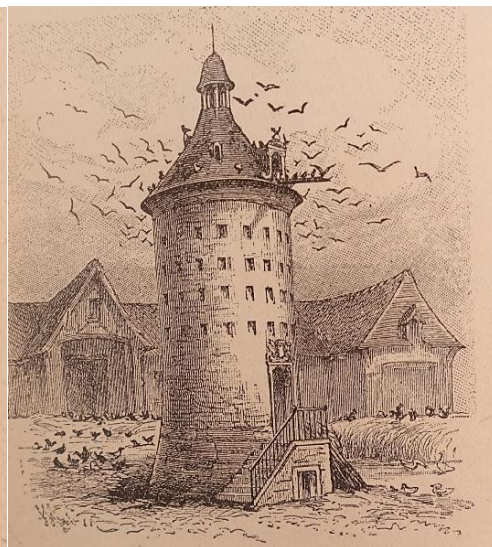

Рис. 8. Круглая голубятня. 1900 г.

В конце XIX – нач. XX столетия голубиная почта была явлением все еще малораспространенным и не слишком хорошо изученным, хотя первые упоминания о пернатых почтальонах появились значительно ранее, еще в древности; в XIX в. почтовые голуби принимали участие во Франко-Прусской войне (1870-1871 г.) и передавали почтовые сообщения во многих странах Западной Европы; в дореволюционной России же голуби разводились для развлечения и для спорта. Некоторые исследователи того времени отмечали, что «дело это находится лишь в первой стадии развития... Голуби... содержатся у нас за красоту, а некоторые из них употребляются и для гонки, но не с практической целью, как почтовые, а для услаждения любителей. Некоторые породы имеют своеобразный полет, описывая спирали в воздухе или кувыркаясь в воздушном пространстве, как например, турманы» [Абозин, 1900]. Из русских пород голубей большой популярностью пользовались гонные голуби, коломенские светло-сизые, бухарские черные, пестрые и белые. Из научной литературы о почтовых голубях были известны такие издания, как книга А.И. Вестенрика «Почтовый голубь», 1877 г. и сочинение И.И. Аракчеева «Голубь почтовый и домашний», 1898 г., в которых излагались все аспекты использования почтово-голубиной связи. Но, тогда же, в конце девятнадцатого - начале двадцатого столетия, почтовых голубей начинают рассматривать, как стратегическое средство связи на достаточно дальние расстояния, и, таким образом, голуби официально «становятся» на военную службу.

Первые специально обученные голуби были выписаны в Россию из Бельгии в 1885 году; в 1888 году было составлено «Положение о военно-голубиной почте». Частное голубеводство и разведение почтовых голубей поощрялось денежными премиями и пособиями от военного ведомства. В некоторых источниках начала XX-го столетия отмечался тот факт, что «голуби... живут до 25 лет, но служат почтарями, обыкновенно, не более 15 лет». Из пород почтовых голубей начала XX-го столетия известны так называемые «дракон», «чайка», брюссельские, люттихские голуби, и, в особенности, знаменитые антверпенские голуби, появившиеся в результате скрещивания голубей пород «дракон» и «турман» - крупные, сильные птицы, с быстрым развитием и со спокойным темпераментом.

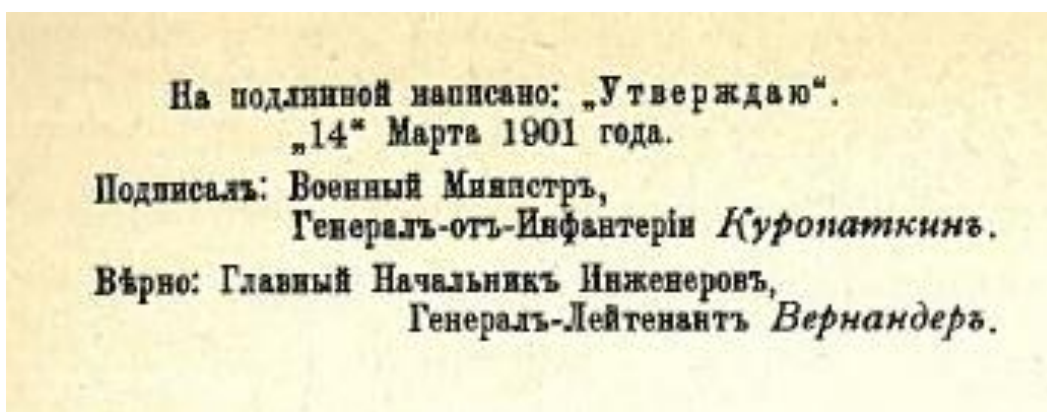

Рис. 9. На подлинной написано «Утверждаю». 14 марта 1901 г.

Согласно «Инструкции для военно-голубиных станций», утвержденной 14 марта 1901 года военным министром, генералом от инфантерии А.Н. Куропаткиным, голубиные станции тоже претерпевают изменения: они становятся стационарными (крепостными) и полевыми (разборными). Последние создавались на временно выставляемых постах. На каждой станции велся список голубей с отметками о направлении и дальности дрессировки. Будущие голуби-связисты выращивались в питомниках, после чего рассылались в корзинах к пунктам связи (по 6 голубей в 2-х корзинах на одно отправление) и поступали в распоряжение местного военного начальства (Рис. 9, 10).

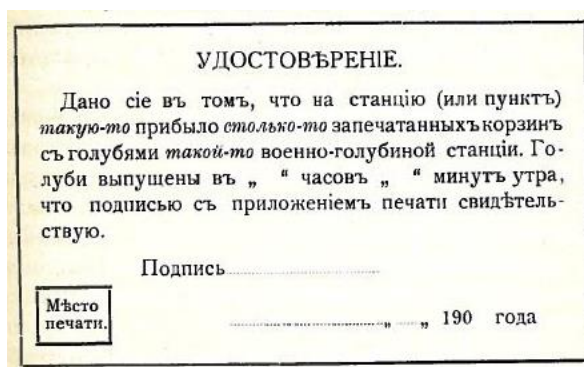

Рис. 10. Бланк удостоверения о прибытии голубей. 1901 г.

Сеть военно-голубиной почты неуклонно расширялась. В связи с необходимостью военного времени военно-голубиная почта создавалась для установления связи с блокированными объектами, а также использовалась в пограничной службе. К 1910-му году этой необычной почтовой сетью были охвачены Варшава, Брест-Литовск, Гродно, Ровно, Барановичи, Либава и т.д.

Как отмечает кандидат исторических наук А.В. Товпека: «Военно-голубиные станции находились в ведении Военно-инженерного ведомства... Военно-голубиные станции были в Туркестанском военном округе, на Кавказе и в ряде морских крепостей и портов: Владивосток, Севастополь, Очаков, Одесса и т. д.». Вместе с тем, востоковед, доктор исторических наук М.К. Басханов пишет: «В Туркестанском военном округе отсутствовали штатные военно-голубиные станции. Первая (если не единственная) станция была оборудована в 1895 г. в 1-й Туркестанской стрелковой бригаде. Инициатива создания такой станции принадлежала поручику Валентину Васильевичу Лалекину, обер-офицеру 1-го Туркестанского стрелкового батальона, дислоцированного в г. Ташкенте и организационно входившего в состав 1-й Туркестанской стрелковой бригады».

Как отмечает М.К. Басханов, на станции военно-голубиной почты в Туркестане вначале жили 34 бухарских и кашгарских голубя, и 25 дрессированных голубей местных пород. Затем в Ташкент было выписано 10 пар настоящих почтовых голубей из Киевского общества голубиноного спорта. Увидеть станцию военно-голубиной почты в Ташкенте можно на известной открытке, созданной из фотоснимка французского издательства Berthaud Frères (Рис. 11).

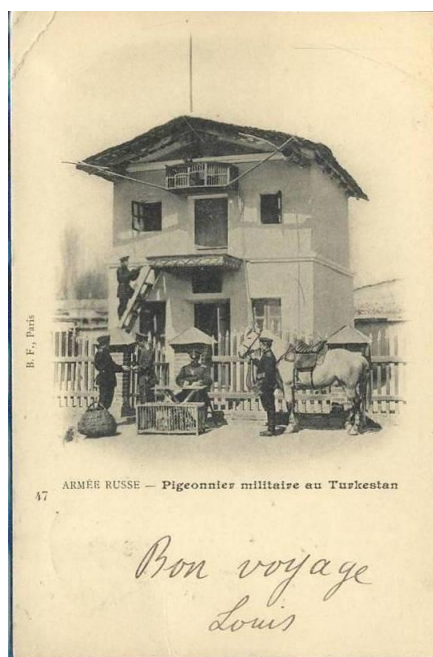

Рис. 11. Военно-почтовая станция в Туркестане. 1900-е г.

Почему, при наличии в конце XIX - начале XX в. новейших по тем временам технических достижений, таких, например, как телеграф и железная дорога, все же использовалась голубиная почта? Упомянутый выше поручик В.В. Лалекин так писал об этом в статье, опубликованной в газете «Туркестанские ведомости»: «Голубиная почта... успешно действует там, где другие средства сношений неприменимы. Помимо военных целей (в случае мобилизации) голубиная почта может служить средством сношений со многими населенными пунктами Туркестана, куда еще не проведен телеграф».

И действительно, голуби, обладающие прекрасным зрением, феноменальной памятью, высокой скоростью и большой дальностью полета, оказывали действенную помощь там, где другие средства были бессильны (если прерывалась телеграфная связь, была невозможна посылка нарочных). С помощью голубей можно было передавать секретные сообщения прямо, если можно так выразиться, над головой ничего не подозревающего противника, который чаще всего, не обращал внимания на пролетающую мимо птицу. А.В. Товпека в своей статье «Практика использования голубиной связи в военном деле и охране границ Российской империи» говорит о том, что «в депеше передавали в штаб схемы, планы, карты районов боевых действий, что невозможно было сделать при помощи телеграфа и радио». К этому можно добавить, что аппаратура телеграфно-телефонных станций, а позже радиостанций в то время была громоздкой и тяжелой, что часто затрудняло ее использование.

Вероятно, следует также упомянуть о любопытном опыте Юлиуса Густава Нойброннера, создавшего миниатюрный фотографический аппарат, делающий автоматические снимки по часовому механизму и приспособившего обученных почтовых голубей для создания первой аэрофотосъемки с высоты птичьего полета. Мелкие снимки, сделанные крылатыми фотографами, затем увеличивались методом фотоувеличения. По утверждениям некоторых исследователей, такая фотосъемка использовалась во время Первой мировой войны (1914-1918 г.) (Рис. 12).

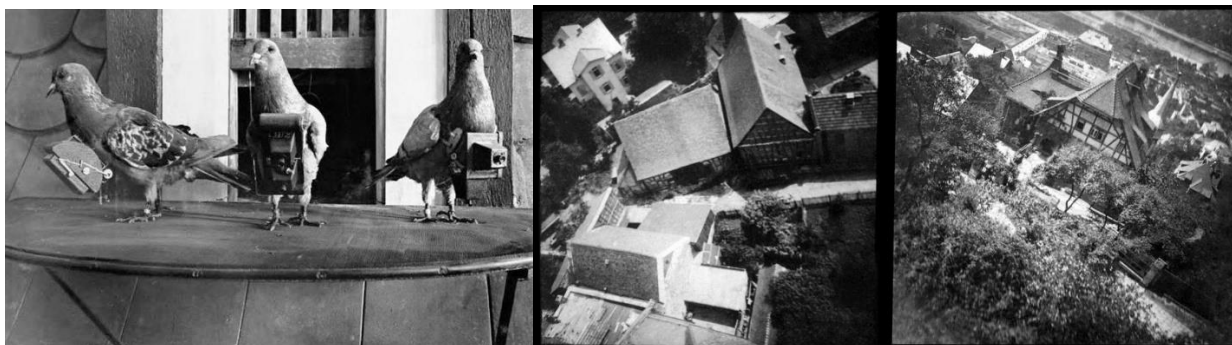

Рис. 12. Голуби-фотографы и голубиная аэрофотосъемка. Начало XX в.

Заключение. Редкие, чудом сохранившиеся вещи из далекого прошлого, попадающие в музей, раскрывают свое значение путем методики атрибуции, ориентированной на выявление культурной и исторической ценности и подлинности музейного предмета. В данном конкретном исследовании используются классические аналитические приемы атрибуции вкупе с изучением архивных музейных материалов и научных публикаций конца XIX-начала XX столетия, а также современных научных публикаций. Музейные предметы, относящиеся к одному временному периоду и единой сфере человеческой деятельности, позволяют, порой, установить цепь взаимосвязи исторических событий и раскрыть во всей полноте многие аспекты жизни, что и является конечным итогом данной статьи.

Хотелось бы завершить статью одним любопытным наблюдением. В 1949 году, после Второй мировой войны, художник Пабло Пикассо создал небезызвестное произведение, ставшее узнаваемым символом мира во всех странах. Речь идет об изображении голубя с зеленой веточкой в клюве. Это самое «мирное» послание, какое только можно себе

представить. Представление о голубе, как о «птице мира» было столь сильным, что 28 июля 1957 г. на открытии Московского Всемирного фестиваля молодежи и студентов в небо были выпущены 34 тыс. голубей в знак мира и дружбы между народами. Но, при этом, милая, немного неуклюжая птица с древних времен активно использовалась людьми в милитаристических целях. Военно-голубиная связь применялась и в более позднее время, во время Великой Отечественной войны и в пограничных войсках.

Голубиная почта в наше время изучается и внедряется в жизнь некоторыми орнитологами, голубеводами, а также заинтересованными и увлекающимися людьми – еще с 1950-х годов в СССР существовали объединенные секции и клубы голубеводов, развивавших новые породы, участвовавших в различных выставках и состязаниях. Достаточно вспомнить участие голубей из СССР в Международной выставке «Интерголубь-75», проходившей в 1975 году в Будапеште (Венгрия). Тогда советские голуби завоевали три международных награды, двадцать призов и сорок семь дипломов. Хотелось бы верить, что и в наше время романтические послания крылатых вестников будут служить исключительно науке, спорту, искусству и другим созидательным целям, из которых и состоит счастливая и мирная жизнь.

ЛИТЕРАТУРА

Военная энциклопедия. СПб.: Т-во И.Д. Сытина. Под ред. В.Ф. Новицкого и др. 1911-1915. Т. 6. С. 502-504.

Романов В.А., Разбесов О.К. Голубеводство. М.: Агропромиздат, 1987 г.

Полная энциклопедия русского сельского хозяйства и соприкасающихся с ним наук. Том 2. Воск-Дом помещичий. И. Абозин. Голубь. С.-Петербург. Издание А. Девриена. 1900. С. 710-715.

Почтовое голубеводство. Инструкция для военно-голубиных станций. Издание Главного Инженерного Управления. СПб, 1901 г. С. 4-5.

Средства связи на войне. СПб.: Свет, 1911. С. 410-418.

Словарь иностранных слов. Государственное издательство иностранных и национальных словарей. М., 1949.

Larner G. Homing pigeons in warfare. Pigeongram military loft Grenoble. The Navy and Army Illustrated. 1901, pp. 108-109.

Басханов М.К. Лалекин В.В.: к биографии первого военного голубевода Туркестана. 2017. [Электронный ресурс] URL: <https://mytashkent.uz/2017/10/03/v-v-lalekin-k-biografii-pervogo-voennogo-golubevoda-turkestana/> (Дата обращения: 17.08.2024.)

Ковалев Г. Голубиная фотосъемка. 2018. [Электронный ресурс] URL: https://elementy.ru/kartinka_dnya/521/Golubinaya_fotosemka (Дата обращения: 17.08.2024.)

REFERENCES

Voennaja ehntsiklopediya. St. Petersburg: I.D. Sytin publishing company. Edition of V.D. Novitsky etc. Vol. 6, 1911-1915, pp. 502-504. (In Russian)

Romanov V.A., Razbesov O.K. Golubevodstvo. M.: "Agropromizdat" publishing company, 1987. (In Russian)

Polnaja ehntsiklopediya russkogo selskogo khozjajstva i soprikasajushchikhsja s nim nauk. Vol. 2. Wax-The landowner's House. I. Abozin. Pigeon. St. Petersburg: A. Devrien publishing company. 1900, pp. 710-715.

Pochtovoe golubevodstvo. Instruksija dlja voenno-golubinykh stantsij. Publication of the Main Engineering Department. St. Petersburg, 1901, pp. 4-5. (In Russian)

Sredstva svjazy na vojne. - St. Petersburg: "Svet" publishing company, 1911, pp. 410-418

Slovar inostrannyh slov. Gosudarstvennoe izdatelstvo inostrannyh i nazionalnyh slovarej. Moscow, 1949. (In Russian)

Larner G. Homing pigeons in warfare. Pigeongram military loft Grenoble. The Navy and Army Illustrated. 1901, pp. 108-109. (In English)

Baskhanov M.K. Lalekin V.V.: k biografii pervogo voennogo golubevoda Turkestana. 2017.

[Electronic resource] URL: <https://mytashkent.uz/2017/10/03/v-v-lalekin-k-biografii-pervogo-voennogo-golubevoda-turkestana/> [Date of access: 17.08.2024]. (In Russian)

Kovalyov G. Golubinaja fotosyomka. 2018. [Electronic resource] URL: https://elementy.ru/kartinka_dnya/521/Golubinaya_fotosemka [Date of access: 17.08.2024]. (In Russian)

Сведения об авторе: Кутлуева Валентина Владимировна – методист КГКП «Историко-культурный центр Первого Президента» (101400, Казахстан, Карагандинская область, г. Темиртау, пр. Республики, 40). E-mail: V.Kutlueva@mail.ru

Автор туралы мәліметтер: Кутлуева Валентина Владимировна – «Тұңғыш Президенттің тарихи-мәдени орталығы» КМҚК әдіскері (101400, Қазақстан, Қарағанды облысы, Теміртау қаласы, Республика даңғылы, 40). E-mail: V.Kutlueva@mail.ru

Information about the author: Valentina V. Kutlueva – methodologist of Historical and Cultural Center of First President (101400, Kazakhstan, Karaganda region, Temirtau town, Republic Avenue, 40). E-mail: V.Kutlueva@mail.ru

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 29.08.2024.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 30.08.2024.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 03.09.2024.

УДК 069 (091)

МУЗЕЙНЫЙ БУМ В КЫРГЫЗСТАНЕ?

Б.А. Мидинова

Ошский областной музей изобразительных искусств им. Т. Садыкова
(Кыргызстан)

Аннотация. Статья посвящена развитию музейного дела в Кыргызстане и представляет обзор музейной деятельности в стране за период с 2020 года по август 2023 года. Автор анализирует влияние событий последних лет, таких как пандемия, представляя оригинальный опыт музеев Кыргызстана. Подчеркивает то, что продолжительная изоляция без прямого доступа к культурным ценностям обозначила важность духовного обогащения и подняла ценность культурного опыта. Автор делает акцент на важности кадровой политики для развития музеев на примере Национального исторического мемориального комплекса «Ата-Бейит». Описывает открытие Национального исторического музея Кыргызской Республики после реконструкции, что явилось важным событием для музейного мира не только Кыргызстана, но и всей Центральной Азии. Также рассматривает такие факторы, как локализация и формирование идентичности через развитие местных музеев. Через выделение отдельных факторов автор статьи акцентирует внимание на тех из них, которые влияют на функционирование и развитие музейных учреждений в Кыргызстане.

Материалы и методы исследования. Научные публикации и исследования о музейной деятельности как кыргызстанских исследователей, так и зарубежных, материалы медиа Кыргызстана, социальные сети музеев и исследовательских площадок, наблюдения и анализ выставок и мероприятий.

Ключевые слова: музеи Кыргызстана, локальность, идентичность, музейный бум, реконструкция.

Для цитирования: Мидинова Б.А. Музейный бум в Кыргызстане? // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), С. 60-67. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.06

ҚЫРҒЫЗСТАНДАҒЫ МУЗЕЙ БУМЫ?*Б.А. Мидинова*Т. Садықов атындағы Ош облыстық бейнелеу өнері музейі
(Қырғызстан)

Аңдатпа. Қырғызстандағы музейлердің дамуына арналған мақалада 2020 жылдан 2023 жылдың тамызына дейінгі кезеңдегі елдегі музейлер қызметіне шолу жасалынған. Автор соңғы жылдардағы оқиғалардың, мысалы, пандемия сияқты, әсерін талдап, Қырғызстандағы музейлердің өзіндік тәжірибесін ұсынады. Мәдени құндылықтарға тікелей қол жеткізусіз ұзақ оқшаулану рухани байытудың маңыздылығын көрсетіп, мәдени тәжірибенің құндылығын арттырғанын атап көрсетеді. Автор «Ата-Бейіт» ұлттық тарихи-мемориалдық кешенін мысалында, музейлерді дамыту үшін кадр саясатының маңыздылығына тоқталған. Қырғызстанның ғана емес, бүкіл Орталық Азиядағы музей әлемі үшін маңызды оқиға болған Қырғыз Республикасының Ұлттық тарихи музейінің қайта құрудан кейінгі ашылуын сипаттайды. Сондай-ақ жергілікті музейлерді дамыту арқылы локализация және тұлғаны қалыптастыру сияқты факторларды қарастырады. Мақала авторы жеке факторларды көрсете отырып, Қырғызстандағы музей мекемелерінің жұмыс істеуі мен дамуына әсер ететін факторларға тоқталады.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Қырғыз зерттеушілерінің де, шетелдіктердің де музей қызметі туралы ғылыми жарияланымдар мен зерттеулері, Қырғызстанның БАҚ материалдары, музейлердің әлеуметтік желілері мен зерттеу орындары, көрмелер мен оқиғаларды бақылау және талдау.

Тірек сөздер: Қырғызстанның музейлері, елді мекен, тұлға, музей бумы, қайта құру.

Сілтеме үшін Мидинова Б.А. Қырғызстандағы музей бумы? // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), 60-67 бб. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.06

MUSEUM BOOM IN KYRGYZSTAN?*B.A. Midinova*Osh Regional Museum of Fine Arts named after T. Sadykov
(Kyrgyzstan)

Abstract. The article is devoted to the development of museum business in Kyrgyzstan and provides an overview of museum activities in the country for the period from 2020 to August 2023. The author analyzes the impact of events of recent years, such as the pandemic, presenting the original experience of museums in Kyrgyzstan. Emphasizes that prolonged isolation without direct access to cultural values has indicated the importance of spiritual enrichment and increased the value of cultural experience. The author emphasizes the importance of personnel policy for the development of museums using the example of the National Historical Memorial Complex "Ata-Beyit". Describes the opening of the National History Museum of the Kyrgyz Republic after reconstruction, which was an important event for the museum world not only in Kyrgyzstan, but throughout Central Asia. Also considers such factors as localization and identity formation through the development of local museums. By highlighting individual factors, the author of the article focuses on those that affect the functioning and development of museum institutions in Kyrgyzstan.

Materials and methods of the research. Scientific publications and studies on museum activities by both Kyrgyz and foreign researchers, media materials of Kyrgyzstan, social networks of museums and research sites, observations and analysis of exhibitions and events.

Keywords: museums of Kyrgyzstan, locality, identity, museum boom, reconstruction.

For citation: Midinova B.A. Museum boom in Kyrgyzstan? // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), pp. 60-67. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.06

Введение. В начале августа 2023 года Болот Абдрахманов, поверивший в тайну места «Ата-Бейит» и сам открывший его в 1991 году, стал руководителем Национального исторического мемориального комплекса «Ата-Бейит». Назначение Болота Абдрахманова, на мой взгляд, является заслуженным признанием его значительного вклада в изучение жертв политических репрессий, для памяти Независимого Кыргызстана это важный и символический шаг. Книга «Тайна Чон-Таша» Регины Хелимской рассказывает о «Ата-Бейите» – месте обнаружения массового захоронения человеческих останков Кыргызстане, и ее необходимо читать. «Именно благодаря профессионализму и человеческим качествам Болота Абдрахманова общественность узнала о тайном захоронении недалеко от Бишкека, и сохранила эту память как память отцов – «Ата-Бейит», – пишет исследовательская площадка «Эсимде», поздравляя Болота Абдрахманова с новым назначением. Говорит ли новость о том, что государство обнадеживает поддержку и поощрение усилий исследователей, занимающихся изучением «большого террора»? Готовы ли власти открыть архивы, документы и свидетельства, связанные с этим периодом? Ожидать ли нам новые открытия и раскрытие истинного масштаба репрессий и страданий, которые пережили люди в то время?

Музей «Ата-Бейит» был открыт в 2000 году, за 23 года своей истории музей из мемориала памяти жертв политических репрессий вырос до музея особого статуса – национального. Сегодня Национальный историко-мемориальный комплекс «Ата-Бейит» – это комплекс, включающий 4 мемориала – мемориал памяти жертв политических репрессий 30-х годов XX века, мемориал памяти писателя Чынгыза Айтматова, мемориал памяти, посвященный жертвам апрельских событий 2010 года, мемориал памяти жертв событий 1916 года. Предложение увековечить место захоронения жертв политических репрессий принадлежит Чынгызу Айтматову, отец которого был в числе расстрелянных на Чон-Таше в ноябре 1938 года. Выступая в 1991 году на государственной траурной церемонии по перезахоронению жертв, писатель предложил увековечить место захоронения созданием мемориального комплекса и назвать его «Ата-Бейит» – «Могила отцов». Эта инициатива была поддержана первым президентом страны Аскармом Акаевым и в Кыргызстане создается первый музей памяти репрессированных в период Советской эпохи.

Следующие меры, предпринятые властями по расширению мемориального комплекса «Ата-Бейит», отводили его от изначальных целей и в некотором роде положили конец обсуждению тем политических репрессий на территории страны [Оуэн, 2011]. Поэтому кадровое назначение Болота Абдрахманова не может не радовать.

Рис. 1. Барельеф памяти жертв политических репрессий. «Ата-Бейит».

Радуют новости, приходящие не только из Бишкека. Экскурсии, лекции, выставки, фестивали, кинопоказы, мастер-классы, эксклюзивные музейные программы, все больше музеев присоединяются в акции «Ночь в музее», региональные музеи наравне конкурируют с центральными, а самое главное посетители потянулись в музеи. Можем ли мы называть эти тенденции в музейной сфере Кыргызстана бумом? Какие позитивные тенденции в развитии музейной сферы мы можем выделить? Происходит ли резкий рост или увеличение интереса к музеям и музейной деятельности?

Рост активности музеев в Кыргызстане на наш взгляд обусловлен несколькими факторами, включая события последних лет, такие как пандемия COVID-19, реконструкция Национального исторического музея, выход обсуждений о национальной идентичности и деколонизации из академической и научной сферы в широкую общественность. Давайте рассмотрим каждый из них подробнее.

Обсуждение. Музеи Кыргызстана, подобно многим мировым аналогам, не были готовы к столкновению с вызовами, представленными пандемией COVID-19. Однако, несмотря на существенное влияние на их обычное функционирование, пандемия также предоставила музеям возможность открыть новые горизонты онлайн-деятельности. Именно в этот момент «музеи сами пришли к посетителям», перенеся свои выставки и экскурсии в виртуальное пространство. Не каждый музей был оборудован специализированной техникой, не каждый музейный сотрудник имел доступ к технике, и поэтому многие из них вынуждены были создавать контент, используя мобильные телефоны.

Запомнился из этого периода челлендж #aitievhome, инициатива Кыргызского национального музея изобразительных искусств им. Гапара Айтиева, аналог мирового флешмоба «Изоляции», когда посетители повторяют произведения художников и скульпторов. Столичный музей предложил обратиться к работам местных художников, а самые творческие и интересные пересоздания были опубликованы на странице музея в социальных сетях.

Рис. 2. «Дочь Советской Киргизии», 1950 г. С.А. Чуйков. Медина Солтоева.
 Фото с фейсбук страницы КНМИИ им. Г. Айтиева

Продолжительная изоляция без прямого доступа к культурным ценностям сказалась на отношении людей к искусству и музеям значительным образом. Она подчеркнула важность духовного обогащения и подняла ценность культурного опыта. Закрытые границы способствовали развитию внутреннего туризма. Внешние туристы в музеях уступили место семейным группам, и музеи начали разрабатывать программы, адаптированные для семейного посещения. Это позволило сделать музейные посещения интересными и доступными для семейных посетителей, и эта деятельность была продолжена и после пандемии.

2021 год стал самым ожидаемым в музейном сообществе. После 5 лет простоя открылся один из крупнейших музеев страны Национальный исторический музей Кыргызской Республики. В 2016 году музей был закрыт и началась его реконструкция, закончившаяся в 2018 году. В том же году музей получил статус национального по указу президента Сооронбая Жээнбекова. Однако даже такой высокий статус не избавил учреждение от различных конфликтов.

Судебные разбирательства и обвинения в отсутствии «духа кыргызов» в обновленной экспозиции подогревали интерес кыргызстанцев к музею. В связи с этим в дни открытия музея перед его зданием формировались длинные очереди людей, стремящихся увидеть, каким образом он изменился после завершения реконструкции. Всего за четыре дня музей посетили около 20 тысяч человек. Высокий ажиотаж посетителей также обусловлен тем, что в течение первых 10 дней после открытия вход в учреждение был бесплатным.

Главный музей страны свою историю ведет с 1925 года, когда Президиумом Исполнительного комитета Кара-Киргизской Автономной области было принято решение об открытии первого музея страны. В 1927 году открылся музей для посетителей в доме, где раньше жил Михаил Фрунзе. За свою историю этот музей несколько раз менял название и место нахождения. После распада Советского Союза здание «самого одиозного музея республики» [Ставская, 2009: 17], на тот момент – филиала Центрального музея В.И. Ленина было передано историческому музею.

Бывший музей Ленина был открыт в Бишкеке 1984 году на площади Ала-Тоо, в ознаменование шестидесятой годовщины Киргизской Советской Социалистической Республики. В то время как после распада СССР музеи Ленина прекращали свою деятельность в большинстве бывших советских государств, у ленинского музея в Бишкеке оказался более длинный постсоветский период. Исторический музей, переехав в облицованное белым и красным мрамором здание, демонтировал пятый этаж музея и разместил там «временную» экспозицию «История Кыргызстана с древнейших времен до начала XX века». История советского и суверенного периодов Кыргызстана в экспозиции отсутствовала. Как только посетитель заходил в музей, он с порога видел скульптуру шагающего «Ленина со своими соратниками», а дальше – стены, потолки, покрытые росписью на советскую тематику. Поэтому задача стояла на обновление музея.

В 1997 году, когда музей праздновал свой 70-летний юбилей, директор Института истории Национальной Академии наук Жениш Джунушалиев выделил три проблемы, решение которых, по его мнению, помогло бы музею функционировать полноценно. Во-первых, музей должен был «стать настоящим хранилищем исторической памяти народа, местом паломничества тех, кто интересуется историей Кыргызстана». Во-вторых, «превратиться в центр воспитания подрастающего поколения в духе патриотизма и гордости за свою страну». И, в-третьих, «переделать музей Ленина и стать настоящим музеем истории кыргызов и Кыргызстана» [Джунушалиев, 2011]. Однако ситуация оставалась неизменной. До 2013 года Кыргызстан оставался в постсоветском азиатском пространстве единственной страной без обновленного главного музея. Одним из первых в регионе национальный музей открывается в Туркменистане, в 1998 году в Ашхабаде состоялось торжественное открытие Национального музея Туркменистана. Национальный музей Таджикистана переехал в новое здание в марте 2013 года. В Казахстане новый Национальный музей начал принимать посетителей с июля 2014 года. После провозглашения независимости обновился и

Государственный музей истории Узбекистана.

Первые шаги к переменам были сделаны в начале 2008 года, когда вышло постановление правительства о реконструкции здания и создании новой экспозиции Государственного исторического музея. Министерству культуры было поручено разработать план мероприятий по проведению капитального ремонта и реконструкции здания, объявить конкурс на оформление экспозиции музея, составить смету расходов и закрыть музей для посетителей на период проведения реконструкции [Окмотпресс, 2008]. Свершившаяся в стране революция 2010 года приостановила работы по реконструкции музея. И только в 2013 году вышло Постановление Правительства о выделении средств на проведение ремонта здания и создание новой экспозиции. Распоряжение Правительства поставило точку в истории Ленинского музея и открыло новый этап в истории развития музеев страны.

Рис. 3. Большая очередь перед историческим музеем. Фото: Алмаз Чолпонкулов.

Национальная идентичность и локальная культура. Года два как локальное стало приоритетом. О важности локальной культуры, истории мы говорим так часто, как можем. В контексте музеев это еще о разнообразии и возможность уйти от похожих друг на друга музеев. Музейный эксперт, посетивший Кыргызстан в этом году, характеризуя музеи Кыргызстана, отметил, что во многих местных музеях он испытывал ощущение, будто один и тот же музей следовал за ним всюду. Именно поэтому появление на культурной карте так называемых «уникальных» музеев вызывает неподдельное восхищение.

Первая история связана с открытием музея в селе Сары-Могол. В августе 2020 года в высокогорном Алайском районе открылся совсем необычный музей для Кыргызстана – этнографический музей. Его необычность связана с историей места, рассказывающая на примере одной семьи о жизни в двух государствах.

Это память семьи Ташкуловых. В конце 50-х годов XX века Ташкул Урустамов с женой перебираются из Мургаба в Алайскую долину. Практически каждая семья в Сары-Моголе – переселенцы из Мургаба. Так в советское время у подножия пика Ленина на высоте 3200 метров стихийно образовалось новое село – Сары-Могол. В 1962 году молодая семья построила дом. Строили методом ашара, используя традиционные способы строительства памирских домов (куржун үй). В небольших трех комнатах собраны истории всех Ташкуловых, выросших в этом доме, по воле судьбы, оказавшиеся по ту сторону границы после распада СССР и образования новых государств Кыргызстана и Таджикистана.

История села Сары-Могол начинается с 1946 года, когда после решения 1936 года о передаче части Алайской долины во временное пользование Мургабскому району сюда

начали переселять занятых животноводством мургабских кыргызов. 57,8 тыс. гектаров земель предназначались как летнее пастбище для откорма колхозного скота. Постепенно переселенцы стали строить свои дома и образовалось новое село, в котором со временем появилось 528 домов. Осенью 2002 года в ходе переговоров по делимитации и демаркации государственной границы между Кыргызстаном и Таджикистаном этот участок был возвращен Кыргызстану. В официальных кыргызских документах Сары-Могол упоминается как село, образованное только в 2004 году.

Следующая история связана с преподавателями истории из университета в Баткене. Когда село Баткен получило статус города, поток приезжающих туристов значительно возрос, и они начали удивляться отсутствию музея в этом районе. В ответ на это, преподаватели истории из местного университета взяли инициативу в свои руки и начали собирать материалы. Их мечта осуществилась в 2018 году, когда университет выделил помещение под музей, где было они смогли представить около 2000 предметов, собранных у местных жителей. Музей был назван «Айгул-Тоо» в честь цветка Айгуль, который растет в Баткенской области и является главным символом Баткенской области.

Будучи в первую очередь ведомственным музеем, сотрудники музея «Айгул-Тоо» не ограничиваются текущими достижениями. Их главной целью является создание отдельного музейного комплекса, который сможет полностью рассказать о богатом историко-культурном наследии Баткена. Например, в этом году сотрудники музея в одном из залов воссоздали обстановку традиционного баткенского (южного) дома с нишами для приданного невесты. И на сегодняшний день это первая экспозиция, посвященная оседло-земледельческой культуре кыргызов.

Заключение. Ценить историческое и культурное наследие страны кыргызстанцы стали наряду с другими странами Центральной Азии. Разговоры о национальной идентичности удвоились в силу последних мировых событий. В поисках ответа на вопрос «кто мы» кыргызстанцы обратились, в том числе к музеям. Внимание к национальному наследию и истории повысилось, и музеи стали одним из центральных мест для изучения и понимания этого наследия.

Отношение к музеям теперь можно охарактеризовать как более позитивное и заинтересованное. На последних выставках музеев, художников, дизайнеров, фотографов и других мы наблюдаем устремление к истории, традициям Центрально-Азиатского региона. Музеи и музейные площадки испытывают невероятный рост в популярности. Работа в музеях стала более интенсивной, увеличилось число запросов и требований. Разнообразные музейные события, выставки, инициативы и мероприятия развиваются и расширяются по всей стране, создавая возможности для широкой аудитории изучать историю и культуру. Этот рост интереса к музеям является важным шагом в сохранении и продвижении культурного богатства Кыргызстана.

ЛИТЕРАТУРА

Абдумомунов С. Баткенде музей түптөгөн үч агай // Сайт <https://www.azattyk.org/> 22 июня 2022 (<https://www.azattyk.org/a/orto-kylymdagy-atlastardy-taptyk-batkende-muzey-tuptogon-uch-agay/31893547.html>)

Джунушалиев Дж.Д. Историческая наука и Исторический музей Кыргызстана. Материалы научно-практической конференции «Музей и современность». Бишкек. С. 10-12.

Мидинова Б. Политика памяти и музейные инициативы на постсоветском пространстве. – Бишкек: Улуу тоолор, 2020. 64 С.

Мидинова Б. Музей под «крышей мира» // Сайт <http://www.medium.com> 25 дек. 2020 (<https://baktygulmidinova.medium.com/музей-под-крышей-мира-2f429348bcb8>).

Окмотпресс: Сообщение от 31.01.2008 г. «О реконструкции здания и создании новой экспозиции Государственного исторического музея КР» // Сайт <https://24.kg> 5 февр. 2019 (<https://24.kg/archive/ru/oficial/30813-2008/01/31/75275.html/>).

Оуэн К. Мемориал Ата-Бейит: Кыргызстан закрывает возможность диалога с

советским прошлым. Участники: Евгений Манжурин (перевод с англ.) // Сайт <http://www.cogita.ru> 17 сент. 2018 (<http://www.cogita.ru/pamyat/istoricheskaya-politika/memorial-ata-beiitkyrgyzstan-zakryvaet-vozmozhnost-dialoga-s-sovetskim-proshlym>).

Ставская Л.Г. История становления и развития музейного дела в Кыргызстане. Бишкек: КРСУ, 2009.

Ставская Л.Г. Современные концепции музееведения. Бишкек: Вестник КРСУ, 2009. Том 9. No 5.

Турдубаева Г. Во время пандемии музеи сами пришли к посетителям // Сайт <https://www.azattyk.org/> 22 мая 2020 (<https://rus.azattyk.org/a/30627077.html>)

Хелимская Р. Тайна Чон-Таша. Бишкек: Илим. 1994

REFERENCES

Abdumotunov S. Batkende muzey tüptögön üch agay // Sayt <https://www.azattyk.org/> 22 iyunya 2022 (<https://www.azattyk.org/a/orto-kylymdagy-atlastardy-taptyk-batkende-muzey-tuptogon-uch-agay/31893547.html>). (In Kyrgyz)

Dzhunushaliyev Dzh. D. Istoricheskaya nauka i Istoricheskiy muzey Kyrgyzstana. Materialy nauchno-prakticheskoy konferentsii «Muzey i sovremennost'». Bishkek, pp. 10-12. (In Russian)

Midinova B. Politika pamyati i muzeynyye initsiativy na postsovetском prostranstve. Bishkek: Uluu toolor, 2020. 64 p. (In Russian)

Midinova B. Muzey pod «kryshey mira» // Sayt <http://www.medium.com> 25 dek. 2020 (<https://baktygulmidinova.medium.com/muzey-pod-kryshey-mira-2f429348bcb8>). (In Russian)

Okmopress: Soobshcheniye ot 31.01.2008 g. «O rekonstruktsii zdaniya i sozdaniya novoy ekspozitsii Gosudarstvennogo istoricheskogo muzeya KR» // Sayt <https://24.kg> 5 fevr. 2019 (<https://24.kg/archive/ru/oficial/30813-2008/01/31/75275.html>). (In Russian)

Ouen K. Memorial Ata-Beyit: Kyrgyzstan zakryvayet vozmozhnost' dialoga s sovetским proshlym. Uchastniki: Yevgeniy Manzhurin (perevod s angl.) // Sayt <http://www.cogita.ru> 17 sent. 2018 (<http://www.cogita.ru/pamyat/istoricheskaya-politika/memorial-ata-beiitkyrgyzstan-zakryvaet-vozmozhnost-dialoga-s-sovetskim-proshlym>). (In Russian)

Stavskaya L.G. Istoriya stanovleniya i razvitiya muzeynogo dela v Kyrgyzstane. Bishkek: KRSU, 2009. (In Russian)

Stavskaya L.G. Sovremennyye kontseptsii muzeyvedeniya. Bishkek: Vestnik KRSU, 2009. Vol. 9. No 5. (In Russian)

Turdubayeva G. Vo vremya pandemii muzei sami prishli k posetitelyam // Sayt <https://www.azattyk.org/> 22 maya 2020 (<https://rus.azattyk.org/a/30627077.html>). (In Russian)

Khelimsкая R. Tayna Chon-Tasha. Bishkek: Ilim. 1994. (In Russian)

Автор туралы мәлімет: Мидинова Бактыгуль – мәдениеттану магистрі, Т. Садықов атындағы Ош облыстық бейнелеу өнері музейінің директоры. Ош қ., Қырғызстан. E-mail: baktygulmidinova@gmail.com

Сведения об авторе: Мидинова Бактыгуль – магистр культурологии, директор Ошского областного музея изобразительных искусств им. Т. Садыкова. Город Ош, Кыргызстан, E-mail: baktygulmidinova@gmail.com

Information about the author: Midinova Baktygul – Master of Cultural Studies, Director of the Osh Regional Museum of Fine Arts. T. Sadykova, Osh city, Kyrgyzstan, E-mail: baktygulmidinova@gmail.com

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 30.04.2024.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 17.05.2024.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 01.06.2024.

УДК 37 (1174)

**«ӘЙЕЛ ТЕНДІГІ» ЖУРНАЛЫ МАҚАЛАЛАРЫНА ЖАЛПЫМАЗМҰНДЫҚ
СИПАТТАМА (ҚР МОМ МАТЕРИАЛДАРЫ НЕГІЗІНДЕ)**

Ж.А. Орынбекова

ҚР Мемлекеттік орталық музейі (Қазақстан)

Андатпа. Мақалада ҚР Мемлекеттік орталық музейі қорында сақтаулы «Әйел теңдігі» журналының бірнеше санына жалпымазмұндық шолу жасалады. ХХ ғ. басында Коммунистік партияның саясатын насихаттау, ақпараттық қолдау көрсету қажеттілігінен шығарылған әйелдерге арналған басылымдағы жарияланымдарға талдау жүргізіледі. Өзіндік бағыты, мәні, орны бар бұл басылымның әйелдер мәселесін жалпы саясат, шаруашылық, заң, денсаулық, әдебиет, сауаттылықпен ұштастырып отырғандығы қарастырылады.

Қазақ әйелдерінің қоғамдағы орны, сауатсыздықты жою, ел ішіндегі ана мен бала өлімін азайту, заң жайындағы және басқа да түйінді сұрақтарды қозғаған мақалалар бөлім бойынша жүйеленіп талданады.

Заман сұранысына сай келелі міндеттерді орындауда әр салаға белсенді араласып, үлгі болған әйел тілшілердің мақалаларынан мысалдар келтірілген.

Мерзімді басылымдағы жарияланымдар қазақ тарихының дерек көзі ретінде сараланған. Қоғамда орын алған, өз кезінде болып жатқан әлеуметтік өзгерістердің қазақ қоғамына әсерін көрсететін жарияланымдардың уақыт өте келе құнды деректердің көзіне айналатындығына ерекше назар аударылған.

Мақалада талдау жүргізілген тақырып бойынша материалдар жинақталған.

Аталған басылым араб әліпбиі қолданылған кезеңде жариялағандықтан, бұл мақала төте жазуды арнайы үйренбеген зерттеушілерге дереккөз іздеуде көмекші болады.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Мақалада ҚР Мемлекеттік орталық музейі, ҚР Ұлттық кітапханасы, ҚР Орталық мемлекеттік архиві материалдары, қазақ баспасөзінің тарихы туралы еңбектер, ғылыми жарияланымдар қолданылды.

Басылымдағы жарияланымдарға жалпы мазмұндық шолу жасалып, тақырып бойынша жүйеленіп, топтастырылды. Мақалалардың жанрлары, көлемі, таралымы зерттелді.

Тірек сөздер: мерзімді баспасөз, әйел теңдігі, қалың мал, сауатсыздықпен күрес, кеңес өкіметі, дереккөз.

Сілтеме жасау үшін: Орынбекова Ж.А. «Әйел теңдігі» журналы мақалаларына жалпымазмұндық сипаттама (ҚР МОМ материалдары негізінде) // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), 68-73 бб. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.07

**ОБЩЕЕ ОПИСАНИЕ СОДЕРЖАНИЯ СТАТЕЙ ЖУРНАЛА «ӘЙЕЛ ТЕНДІГІ»
(ПО МАТЕРИАЛАМ ЦГМ РК)**

Ж.А. Орынбекова

Центральный государственный музей РК (Казахстан)

Аннотация. В статье проведен комплексный обзор нескольких номеров журнала «Әйел теңдігі», хранящихся в фонде Центрального государственного музея Республики Казахстан. Проводится анализ публикаций в журнале, который издавался в связи с необходимостью пропаганды политики Коммунистической партии и оказания информационной политики в начале ХХ в. Это издание, имевшее свое направление и место, сочетало женские проблемы с общей политикой, экономикой, правом, здравоохранением, литературой и грамотностью.

Систематизированы и проанализированы по разделам статьи, посвященные месту казахских женщин в обществе, ликвидации неграмотности, снижению материнской и детской смертности в стране, правовым и другим ключевым вопросам.

Приводятся примеры из статей женщин-репортеров, которые активно участвовали в различных сферах и стали образцами для подражания в выполнении задач, отвечающих требованиям времени.

Публикации в периодических изданиях дифференцированы как источники по казахской истории. Особое внимание уделяется тому, что публикации, показывающие влияние социальных изменений на казахское общество, со временем станут источником ценных данных.

Собраны материалы по теме, анализируемой в статье.

Поскольку указанный журнал был опубликован в период использования арабского алфавита, эта статья станет помощником в поиске источника для исследователей, не имеющим специальной подготовки в письменности на основе арабской графики.

Материалы и методы исследования. В статье использованы материалы фондов Центрального государственного музея РК, Центрального государственного архива научно-технической документации, Национальной библиотеки РК, труды по истории казахской прессы, научные публикации.

Был сделан общий обзор содержания публикаций, систематизирован и сгруппирован по темам. Изучались жанры, объем, тираж.

Ключевые слова: периодическая печать, равенство, калым, борьба с неграмотностью, источник.

Для цитирования: Орынбекова Ж.А. Общее описание содержания статей журнала «Әйел теңдігі» (по материалам ЦГМ РК) // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), с. 68-73. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.07

GENERAL CONTENT DESCRIPTION OF ARTICLES OF THE JOURNAL «ӘЙЕЛ ТЕҢДІГІ/ WOMEN'S EQUALITY» (BASED ON MATERIALS OF THE CENTRAL STATE MUSEUM OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN)

Zh.A. Orynbekova

Central State Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Abstract. The article provides an overview of several issues of the journal «Әйел теңдігі/ Women's equality», which are stored in the funds of the Central State Museum of the Republic of Kazakhstan. The analysis of publications in the journal, which was published in connection with the need to promote the policy of the Communist Party and the provision of information policy in the early XX century. This publication, which had its own direction and place, combined women's issues with general politics, economics, law, health, literature and literacy.

The section analyzes and gives examples of articles on the place of Kazakh women in society, the elimination of illiteracy, the reduction of maternal and child mortality in the country, the law and other key issues.

Examples are given from articles by female reporters who actively participated in various fields and became role models in performing tasks that meet the requirements of the time.

The materials on the topic analyzed in the article are collected.

Since this publication was published during the period when the Arabic alphabet was used, this article will become an assistant in the search for sources for researchers who did not specifically learn how to write shortcuts.

Materials and methods of the research. The article uses materials from the collections of the Central State Museum of the Republic of Kazakhstan, the Central State Archive of Scientific and Technical Documentation, the National Library of the Republic of Kazakhstan, works on the history of the Kazakh press, scientific publications.

A general overview of the content of the publications was made, systematized and grouped by topic. Genres, volume, and circulation were studied.

Keywords: Periodical press, women's equality, the fight against illiteracy, Soviet power,

source.

For citation: Orynbekova Zh.A. General content description of articles of the journal «Әйел теңдігі/ Women's equality» (based on materials of the Central State Museum of the Republic of Kazakhstan) // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), pp. 68-73. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.07

Кіріспе. Мерзімді баспасөз белгілі бір уақыт аясындағы тарихи оқиғаларды зерттеудегі бағалы дереккөз болып табылады. «...қарама-қайшылыққа толы, қазаққа әкелген қайғы-қасіреті мен қуанышы қатар күрделі ғасырдың сырын, өзімен қатарласа дүниеге келіп, ілесе дамыған қазақ баспасөзін тарихи дерек ретінде пайдаланбай ашу мүмкін емес» [Сағыбаева, 2010: 168] Қазақстан Республикасы Мемлекеттік орталық музейі қорындағы «Әйел теңдігі» журналының 1928 жылы жарияланған 7 санына жалпымазмұндық шолу жасау кезінде өз кезінің куәсі болар деректерге жолықтық. Журналда жарық көрген материалдар араб әліпбиі қолданылған уақытта жарық көргендіктен, қоғам дамуының сол кезеңіндегі тәжірибелерін зерттеу мәселесінде құнды мағлұматтарды табуда, оқу, зерттеу кезінде арнайы төте жазуды үйренбегендер кедергіге кездесетін басылымдардың қатарына жатады.

Талқылау. ХХ-ғасырдың басында Кеңес өкіметінің орнығуымен елеулі саяси-әлеуметтік өзгерістер орын алды. РК(б)П Орталық комитетінің арнаулы қаулысында көрсетілген халықты біртұтас саяси жүйеге топтастыру жолындағы мақсат, міндеттерді жүзеге асыру, сондай-ақ, Қазақстан автономиялы республикасының 1920 жылы жариялаған қалыңмалға тиым салу туралы декретін көпшілікке түсіндіру мақсатында ел ішінде көшпелі қызыл отаулар, делегаттар жиналыстары ұйымдастырылды. Бұл кең ауқымды мәдени іс-шараларды насихаттау қажеттілігінен әйелдерге арналған баспасөз органын шығару мәселесі туындады. Коммунистік партияның саясатын жүргізуге ақпараттық қолдау көрсетіп, насихат қызметтерін атқарған мерзімді басылымдардың бірі – «Әйел теңдігі» журналы. Басылым туралы С.Смағұлова «журнал партия мен кеңес ұйымдарының алдында тұрған негізгі міндеттерді насихаттау, қазақ әйелдері арасындағы саяси-тәрбие жұмысына, оларды елдің қоғамдық-саяси өміріне қатыстыру мәселесіне аса көңіл бөлді. Сондай-ақ, қазақ әйелдерінің тұрмыс-тіршілігі, қалыңмал, ағарту саласындағы жетістіктері мен кемшіліктері және тағы басқа әйелдерге қатысты тақырыптарды көтере білді», - деп көрсетеді [Смағұлова, 2011: 87]. Қыркүйек айында жарық көрген №9(33) санының мұқабасындағы «Өлкелік әйелдер бөлімінің тілі «Әйел теңдігі» журналына жазылыңыздар! Жауапты шығарушы: Есқызы Сара. «Әйел теңдігі» ай сайын үзбей шығып тұрады. «Әйел теңдігінде» жалпы саясат, әдебиет, шаруашылық, денсаулық, оқу, заң, әйелдер тұрмысы және басқа мәселелер туралы жазылады. «Әйел теңдігіне» Қазақстандағы партия, кеңес басшыларының, қаламы жүйрік жазушылардың, ақындардың мақалалары, өлеңдері басылып тұрылады. «Әйел теңдігін» әрбір партия, комсомол мүшелері, мұғалімдер, әйелдер арасында жұмыс істеушілер, өкіл әйелдер, оқушылар алдырып тұруы керек. «Әйел теңдігіне» жазылу бағасы Бір жылға...3 сом, 6 айға...1с.60 тиын, жеке саны... 50», - деп жақтаудың ішіне қалың ірі әріптермен берілген жарнама басылымның негізгі бағытын айқындап тұр [Әйел теңдігі, 1928: №9 (33)]. Мұқабада көрсетілген бойынша тиражы 1700 дана (№4(28).

Журналдағы материалдар «Жалпы бөлім», «Біздің жұмысымыз», «Дені саудың жаны сау», «Әдебиет бөлімі», «Шаруашылық бөлімі», «Заң бөлімі» сияқты тұрақты айдармен және «Өнер-білім табысы», «Тілшілер хатынан», «Қызметкер әйелдердің ескермелері», т.б. бөлімдерге топтастырылған.

Басылымның екі санында «Ресми бөлім» ашылып, «Жойылсын сауатсыздық» қоғамының барлық мүшелеріне Ашық хат, Өлкелік «Жойылсын қалың мал мен көп қатын алу» қоғамының Жол-жобасы жарияланған. Жобада қоғамның мақсаты мен міндеттері, құрылысы, қоры, тексеру комиссиясы, съезд, конференциялары, баспасөзі, қоғам мүшелерінің құқы мен міндеттері берілген.

«Әйел теңдігінің» алғашқы редакторы Сара Есова «Жалпы бөлімде» сол кездегі негізгі саяси-әлеуметтік мәселелерді көтерді. «Жазғы жұмыстарымыз жайында» (№7(31), «Әйелдер бөлімінің 10 жылдығына» (№9(33), «Әйелдерді басты қызметке қою туралы» (11(35),

«Әйелдер бөлімінің өлкелік мәжілісіне» (№12(36), «Орындардан жұмыс күттік» (№9(33) тақырыптағы мақалаларында мәдени өркендеу, заман тудырған мәселелерді шешу жолындағы міндеттерді орындау, оның нәтижелеріне көңіл аударды. Соны дүниені тануға талпынған қайратты әйел ретінде үлгі болған Сара Есова журналдың №11(35) санында «Үш кезең (есте қалғандардан)» мақаласын жариялаған. Өз өміріндегі өзгеріс әкелген маңызды кезеңдердің біріншісі - 1920 жылы Ақмешіттегі қазақ-татар мектебінде оқытушы болып жүрген кезінде әйелдер арасындағы жұмысқа араласуының қалай басталғаны туралы естеліктерінен бастайды. Сол жылы Ташкентте өткен Аймақтық әйелдер съезіне өкіл болып барғанын «Бұл майдың басы еді. Съезд ашылды. 300-ге жуық әйел келген. Соның ішінде Түркістанның 7 облысынан келген 13-ақ жергілікті әйелдер бар. Қазақтан жалғыз мен. Съездің қараған мәселелері партияның әйелдер арасындағы істейтін жұмысы, ана мен баланы қорғау, халық ағарту, мектеп жұмысы, мұсылман әйелдерінің арасындағы жұмыс туралы еді», - деп еске алады [Әйел теңдігі, 1928: №11 (35), 33]. Сол жолы съезд Әйелдер бөлімінің жанында мұсылман әйелдері арасында қызмет жүргізетін айрықша бөлім болу керек деген қаулы шығарады. «Съезден келгесін партия комитеті мені осы бөлімге қызметке алды. Ол кезде партияда жоқ едім, жұмысқа араласып, түсіне бастағасын, партияға түсу керектігін ұқтым», - деп партия қатарына қабылдануы жайлы баяндайды [Әйел теңдігі, 1928: №11 (35), 33]. Екінші кезең деп 1921 жылды «Ол кез ашаршылық, жұт кезі еді. Елдің шаруасы шайқалып, малы апатқа ұшырап, бүліншілікке түскен кезі еді. Жұрттың көбінің ойлайтыны қара басы, тамағының қамы болушы еді» деп еске алады.[Әйел теңдігі, 1928 : №11 (35),34]. Сол қиыншылыққа қарамай, Бірғызда 50 өкіл әйелдер қатысқан жиылыс ашып, «Кеңес өкіметі әйелге теңдік беріп, әйелді күн өмірінен азат ететінін» түсіндіреді. Үшінші кезеңде 1923 жылы «жер жүзі әйелдерінің ұлы мейрамы марттың 8-ін» мерекелеген әйелдердің қуанышты көңілдері, Коммунистік партияға нық сенімдері суреттелген.

Заман сұранысына сай келелі міндеттерді орындауда тілші де, мұғалім де, насихатшы да болып қоғамдағы әйелдер мәселесіне белсенді араласқандардың алдыңғы қатарында болған Нағима Арықованың «Кемшіліктеріміз сыналсын», «Қалың мал жойылсын» қоғамы туралы», «Ауданда өкіл әйелдер сайлау науқанында» деген мақалалары жарияланған. Онда әйелдердің тұрмысын оңдауға қандай себептер бөгет болып отыр, мәдениет майданындағы міндеттер, мәдениет мәселесі сияқты өз уақытындағы өзекті мәселелерді қозғайды [Әйел теңдігі, 1928: №7(31), №8(32), №9(33)].

Ескілік шырмауынан шыға алмай отырған әйелдердің қоғам өміріне кірісуін, қызығушылығын арттыру мақсатында №12(36) санында «Қызметкер әйелдердің ескермелері» бөлімінде Көлбайқызы Базиланың «Әйелдер арасындағы жұмысқа қалай араластым», Сақыптың «Өмір тарихым», Қисаметтинқызының «Жұмысқа араласуым» мақалалары жарияланған.

Ол жылдары саясат бойынша баспасөз ісі кеңестік-партиялық насихатқа бағындырылды, қыз-келіншектер арасынан белсенділер дайындалды. Енген өзгерістер қазақ қыздары мен әйелдерінің әлуетті мүмкіндіктерінің кеңеюіне әкелді. Т.Қожакеев «Әйелдер тіршілігі туралы әйелдердің өздері жазып, пікір білдіруі тәжірибеге енді. Қазақ әйелдерінің арасында қаламға икемі барлар, үйретсе, баспасөз жұмысына бар ынтасын салатын әйелдер бар екені көрінді», - деп көрсетеді [Қожакеев, 1991: 9]. Олардың көпшілігі маңызды мамандықтарды таңдап, кеңес жұмысына араласып, нәтижелерін басылымдарда жариялап отырғандығы журналдың «Біздің жұмысымыз» тұрақты айдарында көрініс тапқан. Бұл айдар жергілікті өмірді кеңінен көрсете бастады. Елдің әр өңірінен тілшілер әр саладағы жағдайлар жайында материалдар беріп отырды. «Әйелдер белсенділік көрсетті» (№11(35), «Ауыл әйелдерінің белсенділігі өсіп келеді» деген қуанышты жаңалықтармен қатар «Іскерлік көрсетпеді» (№9(33), «Әйелдер жұмысына көмек аз» (№12(36), «Қызыл отаудағы кемшіліктер» (№11(35) сияқты ренішті жағдайларды батыл көтере білді. Осы санындағы «Биыл марттың 8-і көңілді өтті» деген арнайы айдарында Керекуден, Әулиеатадан, Жұбалы болысынан, Арыстан, Қызылорда уезінен жіберілген тілшілердің хабарламаларында атаулы күнді «ұлы мерекедей болды», «әйелдер қуанып тарқады» деп көтеріңкі көңілмен өткізгені

көрсетілген.

Аталған басылымның №11(35) санындағы «Заң бөлімінде» Досқайыр Бабасұлының «Қазақ әйелін азаттыққа жеткізу жөнінде заң жүзінде не істелді» атты көлемді мақаласы жарық көрген. Мақалада мәліметтер, цифрлар көп келтірілгендіктен, әйелдер мәселесін зерттеушілер және тарихшылар үшін пайдалы дереккөз екені анық. «Қазақ әйелін азаттыққа жеткізу жөнінде заң жүзінде істелген іс үш түрге бөлінеді: 1.Әйел азаттығы жөнінде қандай заңдар шығарылды. 2.Әйел азаттығы жөнінде шығарылған заңдар сот мекемелерінде қалай орындалды. 3.Заңды орындау ісіне қазақ әйелінің қатысы қаншалық болды» - деп, әрқайсысына жеке-жеке тоқталады [Әйел теңдігі, 1928: №11 (35)].

«Дені саудың жаны сау» - басылымдағы жетекші бөлімдердің бірі. «Жедел жәрдем» мақаласында иіс тию, суға кету, тұншығу, жылан шаққанның, күн өткеннің емі, оған алғашқы көмек көрсету жолдары айтылса, жұқпалы аурулардан сақтану туралы «Қызамық», «Баланың жұқпалы аурулары», «Безгек», «Қышыма қотыр», «Қызылша» деген атаулармен дәрігерлердің кеңестері берілген.

«Әйел теңдігі» өз заманындағы саясаттағы, қоғамдағы, мәдени саладағы жаңалықтар мен өзгерістерді жариялаумен ғана шектеліп қалмай, әдеби шығармаларды көпшілікке жеткізу сияқты игі істер атқарды. «Әдебиет бөлімінде» қаламгерлердің туындыларын тұрақты түрде халық арасына таратты. Жанақ деген бүркеншік атпен Ж. Аймауытовтың «Ақ білек» романы (№4(28), №9(33)), Б.Майлиннің «Раушан-коммунист» (№4(28)), «Ел күйеуі» (№12(36)) шығармалары жарияланды. Қазақ әйелдері жайлы әңгімелер мен өлеңдер басылды.

Журналдың соңғы бетерінде үйренушілер үшін «Жаңа әліппе сабағы. Қазақстан орталық жаңа әліппе комитеті қабылдаған латынша дыбыс таңбалары», «Латыншылар конференциясы қабылдаған қазақтың жаңа әліппесі», «Латын сабағы» беріліп отырған.

Мерзімді баспасөз партия ұйымына үлкен саяси науқандарды жүргізуге көмектесті. «Әйел теңдігі» журналының жарияланымдары өзектілігімен, қоғамдық-саяси мәселелерді өз уақытында көтере білуімен ерекшелінді. Халық арасында өзінің саяси ұстанымы, әлеуметтік мәні, орны бар мерзімдік басылым болды.

Қорытынды. Жиырмамыншы жылдардағы басылымдарға ортақ, яғни сол кезеңнің деңгейіне сәйкес кемшіліктер – көркемдік, техникалық безендірілуі мен сауаттылығының төмен болуы, жаңалықтарды жалаң түрде жариялау, білікті мамандардың жетіспеуі «Әйел теңдігі» журналына да тән болды.

Уақыт тезіне түсіп, сарғайған журналды парақтап отырып, әйелдің отбасында ғана емес, қоғамның өсіп-өркендеуінде, мәдениетті қалыптастыруда, баспасөз ісінің дамуында қосқан елеулі үлесін көруге болады. Журнал Кеңес заманы басталған кезеңде ел ішінде сауатсыздық, қалың мал алушылық және басқа да саяси-әлеуметтік мәні терең мәселелермен жүргізілген күресті, оның нәтижелерін, әлеуметтік күйін, тұрмысын көрсеткен куәгер. Жарияланған мақалалар сандар мен фактілерге бай болған себепті алғашқы деректер деп есептеуге болады.

ӘДЕБИЕТ

Атабаев Қ. Мерзімді басылым XIX ғасырдың аяғы XX ғасырдың басындағы Қазақстан тарихының дерегі ретінде. Монография. Алматы: Қазақ университеті, 1998. 192 б.

Қожакеев Т. Жыл құстары. Алматы: Қазақстан, 1991. 236 б.

Қозыбаев С. Рамазанова А. Аллаберген Қ. Әлем баспасөзі тарихынан. Алматы: Санат, 1998. 256 б.

Нұсқабайұлы Ж. Аллаберген Қ. Көне басылымдар. Құнды деректер. Аяулы есімдер. Алматы: Рауан, 1997. 256 б.

Сағыбаева З. Қазақ әйелдерінің публицистикалық мұрасы. Кандидат. диссер. Алматы, 2010. 168 б.

Смағұлова С. Қазақ мерзімді баспасөзі: шығу тарихы мен деректік маңызы (XX ғ. 20-30 жж). Алматы: Елтаным, 2011. 432 б.

REFERENCES

- Atabayev K.* Periodical as a source of the history of Kazakhstan in the late XIX-early XX centuries. Monograph. Almaty: Kazakh University, 1998. 192 p. (In Kazakh)
- Kozhakeev T.* Birds of The Year. Almaty: Kazakhstan, 1991. 236 p. (In Kazakh)
- Kozybayev S. Ramazanova A. Allabergen K.* from the history of the World Press. Almaty: Category, 1998. 256 p. (In Kazakh)
- Nuskabayuli Zh. Allabergen K.* ancient publications. Valuable data. Dear names. Almaty: Rauan, 1997. 256 p. (In Kazakh)
- Sagybayeva Z.* Gournalistic heritage of Kazakh women. Candidate. disser. abstract. Almaty, 2010. 168 p. (In Kazakh)
- Smagulova S.* Kazakh Periodical Press: history of origin and source significance (XX century 20-30). Almaty: Eltanym, 2011. 432 p. (In Kazakh)

Автор туралы мәлімет: Орынбекова Жанна Аманғазықызы – Қазақстан Республикасы Мемлекеттік орталық музейі қор сақтаушысы (050051, Алматы қ-сы, Самал-1/44, Қазақстан), E-mail: jorynbekova@mail.ru

Сведения об авторе: Орынбекова Жанна Амангазиновна – хранитель фонда Центрального государственного музея РК (050051, г. Алматы, Самал-1/44, Казахстан), E-mail: jorynbekova@mail.ru

Information about the author: Zhanna A. Orynbekova – Curator of the Fund of the Central State Museum of the Republic of Kazakhstan (050051, Almaty, Samal-1/44, Kazakhstan), E-mail: jorynbekova@mail.ru

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 26.08.2024.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 28.08.2024.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 04.09.2024.

ӘОЖ 069(53)

МУЗЕЙ-ҚОРЫҚТАРДА ЭКСКУРСИЯ ЖҮРГІЗУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Н.А. Таңатаров

«Әзірет Сұлтан» Ұлттық тарихи-мәдени музей-қорығы (Қазақстан)

Аңдатпа. Мақалада экскурсиялық әдістеменің ерекшеліктерін аша отырып, оның практикалық аспектілері жайлы тоқтала келіп, экскурсия жүргізуші мамандардың пікірлеріне талдау жасалады. Мақалада экскурсиялық мәтін мен әңгімелеудің негізгі теориялық және практикалық ерекшеліктері топтастырылған. Автордың жеке тәжірибелері де жинақталған.

Экскурсия жүргізу барысында оны жүргізуші әрбір келушінің әлеуметтік – мәдени түсінігін кеңейте отырып, жаңа заманға сай мәдени құбылыстарға қажеттіліктер тудырады, адам бойында алуан түрлі мәдени дәстүрлерге деген қызығушылықтардың пайда болуына ықпал етуі, бұл өз кезегінде, яғни, мәдениеттердің алуан түрлілігі, олардың күнделікті өмірде тұрмысымызға енуі, ұлттық музей ісінің дамуына ықпал ете білу қажеттігін қарастырады.

Мақаланың мақсаты – музейде экскурсия жүргізудің мәдени-ақпараттық ерекшеліктерін атап көрсету, музей-қорық нысандарын ғылыми-танымдық ұлттық құндылық ретінде келушілерге көрсете білу және оның әдістері мен технологиясын ғылыми-теориялық тұрғыдан мәнін ашу. Сонымен қатар мақалада, заманауи қоғам талабына сай экскурсия жүргізудің бірнеше түрлері бөліп көрсетілген және тарихи музейлерде ұйымдастырылатын экскурсиялар тарихи музейлер мен мәдени-тарихи музей-қорықтарындағы экскурсия жүргізу ісіндегі айырмашылықтарға баса назар аударылып, автордың тарапынан ғылыми тұжырымдар жасалған.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Музей-қорықтарда экскурсия жүргізудің жалпы қызметін анықтауға байланысты тұжырымдардың әртүрлі болуы, олардың коммуникациялық негіздерін талдай түсуді қажет етеді. Музей-қорықтарда экскурсия жүргізудің қызметін анықтау музейлерде экскурсоводтардың қызметтік функциясын дәл қорытындылауға мүмкіндік береді.

Мақалада зерттеу нысанын дереккөздердің мазмұндық ерекшеліктеріне сай талдау мен бағалаудың өзіндік тәсілдері таңдап алынды. Музей-қорықтарда экскурсия жүргізудің қызметі мен әдіс-тәсілдеріне қатысты деректік мәліметтерін ғылыми тұжырымдалған фактілердің мазмұнын ашуға бағытталған салыстыру, болжамдау, талдау тәсілдеріне басымдық берілді.

Тірек сөздер: Музей-қорық, экскурсия, методология, әдіс-тәсіл, бағыт, топ, теория.

Сілтеме жасау үшін: Танатаров Н.А. Музей-қорықтарда экскурсия жүргізудің ерекшеліктері // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), 73-80 бб. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.08

ОСОБЕННОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ ЭКСКУРСИЙ В МУЗЕЯХ-ЗАПОВЕДНИКАХ

Н.А. Танатаров

Национальный историко-культурный музей-заповедник «Азрет Сұлтан» (Казахстан)

Аннотация. В статье рассмотрен анализ отзывов специалистов-экскурсоводов, раскрывающих особенности экскурсионной методики, касающихся ее практических аспектов. В статье обобщены основные теоретические и практические особенности экскурсионного текста и повествования. Также изложен личный опыт автора.

В ходе проведения экскурсии экскурсовод, расширяя социокультурное понимание каждого посетителя, создает потребности в культурных явлениях, характерных для нового времени, способствует возникновению у человека интереса к разнообразным культурным традициям, что, в свою очередь, предполагает необходимость разнообразия культур, их включения в наш быт в повседневной жизни, умения способствовать развитию национального музейного дела.

Цель статьи - выделить культурно-информационные особенности экскурсии по музею, суметь представить посетителям предметы музея-заповедника как научно-познавательную национальную ценность, раскрыть значимость ее методы и технологии с научно-теоретической точки зрения. Кроме того, в статье выделено несколько видов экскурсий согласно требованиям современного общества, при этом в экскурсиях, организованных в исторических музеях, подчеркнуты различия в проведении экскурсий в исторических музеях и культурно-исторических музеях-заповедниках, а также автором сделаны научные выводы.

Материалы и методы исследования. Различные выводы, связанные с определением общей деятельности экскурсий в музеях-заповедниках, требуют анализа их коммуникационных основ. Определение экскурсионной деятельности в музеях-заповедниках позволяет точно обобщить функцию экскурсоводов в музеях.

В статье выбраны оригинальные методы анализа и оценки объекта исследования по содержательным особенностям источников. Приоритет отдавался методам сравнения, прогнозирования и анализа, направленным на раскрытие содержания научно сформулированных фактов, связанных с деятельностью и методами экскурсий в музеях-заповедниках.

Ключевые слова: музей-заповедник, экскурсия, методика, метод, направление, группа, теория.

Для цитирования: Танатаров Н.А. Особенности проведения экскурсий в музеях-заповедниках // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), с. 73-80. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.08

PECULIARITIES OF EXCURSIONS IN MUSEUM-RESERVES

N.A. Tanatarov

"Azret Sultan" National Historical and Cultural Museum-Reserve. (Kazakhstan)

Abstract. The article reveals the features of the excursion methodology, focuses on its practical aspects and analyzes the opinions of excursion specialists. The main theoretical and practical features of the excursion text and storytelling are grouped in the article. The author's personal experiences are also summarized.

During the tour, the guide expands the socio – cultural understanding of each visitor, creates the need for cultural phenomena characteristic of the new time, contributes to the emergence of interests in various cultural traditions, which, in turn, is the diversity of cultures, their inclusion in our everyday life, the need to contribute to the development of the National Museum business.

The purpose of the article is to highlight the cultural and informational features of a museum excursion, to be able to present the museum-reserve items to visitors as a scientific and educational national value, to reveal the significance of its methods and technologies from a scientific and theoretical point of view. In addition, the article highlights several types of excursions according to the requirements of modern society, while in excursions organized in historical museums, the differences in conducting excursions in historical museums and cultural and historical museum-reserves are emphasized, and the author also made scientific conclusions.

Materials and methods of the research. Various conclusions related to the definition of the general activity of excursions in museum-reserves require an analysis of their communication bases. The definition of excursion activities in museum-reserves allows us to accurately generalize the function of tour guides in museums.

The article selects original methods of analysis and evaluation of the object of study according to the content features of the sources. Priority was given to the methods of comparison, forecasting and analysis aimed at revealing the content of scientifically formulated facts related to the activities and methods of excursions in museum-reserves.

Keywords: museum-reserve, excursion, methodology, method, direction, group, theory.

For citation: Tanatarov N.A. Peculiarities of excursions in museum-reserves // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), pp. 73-80. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.08

Кіріспе. Жаһандану сияқты күрделі және көп құрамды ақпараттық жүйеге негізделген революциялық процессте экскурсия жүргізушінің адамның әлеуметтік қызметі мен өмірінің барлық салаларын – саясат, экономика, Мәдениет, тіл, білім беру, рухани-адамгершілік дамуын, этносаралық және конфессия аралық қатынастарын қамти отырып келушілерге қызмет көрсетуі музей-қорықтар өміріндегі маңызды процесс болып табылады.

Экскурсия жүргізуші (экскурсовод) – жан-жақтылықты, әр түрлі ғылымдар бойынша білімді талап ететін, тек туған жері мен елінің ғана емес, басқа да мемлекеттер мен халықтардың тарихын, мәдениетін білуді талап ететін шығармашылық кәсіп.

Экскурсия жүргізуші жас ұрпақтың отансүйгіштікке, өз халқының тарихы мен мәдениетінен хабардар болып қалыптасуына және алыс-жақын шетелдерден келген қонақтарға қазақ халқының көне дәуірден бастау алатын тарихын, ата-бабамыздың құнды мұралары мен жәдігерлерін насихаттауда үлесі орасан зор.

Экскурсиялар білім беру, ғылыми және іскерлік сипаттағы танымдық сапарлардан бастау алады. Экскурсия іс-шаралар мен экскурсиялық ұйымдардың дамуы арқылы туристік қозғалыстың кеңеюіне ықпал етті. Экскурсиялық қызметтің даму тарихының екі жүз жылдан астам тарихы бар.

Алдыңғы қатарлы орыс педагогтары мен ағартушыларының еңбектерінде білім алушыларды табиғат аясына серуен жасау арқылы білім алуға шақыруы экскурсия ісінің теориясы мен методикасы XVIII ғасырдың соңғы ширегінде қалыптаса бастағанын көрсетеді. Бұл чеш педагогы Я.А. Каменскийдің заттар мен көрнекіліктердің білім беру ісіндегі маңыздылығын дәлелдеген еңбектерінің жемісі еді. Осы процестің арқасында 1786 жылы

Ресейде қабылданған «Халық училищелерінің жарғысы» және «Мектеп жарғысы» атты бағдарламаларда табиғат аясына экскурсия жасау туралы ұсыныстар көрініс тапты [Соколовский, 1973: 116].

Экскурсиялық қызметтің педагогикамен байланыстылығы атақты педагог К.Д. Ушинскийдің еңбектерінде де кездеседі. Көрнекті ұстаз К.Д. Ушинский экскурсиялық жұмыстың педагогикалық орындылығын теориялық тұрғыдан негіздеді. К.Д. Ушинский, экскурсия-балаға мұғалімнің көмегімен айналасындағы заттар мен құбылыстар әлемін көруге және қабылдауға мүмкіндік береді – деген тұжырым айтты [Мышева, 2015: 172-176]. Бұл процестің барлығы дерлік экскурсия жүргізушінің қызметі аясында жүзеге асады. Экскурсия жүргізуші (экскурсовод) - туристерге беймәлім аймақтар мен белгісіз заттар туралы түсінік беруші маман. Оның қызметі өлкенің тарихы, мәдениеті мен географиясы, объектілері мен көрікті жерлері, экскурсияларды ұйымдастыру принциптері мен өткізу әдістері туралы білімдерін қолданумен байланысты.

Сонымен қатар музей педагогикасының тиімділігі жөнінде бүгінгі күнгі музейтанушылар да түрлі пікірлерін ұсынууда. «Экскурсия - оқушыларды адам өмірінде кездесетін табиғат құбылыстарымен, ескерткіштермен, қондырғылармен және фактілермен оларды бақылау арқылы жақын танысудың ең қолжетімді түрі» [Гревс, 1923: 1-37].

Талқылау. Әрбір экскурсия алдын ала таңдалған нысандарға негізделген көрсетілім, яғни, әр экскурсияның негізінде қатысушыларды экскурсиялық нысандармен мұқият таныстыру. Экскурсиялық нысан өз кезегінде көрнекі құрал міндетін де қоса атқарады. Себебі, алдын-ала белгіленген бағыт бойынша жүргенде көз алдымыздан өтіп жатқан нысандар туралы баяндау оңайырақ әрі ешнәрсені ұмыт қалдырмауға мүмкіндік береді. Музейдегі экскурсиялар әртүрлі сипатта болғанымен, жіктелуі оңай. Оларды төмендегілгі жіктеп бөлуге болады:

1) бейіні бойынша – мұражай қызметінің негізгі пәндерімен тарих, әдебиет, өнертану, жаратылыстану және т.б. байланысын білдіретін экскурсия;

2) өткізу орнына қарай – экспозициясы, сақтау орны, аумағы бойынша. Көрмені және музей-қорықтың қорғалатын аумақтағы басқа нысандарын көрсетуді біріктіретін кешенді экскурсия;

3) қамту аясы бойынша: экскурсияларды сипаттау үшін жиі қолданылатын терминдер экскурсиялық тур (бүкіл музей-қорық бойынша) және тақырыптық тур (белгілі бір мәселеге арналған) болып табылады;

4) мақсатты бағыт бойынша: мәдени-ағарту (жалпы білім беру) экскурсиялары және әртүрлі оқу орындарының бағдарламаларына тікелей қатысты оқу экскурсиялары. Соңғыларының ішінде қорларды сақтау, көрме құру, экскурсиялар өткізу және т.б. ерекшеліктерін енгізетін Музейлік сипаттағы әдістемелік экскурсияларды бөліп көрсетуге болады;

5) экскурсанттар құрамы бойынша: балаларға немесе ересектерге, жергілікті тұрғындарға немесе туристерге, біртекті және біртекті емес құрамдағы топтарға арналған экскурсиялар (мысалы, балалары бар ата-аналар үшін).

Музейдегі мәдени-ағартушылық қызметтің әрбір нысанының жүзеге асуы да, дайындалуы жағынан да өзіндік ерекшеліктері бар. Экскурсиядағы ең басты әдістемелік нысанды көрсете білуі мен олардың тарихы туралы түсінікті баяндау қажет [Артёмова, Козлова, Бисько, 2007: 27].

Музейдің басты жәдігерлері туралы қоғамда қалыптасқан пікірлерді нақты деректермен толықтыра отырып әңгімелеу арқылы келушілерге белгілі бір дәрежеде танымдық әрі ғылыми мағлұматтармен таныстыру, келушілердің танымдық деңгейін ескере отырып заманауи қоғам талаптарына сай ақпараттандыру жолдарын қарастыру да бүгінгі күннің өзекті мәселесіне айналып отыр.

Бүгінгі таңда музей-қорық экскурсия жүргізушілерінің қызметі педагогика, психология, дизайн ғылымдарының әдіс-тәсілдерін қолдануды қажет етеді. Музей-қорықтар нысандарының орналасуы, оның құрылысына қолданылған материалдары мен ішкі

құрылымдары да алуан-түрлі болуы экскурсия барысында бірқатар қиындықтар туғызады. Бұндай түйінді мәселелердің шешімін іздестіруде сәулет-құрылыс саласының методологиялық әдіс-тәсілдеріне жүгінуге тура келеді.

Музей – қорықтарда экскурсия жүргізу нақтылау, дизайндық, психодогиялық-педагогикалық, тарихи-индуктивті талдау әдістерін меңгеруді талап ететін жауапты жұмыс.

Отандық музей саласында экскурсияны ұйымдастыру мен жүргізу бүгінгі күннің өзекті мәселесіне айналып отыр. Жалпы экскурсия сөзі латын тілінен аударғанда – серуендеу деген мағынаны білдіреді [*электронды ресурс: Экскурсия құрылымы*]. Қазіргі жаһандану процесіндегі музей ісінде тек қана серуен ұйымдастыру қоғамның өскелең талабына жауап бере алмасы белгілі. Сондықтан нысанды аралау, объектіні көру мен түйсіну, ақпарат алу барлығы түгелдей экскурсия жүргізушілердің жетекшілігімен жүргізілуі тиіс, яғни маманның топбасшылық қабілеті болуы шарт. Экскурсиялық мәтінді кез-келген адам меңгеруі мүмкін, бірақ кез келген адамның қолынан экскурсия жүргізуші болу келе бермейді. Экскурсия жүргізушісіне тән қасиеттерді меңгеру қабілеті барлық адамға бірдей бұйыра бермейді. Ол үшін терең білім, шешендік және жоғары мәдениеттілік қажет.

Жалпы экскурсия жүргізудің мақсаты - көрікті жерлерді, тарих және мәдениет ескерткіштерін, экскурсанттардың көз алдындағы нысандарды талдап көрсету, сондай-ақ, олармен байланысты әдістемелік тұрғыдан жоспарланған тарихи деректер мен оқиғаларды түсінікті әрі шебер әңгімелеу. Ұсынылған құнды ақпараттар ғана емес, экскурсия жүргізушінің өзін-өзі ұстау мәдениеті, сөйлеу шеберлігі және экскурсия жүргізуші көрсеткен нысандар мен экспонаттар келушілердің толық есінде сақталғанда ғана экскурсиялық мақсат толық орындалады.

Музейтану ғылымында экскурсия жүргізудің бірнеше әдіс-тәсілдері қалыптасқан. Б.В. Емельянов өзінің «Экскурсоведение» атты еңбегінде экскурсия жүргізудің негізгі екі әдісін: бірінші – тікелей жүргізу әдісі, екінші – тиімді жүргізу әдісі деп атап көрсетеді [Емельянов, 2008: 213].

Бұл жерде тікелей жүргізу әдісі дегеніміз - объектіні көрсету және көрініп тұрған объекті туралы әңгімелеу болса, тиімді жүргізу әдісі деп – түрлі әдіснамалық тәсілдерді қолдана отырып экскурсия жүргізу болып табылады. Тиімді әдіс туралы Т. В. Ишекова «Экскурсионное дело» атты оқу құралында: «әдістеме туристердің объектіге назар аударуын арттырудың әртүрлі құралдарын пайдаланады. Әдістеменің тағы бір мақсаты – экскурсияны өткізудің әдістемелік тәсілдерін барынша тиімді пайдалануды ұсыну. Экскурсиялық түрлі әдістемелер экскурсанттарға эмоционалды әсер ету мәселелерін ескереді» – дейді [Ишекова, 2006: 40]

Заманауи қоғам талабына сай экскурсия жүргізу мақсатына қарай бірнеше түрге бөлінеді. Соның ішінде біздің қарастырып отырған саламыз тарихи музейлерде ұйымдастырылатын экскурсия. Дегенмен, тарихи музейлер мен мәдени-тарихи музей-қорықтары арасында айтарлықтай айырмашылықтар болғандықтан экскурсия жүргізу ісіндегі айырмашылықтарға басар назар аударған жөн.

Мәдени-тарихи музей-қорықтарда экскурсия жүргізушілерінің міндеттерін былайша жіктеп көрсетуге болады:

1. Алдын-ала белгіленген экскурсиялық бағыттар бойынша толық ақпаратты игеру;
2. Экскурсиялық топпен өзін таныстыру;
3. Экскурсиялық бағыттар бойынша топты бастап жүру;
4. Экскурсанттардың алдында тұрған объектілерді көрсету;
5. Суретте немесе тарихи деректерде сақталған, жойылып кеткен объектілердің орнын немесе археологиялық қазба орнын көрсету, ол туралы әңгімелеу;
6. Сол жерде болған тарихи оқиғалармен таныстыру, ақпарат беру (әңгімелеу);
7. Сол жерде өмір сүрген немесе жерленген тарихи тұлғаның іс-әрекетімен таныстыру;
8. Экскурсия барысында мәдени-ағарту, білімділік бағыттарының функцияларын қолдану.

Келушілер тобын толық игеріп, қызықтырып алып кету әрбір экскурсия жүргізушінің кәсіби шеберлігіне байланысты болмақ. Ол үшін маман экскурсия жүргізушісінің бірнеше кәсіби қасиеттерге ие болғаны маңызды. Ол әрі педагог, әрі ойнаушы бола білуі керек. «Экскурсия жүргізуші тыңдаушыларды баурап алуға көмектесетін мұғалімге (шыдамдылық, мейірімділік) және ойнаушыға (материалды көркем жеткізу, дикция) тән бірнеше қасиеттері болуы керек...» [Сичинава, 1981: 96].

Экскурсия жүргізушінің алғашқы минуттардағы іс-әрекеті мен сөйлеу шеберлігі оның алдағы жұмысына өте үлкен әсерін тигізеді. Экскурсиялық мәтінді бастағанда шешендікпен баурап алған маман ары қарай деректер мен қызықты мәліметтерді кезектестіре жеткізе отырып тыңдаушыларын соңына ерте алады. Бұл туралы Б..В. Емельянов былай деп жазады: «Тәжірибе көрсеткендей, алғашқы минуттарда экскурсанттардың назары олардың тақырыпқа деген қызығушылығымен қамтамасыз етілсе, одан кейін оқиғаның тартымдылығы және заттардың танымалдығы, экзотикасы және тәрбиелік мәні сияқты қасиеттері назар аудартады. Нысандардың көрсету реттілігін дұрыс ойластыру да зейін аударудың тұрақтылығына ықпал етеді» [Емельянов, 2008: 216].

Көп жылдық тәжірибемнен белгілі болғандай экскурсанттардың алғашқы қызығушылығын тудырудан гөрі оны жоғалтып алып, қайта қалпына келтіру қиын. Сондықтан, экскурсия жүргізушілері экскурсант тобымен танысқаннан бастап, ол топпен қоштасқанға дейінгі аралықта бір сәт те босаңсуға, енжарлыққа салынуға болмайды. Топты бір таратып алған соң оның қызығушылығын тудырып қайта жинап алу өте қиын, бұл маманның болашақтағы репутациясына сын болмақ. Экскурсия жүргізушісіне ең қолжетімді және сапалы әдістердің бірі – экскурсанттарға тікелей қарым-қатынас кезінде материалды жақсы қабылдауға мүмкіндік беретін диалогты пайдалану, ал жүргізуші үшін топтың назарын бақылау маңызды. Диалогқа негізделген топ тарамайды керісінше, жүргізуші маңайына топтаса түседі. Бұл жерде бір ескеретін жай ол, диалогтан ешқандай топ мүшесі тыс қалмауы керек. Олай болған жағдайда тыс қалған топ мүшесі өздігінен, еріксіз психологиялық оқшауланып қалады. Бұл да экскурсия жүргізушісінің шеберлігінің бір қыры болып табылады.

Музейде экскурсия жүргізудің теориялық әдіс-тәсілдерінің аспектілерін талдай келе оны жүзеге асырудың бірнеше қағидаларын көрсетуге болады:

1. Кез келген музейде күндік экскурсиялардың санының шектелуіне рұқсат етіледі. Тәжірибе олардың саны 4 – 6 – дан аспауы керек екенін көрсетеді. Бұл экскурсия жүргізуші маманның жасына, тәжірибесіне, білім деңгейіне, денсаулығы мен шыдамдылығына байланысты болады;

2. Экскурсиялық мәтінді жаттап алып баяндау топты игеріп, топтың объекті туралы деректерге сенуге, қабылдауға кері әсерін тигізеді. Біріншіден, Бұл сырт көзге бірден байқалады және ондай мәтінді қабылдау қиындық тудырады; екіншіден, жатталған мәтінді тыңдаушы маман бұл тақырып бойынша терең білімі жоқ екен деген ойдың тууына себепші болады; үшіншіден, егер бұл тақырып бойынша білімі жеткіліксіз тәжірибесіз маман болса сасқалақтап өзін жоғалтып алуы мүмкін, ал, тәжірибелі маман болса бұндай тығырықтан оңай шығады. Бұл жағдайдан шығудың жолы мәтінді жаттаудан гөрі, өз сөзімен диалогтық әдісті пайдалана отырып жүргізген дұрыс.

3. Экскурсанттар басқа қаладан немесе шет елдерден келген болса мәтін арасында келушілер мекені туралы салыстырмалы түрде экскурсия жүргізілсе диалогтың өрбуіне септігін тигізеді әрі жүргізуші маманның білім дәрежесінің кеңдігін көрсетеді. Бұл экскурсанттар тобының топтасуына, жүргізуші маманның соңынан еруіне елеулі ықпал етеді.

4. Экскурсия жүргізуші маман экскурсант топ мүшелерінің жеке басына немесе олардың туған жерлеріне менсінбеушілікпен қарап кемсітуден, сондай – ақ, асыра мақтаудан қатаң түрде аулақ болғаны абзал.

5. Экскурсия жүргізуші маман объектілер арасында экскурсиялық тақырыптан тыс мәліметтер мен қызықты деректерді қоса айтып, экскурсанттарды да әңгімеге тартып, адами қарым – қатынас жасап отырса, бұндай әрекеттер экскурсанттар тарапынан әрқашан

жоғары бағаланады.

6. Кез келген экскурсия жүргізушісі алғашқыда экскурсанттар алдында топбасшы болып көрінеді. Оның айтқан әрбір сөзі тарихи дерекке негізделген ақиқаттай көрінеді. Сондықтан, экскурсия жүргізуші маманға ешуақытта жаңсақ мәлімет беруге болмайды. Бұған қатаң тиым салу керек. Маман айтқан жаңсақ пікір тарихқа немесе дінге қатысы жоқ басқа мамандық иесінің санасында мәңгі сақталып қалуы мүмкін. Бұндай қателікке жол беруге болмайды.

7. Егер экскурсия жүргізуші маман таныстыратын екі экспонаттың бірі туралы білетін мәліметі аз болса, ал, екінші туралы толыққанды мәлімет беруге мүмкіндігі болатын болса, ондай жағдайда мәліметті аз экспонаттан бастағаны жөн, себебі адамның соңғы алған мәліметі есінде ұзақ сақталып қалады.

8. Тәжірибеде жиі кездесетін оқиғаның бірі топ ішінен экскурсия жүргізушісі білмейтін немесе ұмытқан сұрақ қойылып қалуы мүмкін. Бұл жағдайдан шығу үшін экскурсия жүргізуші маман не істеуі керек? Бұл жерде сәл қулыққа басып, топтың өзінен сұрау арқылы сытылып шығуға болады, бірақ топ ішінен білетін адам шықпаса маман өзі жауап беруге тура келеді. Сондықтан экскурсия жүргізушісінің барлық сұраққа, барлық жағдайға мүмкіндігінше дайын болғаны тиімді.

Теория практика негізінде туындайды, бірақ ол практикалық тәжірибені жай ғана жалпылап қоймайды, ол ғылымның жаңа байланыстары мен аспектілерін аша отырып, қарқындап алға жылжиды.

Қорытынды. Дегенмен, экскурсиялық теория бір орнында тұрмайды. Туристтік-экскурсиялық ұйымдардың, туристік-экскурсиялық бюролардың, мемлекеттік және ведомстволық музейлердің өміріндегі маңызды құбылыстар тұтынушыларға қызмет көрсетудің жаңа нысандары, экскурсиялық мекемелердің меншігіне айналған энтузиастардың тәжірибесі, мыңдаған әдіскерлер, экскурсия жүргізушілер, оқу орындарының, институттар, жеке экскурсиялық теорияның ережелері дамып, жаңа, неғұрлым жетілдірілгендермен алмастырылуына әкеледі.

Музейдегі экскурсиядан алған әсерлері мен білімдерін бекіту, оны түсінудің ең жақсы түрі шығармашылық жұмыс – балалардың ақпаратты меңгеруінің ең табиғи жолы. Қазіргі кезде көптеген музейлерде экскурсияны шеберлік сағатымен аяқтау дәстүрге айналып келеді. Мұнда барлық келуші экспозицияда көрген әрбір жәдігердің жасалу жолымен таныса отырып, оны ұстап, өзі жасап көруге мүмкіндік алады. Бұл методологиялық әдіс ақпараттың келушілердің есінде ұзақ уақытқа сақталып қалуына мүмкіндік туғызады.

Экскурсиялық әдістеменің басты талабы - нысан көрінісін әңгімемен міндетті түрде үйлестіру. Экскурсиялық бағыт пен нысан ерекшеліктерін мұқият зерделеп, экскурсияның мазмұнын, тұтастай алғанда бүкіл маршрутты және оның әрбір жеке объектісінің тарихы мен ерекшеліктерін терең игеріп, түсініп қана қоймай, сонымен қатар объектілерді көрсете білуі мен олар туралы әңгімелеудің әдістемелік әдістерін толық игерген жағдайда ғана экскурсия өз мақсатына жетті деп айтуға болады.

Музейдің тәрбиелік мақсаты мен экскурсиялық қызметі адамдардың белгілі бір заттар мен құбылыстардың құндылық мәнін игеруге деген қажеттілігінен туындайды. Жалпы музей қызметінің мақсаты тарихи-мәдени мұраға келушілердің тарихи көзқарасын қалыптастыруда жатыр. Бұл белгілі бір формада жүзеге асатын – елдің өткені мен бүгінін байланыстырудың символдық актісі, көргені мен естігенін таңдауға және түсіндіруге құқығы бар келуші мен музей арасындағы диалог. Заманауи тәрбие тұжырымдамасында адамның шығармашылық қиял, сезімдік-эмоционалдық шеңбері аясында ішкі жан дүниесіне үңілуге терең мән беріледі. Осы қалыптасқан қарым-қатынас моделі музейдің білім беру қызметінің мәні туралы бұрынғы идеялардың түбегейлі ауысына түрткі болды. Білім беру парадигмасының мұндай күрт өзгеруі «музей педагогикасы» деген жаңа терминнің пайда болуына ықпал етті [Мышева, 2008: 145].

ӘДЕБИЕТ

Соколовский Ю.Е. Из опыта изучения эффективности экскурсии: вопросы экскурсионной работы. М., 1973. С. 116–146.

Мышева Т.П. История отечественного экскурсионного дела в аспекте музейной педагогики. Вестник Таганрогского института им. А.П. Чехова. 2015 г. №2. С.172-176

Гревс И.М. Природа экскурсионности // Педагогическая мысль. 1923. № 3. С. 1–37

Артёмова Е.Н., Козлова В.А. Бисько И.А. Основы информационно-экскурсионной деятельности. Орел, 2007. С. 27[Электронды ресурс]https://kk.wikipedia.org/wiki/Экскурсия_құрылымы

Емельянов Б.В. «Экскурсоведение» учебник. М.: Советский спорт. 2008 г.

Ишекова Т.В. Экскурсионное дело: учеб. пособие. Саратов: Научная книга, 2006. 40 с.

Сичинава В.А. Экскурсионная работа: (Из опыта): пособие для учителей. М.: Просвещение, 1981. 96 с.

REFERENCES

Sokolovski, Yu.E. Iz opyta izucheniya effektivnosti ekskursii: voprosy ekskursionnoi raboty / Yu.E. Sokolovski. M., 1973, pp. 116–146. (In Russian)

Mysheva T.P. Istoria otechestvennogo ekskursionnogo dela v aspekte muzeinoi pedagogiki. Vestnik Taganrogskegogo instituta im. A.P. Chehova. 2015. №2. pp. 172-176 (In Russian)

Grevs, I.M. Priroda ekskursionnosti // Pedagogicheskaiia mysl. 1923. № 3, pp. 1–37 (In Russian)

Artemova E.N., Kozlova V.A. Bisko I.A. Osnovy informasionno-ekskursionnoi deiatelnosti. Orel 2007. P. 27. (In Russian)

[Elektrondy resurs]https://kk.wikipedia.org/wiki/ Ekskursiia_qūrylymy (the structure of excursions) [electronic resource]. (Accessed: 09.01.2024). (In Kazakh)

Emelianov B.V. «Ekskursovedenie» uchebnik. M.: Sovetski sport. 2008 g. [Textbook of guided tours. M. Sovetsky sport. 2008] (In Russian)

Išekova T.V. Ekskursionnoe delo: ucheb. Posobie. [Excursion business: studies. stipend]. Saratov: Nauchnaiakniga, 2006. 40 p. (In Russian)

Sichinava V.A. Ekskursionnaia rabota: (Iz opyta): posobie dlia uchitelei. [Academic work: (trace of experience): building for the school]. M.: Prosveşenie, 1981. 96 p. (In Russian)

Emelianov B.V. Ekskursovedenie: uchebnik. [Excursovedenie: uchebnik]. M.: Sovetskii sport, 2008. 216 p. (In Russian)

Автор туралы мәлімет: Танатаров Нұрлан Асылбекұлы – «Әзірет Сұлтан» Ұлттық тарихи-мәдени музей-қорығы. Экскурсия және насихат бөлімінің басшысы (Әмір Темір көш. №53^Б, Түркістан қ. Қазақстан Республикасы). <https://orcid.org/0009-0001-4690-0472>. E-mail: tanatarov_nurlan@bk.ru

Сведения об авторе: Танатаров Нурлан Асылбекович – «Национальный историко-культурный музей-заповедник «Әзірет Сұлтан». Заведующий отделом экскурсии и пропаганды (ул. Амира Темира № 53Б, г. Туркестан, Республика Казахстан). <https://orcid.org/0009-0001-4690-0472>. E-mail: tanatarov_nurlan@bk.ru

Information about the authors: Nurlan A. Tanatarov – National Historical and Cultural Museum-Reserve «Azret Sultan». Head of the excursion and propaganda department (st. Amir Temir No. 53B, Turkestan, Republic of Kazakhstan). <https://orcid.org/0009-0001-4690-0472>. E-mail: tanatarov_nurlan@bk.ru

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 16.04.2024.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 25.06.2024.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 01.08.2024.

УДК 930

АҚТӨБЕ ОБЛЫСТЫҚ ТАРИХИ-ӨЛКЕТАНУ МУЗЕЙІ ҚОРЫНДАҒЫ ҚОЛӨНЕР ШЕБЕРІ А. МҰРАТОВТЫҢ ЖЕКЕ КОЛЛЕКЦИЯСЫ

Н.С. Сансызбай

Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейі (Қазақстан)

Аңдатпа. Мақала әйгілі қолөнер шебері А. Мұратовтың Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейі қорындағы жинақталған мұрасына және шебердің қазақ халқының дәстүрлі жиһаз жасау өнеріне енгізген жаңашылдығына арналған.

Алматы қаласының алғашқы сәулет ғимараттарының бірі – Абай атындағы Опера және балет театрын салған атақты сәулетші Т. Басеновтың шақыруымен А. Мұратов осы ғимараттың безендірілуіне қатысады, онда шебердің қолжазбасы мен танымал стилі әсем үйлесім тапқан. 1945 жылы А. Мұратов «Құрмет белгісі» орденімен марапатталады. Артында қолөнерімен бай мұра қалдырған адамның өмір жолы кейінгі ұрпаққа үлгі болатыны сөзсіз.

А. Мұратовтың ағаштан үй жиһаздары сандық, кебеже, жүкаяқ, асадал жасау кезінде «қазмойын», «түйетабан» және «құсқанат» сияқты өсімдік элементіндегі және геометриялық фигуралармен оюланып, бедерленгендігі, оған қанық түсті бояуларды қолдануы оны басқа шеберлерден ерекшелендіреді. Мақалада А. Мұратовтың ұлттық пішіндегі жиһаздар жасауда, оларды безендіруде ұлттық оюдың желісін пайдалануының маңыздылығы бүгінгі көзқарас тұрғысынан қарастырылған. Қолөнер шебері А. Мұратов көшпелі өмірге ыңғайланып жасалған ұлттық жиһаздарды отырықшылық мәдениетке үйлестірудің өзіндік стилін құру арқылы қазақ халқының қолөнеріне бай мұра қалдырған.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Ақтөбе облыстық музейі және Шалқар аудандық музейінің түсім кітаптары, облыстық музейдің ғылыми архивінің құжаттары, тақырыпты ашуға қажетті ғылыми мақалалар мен әдебиеттер зерттеу деректері болып табылды.

Мақалада негізгі қағида тарихи деректерге сүйену болып табылды, суреттеу, таныстыру, баяндау әдістері қолданылды.

Тірек сөздер: Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейі, коллекция, экспозиция, ағаш бұйымдары, архитектура.

Сілтеме жасау үшін: Сансызбай Н.С. Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейі қорындағы қолөнер шебері А. Мұратовтың жеке коллекциясы // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), 81-86 бб. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.09

ЛИЧНАЯ КОЛЛЕКЦИЯ МАСТЕРА ПРИКЛАДНОГО ИСКУССТВА А. МУРАТОВА ИЗ ФОНДА АКТЮБИНСКОГО ОБЛАСТНОГО-КРАЕВЕДЧЕСКОГО МУЗЕЯ

Н.С. Сансызбай

Актюбинский областной историко-краеведческий музей (Казахстан)

Аннотация. Статья посвящена наследию известного мастера народного ремесла Айдоса Муратова из фонда Актюбинского областного историко-краеведческого музея и нововведениям мастера в изготовлении мебели в традиционном искусстве казахского народа.

По приглашению известного архитектора Т. Басенова, построившего одну из первых архитектурных зданий города Алматы – Театр оперы и балета имени Абая, А. Муратов принял участие в декоративно-оформительской отделке данного здания, где изящно вписались почерк и узнаваемый стиль мастера. 1945 году А. Муратов был награжден орденом «Құрмет белгісі». Жизненный путь человека, беззаветно служившего своей стране и оставившего после себя богатое наследие своим ремеслом, несомненно, послужит примером для последующих поколений.

Деревянная домашняя мебель А. Муратова украшена резьбой и тиснением растительными элементами и геометрическими фигурами типа «казмоин», «туйетабан», «кусканат», а также использование для нее насыщенных красок, отличает его от других мастеров. В статье рассматривается значение использования А. Муратовым линии национальной резьбы при создании мебели национальной формы и ее декорировании с сегодняшней точки зрения. Мастер казахского народного ремесла А. Муратов оставил богатое наследие, создав свой стиль сочетания национальной мебели, предназначенной для кочевой жизни, с оседлой культурой.

Материалы и методы исследования. Источниками исследования стали книги поступлений Актюбинского областного музея и Шалкарского районного музея, документы научного архива областного музея, научные статьи и литература, необходимые для раскрытия темы.

В статье основным принципом являлась опора на исторические источники, применялись описательные, ознакомительные, повествовательные приемы.

Ключевые слова: Актюбинский областной историко-краеведческий музей, коллекция, экспозиция, изделия из дерева, архитектура.

Для цитирования: Сансызбай Н.С. Личная коллекция мастера прикладного искусства А. Муратова из фонда Актюбинского областного-краеведческого музея // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), с. 81-86. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.09

PERSONAL COLLECTION OF CRAFTS A. MURATOV FROM THE AKTOBE REGIONAL MUSEUM OF LOCAL LORE

N.S. Sansizbay

Aktobe regional historical and local history museum (Kazakhstan)

Abstract. The article is dedicated to the legacy of the famous master of folk crafts Aidos Muratov from the fund of the Aktobe Regional Museum of History and Local Lore and the master's innovations in the manufacture of furniture in the traditional art of the Kazakh people.

At the invitation of the famous architect T. Basenov, who built one of the first architectural buildings in the city of Almaty - the Abay Opera and Ballet Theater, A. Muratov took part in the decorative and design finishing of this building, where the master's handwriting and recognizable style gracefully fit in. In 1945, A. Muratov was awarded the Order of "Kurmet Belgisi". The life path of a man who selflessly served his country and left behind a rich legacy of his craft will undoubtedly serve as an example for future generations.

Wooden home furniture by A. Muratov is decorated with carving and embossing with plant elements and geometric figures such as "kazmoyn", "tuetaaban", "kuskanat", and the use of rich colors distinguishes him from other masters. The article discusses the importance of A. Muratov's use of the national carving line in creating furniture of national form and its decoration from today's point of view. The master of Kazakh folk crafts A. Muratov left a rich legacy, creating his own style of combining national furniture intended for nomadic life with a sedentary culture.

Materials and methods of the research. The research data were the books of the Aktobe Regional Museum and the Shalkar District Museum, documents of the scientific archive of the Regional Museum, scientific articles and literature necessary for the disclosure of the topic.

The main principle of the article was based on historical data, methods of description, presentation, and narration were used.

Keywords: Aktobe Regional Museum of local lore, collection, exposition, wood products, architecture.

For citation: Sansizbay N.S. Personal collection of crafts A. Muratov from the Aktobe regional museum of local lore // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), pp. 81-86. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.09

Кіріспе. Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейі 1929 жылы жергілікті өлкетанушылардың бастамасымен құрылып, қазірде білім және насихат орталығына айналған, өзіндік қалыптасу тарихы бар іргелі мекеме. 121 мыңнан астам жәдігері бар музей қорында экспонаттардың бірегейлігіне қарай топтастырылған 25 коллекция бар және әр коллекциядан шығатын жинақтардың өзі бірнеше бөлікке бөлінеді. Қандайда болмасын жәдігердің өзіндік тарихы бар, құндылығы жоғары. Қазір зерттеу тақырыбымыз болып отырған шебер А. Мұратовтың қолынан шыққан заттары музей қызметкерлерінің іздену жұмыстарының нәтижесінде жеке топтама болып жинақталған. Қазақ халқының көшпелі өмір салтына лайықталып жасалған кебеже, сандық, жастықағаш, көші-қонға бейімделген құрастырмалы төсекағаш, сықырлауық есік, асадал, адалбақан сияқты ағаш бұйымдары музей экспозициясындағы киіз үй жабдығының көркін келтіріп тұр. Шебердің жасаған дүниелері облыстық музей қорынан басқа Алматы және Атырау қалалары мен Шалқар аудандық музейінің қорында жинақталған.

Талқылау. Айдос Мұратов 1881 жылы Шалқар ауданы, Елтай ауылында дүниеге келген [Шалқар, 2009: 219]. Ол ағаш ұсталығымен бірге зергерлік пен етікшілікті қоса меңгерген қолөнер шебері болған [АОТӨМ. ҒА. ГКП 768]. Әкесі қолөнер шебері Сыдықұлы Мұрат мешіттер, күмбезді мазарлар тұрғызған, тұрғылықты жерінде бірнеше адамға үй (землянка) де соққан кісі. Аяққұмдағы Қошқарата тұзындағы Асан ишанның мазарын, Шалқар ауданының Қаратөбел деген жерінде Әбдіғалым ишан Рысмағанбетұлының мешітін көтерген. Мешіттің босаға ағашы облыстық музейдің «Руханият» көрме залының экспозициясында тұр (НҚ 17516/1-2). Босағаға бекітілген ағаштың түсі көк, бұрама етіп, ағашты ойып жасаған. Жерге бекітілген шеті ағарып қажалған. Музей қорына Әбдіғалым ишанның ұрпағы Махмут Әбдіжәмиұлы тапсырған [АОТӨМ, 2020: 17].

Әкесінің шеберлігі дарыған А. Мұратов та қолөнермен жастайынан айналысып, ағаштан, сүйектен, тастан бұйым жасаумен айналысқан. Тақта тастардан қайтыс болған адамдарға ескерткіш (құлыптас) жасаған. Қабақ руындағы Нияз бидің баласы Шонаға, әкесі Мұратқа да өз қолымен ескерткіш қойған [Ақтөбе, 1991:10]. Әкесінің жол көрсетуімен толықтай ағаш ұсталығына көшкен А. Мұратов ағаштан үй жиһаздарын жасап, әр заты ел көңілінен шығады. Сонымен қатар дәстүрлі тұрмыс заттары: сандық, кебеже, жұқаяқ, асадал жасау кезінде шебердің жаңашылдыққа ұмтылып, оны өз туындыларында кеңінен қолданғанын көруге болады.

Этнограф ғалымдардың зерттеулері бойынша асадалдың (ас және ыдыс-аяқ сақтауға арналған) көшпелі өмірге ыңғайланып жасалған «тумбочка» тәрізді түрлерінен кейін, XX ғасырдың бас кезінен бастап отырықшылық мәдениеттің сұранысына қарай аяқтар салынып, екі-үш бөліктен құралып жасалатын түрлері жасала бастаған [Арғынбаев, 1987:45].

Облыстық музей экспозициясындағы А. Мұратовтың шеберлігімен орындалған «асадал» деп аталатын үй жиһазы жаңа заманның тұрмысына қарай ыңғайластыра істелгені көрінеді: бойын жерден сәл көтеріп аяқтар салған, суырма жәшіктерін орнатып, әрбір қиылыстарына дейін ағашты ойып отырып геометриялық өрнектер, есіктеріне өсімдік бейнелі оюлар салған. Қазақтың тұрмыстық жиһаздарына тән қою күрең қызыл түске қарағанда, ашық сары түс пен ашық жасыл, пісте түсті реңдерге мән берген. Күлгін түстің өзін алтын және қоңыр түсті бояумен араластыра отыра сәтті алып шыққан. Асадалдың өлшемі: 89х165см. Музей қорына 1989 ж. А.Сейсеновадан 180 рубльге сатып алынған (НҚТ 11493).

Үстіңгі бөлігіне әйнектелген есік салынған асадалдың кейінгі түрі Шалқар аудандық музейінде сақталған. Бұл асадал қазіргі «сервант» жиһазы үлгісінде жасалған. Екі бөліктен құрастырылып, үстіңгі бөлігіне әйнек салумен қатар жақтауына ағаштың өзінен бедерлеп әшекейлік жапсырмалар істеген. Асты бөлек шкаф тәрізді болып келіп, үстіңгі бөлігінде қуыс орын қалдыра отыра жоғарғы жағына ыдыстар орналастыру үшін әйнектелген есігімен сөрелер жасаған. Ондағы ою-өрнектері дөңгелек, ромб, жапырақ тәріздес болып келеді де, көгілдір, қоңыр мен күнгірт қызыл түстермен боялған (НҚТ 1439). Осы ауыл тұрғыны Ғ. Әлиева анасы Ғалиябанудың тұтынған асадалын Шалқар аудандық тарихи-өлкетану музейіне

тапсырған [ШАТӨМ, 2010: 86].

Қазіргі кезде жергілікті облыстық музейдің экспозициясында тұрған алтықанат киіз үйдің сықырлауық деп аталатын есігі, босағасында орналасқан адалбақан да, А. Мұратов шебердің қолынан шыққан. Киіз үйдің құрылуы кезінде шаңырағын көтеруге пайдаланылған адалбақан былайғы уақытта, яғни қосымша ілгіштің рөлін атқарған. Оның бойындағы ілуге арналған имектерімен бірге төртбұрыш және дөңгелек фигураларды араластыра отырып, ағаштың өзінен тұтастай ойылған. Шебер оны жасауда қою жасыл түс пен қоңыр түсті алма-кезек қолдана отырып, өрнектеріне де ерекше келбет, символдық мән бергісі келгендей (НҚТ 9642). Шымылдықпен бөлініп кісі көзінен таса тұратын жерде төсекағаш орналасады. Музей қорында тұрған А. Мұратов шебердің жасаған құрастырмалы төсек ағашының көлемі 70x94x200 см (НҚТ 12145). Оны музейге 1991 жылы ауыл тұрғыны Б. Жанаманова тапсырған.

Киіз үйдің екі ашпалы есігі (сықырлауық) биіктігі 175 см, екі жақтауы мен есіктерінің өрнектері (түйетабан, қазмойын, өсімдік элементті оюлар) тереңірек ойылып жасалған. Есік маңдайшасының оюлары үлкен көлемде салынып көз тартып тұруымен бірге, шығыстық стильге қарай келтіріліп салтанаттылық беріп тұр. Музей қорында шебердің әртүрлі көлемдегі және әртүрлі мақсаттағы қолданысқа арналған 4 сандығы мен 1 кебежесі сақталған (НҚТ 12122, НҚТ 419, НҚТ 423, ГКП 420).

А. Мұратов қақпағы бар тікбұрыш пішінді сандықты жасау кезінде, қақпағына бекітетін темір салған, бояуы 7 түрлі ашық түстерден тұрады, өсімдік, «түйетабан» және «құсқанат» оюының элементтерін қолданған. Сандықтың беткі тұсы оюмен нақышталып, тұтқа салынған. Көлемі: 43x47x80 см (НҚТ 12122). Екіншісі сандыққа қарағанда сандықшаға келеді, себебі қолға ұстауға ыңғайлы етіп төбесіне тұтқа салып шағын түрде жасалған. Мұндағы өрнектер өсімдік элементтерімен және геометриялық фигуралармен оюланып, бедерленген. Сандықшаның есігіне құлып салатын ілмешек қойылған, екі бұрышына және ілмешектің астыңғы тұсына кішкене көлемде дөңгелектенген айна салынған. Оған қара көк, күңгірт сары және жасыл бояулармен қиғаштанған геометриялық сызықтар сызылып, гүлдің, жапырақтың түстері қызыл және жасыл түстермен боялған. Көлемі: 26,5x46,5 см. Музей қорына 1969 жылы түскен (НҚ 419).

Айта кететін бір жайт А. Мұратовтың жасаған тұрмыстық жиһаздарының бір ғасырға жуықтап қалса да өз өңін бермей, бояуларының қанықтығын сақтап тұрғандығында. Демек шебер ағаштан ою ойып, керемет туындылар жасаумен қатар, бояу сырын да жақсы меңгерген болып тұр. Себебі адамдардың қолдануына қарай заттар әртүрлі жағдайда музей қорына түскен, сақталуы жақсысы да, орташасы да, қанағаттанарлық түрі де бар. Дегенмен осылардың барлығында назар аударатын жай ол жаңағы айтып өткен түстердің реңінің жоғалмауы.

Үйдің тұрмыстық заттарынан өзге шебер А. Мұратовтың қолынан домбыра да шыққан. Әйгілі күйші Қазанғап Тілепбергенұлына жасап берген домбырасы туралы «Шежірелі өлке» газетінің редакторы Мұқамбетқали Есмағанбетов «1921 жылы Шалқар өңіріне қыдырып келген күйші Қазанғапқа өзінің сыйлығы ретінде домбыра жасап берген», – деп жазады [Шежірелі өлке, 2006: 4].

Айдос Мұратовтың шеберлік атағы елге жайылып, өнеріне тәнті болған жұрт оған «хас шебер» деген атақ бере бастайды. 1945 жылы Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасының 25 жылдығына орай (КСРО кезеңі екенін ескереміз) А. Мұратов «Құрмет белгісі» орденінің иегері атанады. Бұл атақ оған сол кездегі бірден-бір сәулетті ғимарат Абай атындағы Опера және балет театрының салынуы кезіндегі еңбегі үшін берілген болатын.

1933 жылы аталған театрдың ғимаратын салу туралы шешім шығып, құрылыс 1936 жылы басталып 1941 жылы аяқталады. Құрылыстың архитекторлары Н. Круглов, Т. Бәсенов, Н. Простаков күрделі де маңызды жұмысты орындап шығады. Төлеу Құлшаманұлы Бәсенов туралы ҚР Ұлттық инженерлік академиясының академигі А.Ш. Татығұлов: «Қазақ мәдениетінің мақтанышын жазушы Мұхтар Әуезов, композитор Ахмет Жұбанов, суретші Әбілхан Қастеев сияқты есімдер құрайды. Бұл көрнекті адамдардың қатарында Қазақстанның тұңғыш кәсіби сәулетшісі Төлеу Бәсеновтің де есімі тұруына толық хақы бар», – деген

болатын [Татыгулов, 2009: 418].

Қазақстанның алғашқы сәулеттік ғимараттың ұлттық бояуының асқақ болуына үлкен мән берген Т.К. Басенов қазақ халқының қолөнершілерінің арасынан осы мақсаттарды жүзеге асыруға қабілетті адамды іздейді.

А. Мұратов туындыларының айрықша нақыштары мен орындау шеберлігіне тәнті болған архитектор Т.К. Басенов оны Алматы қаласына театрды безендіру жұмысына этнограф-кеңесші болуға шақырады. Театрдың фойесіндегі капительді бағаналар, қабырға, басқыш қоршауларындағы қазақтың дәстүрлі ою-өрнектері ғимарат архитектурасында кеңінен қолданылды. Осылайша қазіргі Абай атындағы Қазақ мемлекеттік академиялық опера және балет театрында шебер Айдос Мұратовтың да қолтаңбасы қалды.

1945 жылы эксперимент есебінде Т.К. Басеновтың жобасы бойынша А.Мұратов қызметтік кабинетке арналған жиһаздың гарнитурын жасап шығарады, мұнда: жазу үстелі, екі орындық (кресло) және бір орындық, гардероб, кітап шкафы, диван және асхана үстелі бар еді. Т. Басеновтің авторлық жобасы мен шебердің ойы бір жерден шығып жиһаздарда ұлттық пішіндер, ал безендіргенде ұлттық оюдың желісін пайдалану қарастырылады [Басенов, 2011: 17].

Қорытынды. Осындай іргелі жұмыстардан кейін ел басқарған басшылар да А. Мұратовтың Алматы қаласында жұмыс жасауға шақырды, дегенмен шебер өзінің жасының ұлғайғандығын алға тартып өзінің туған жері Шалқарға оралады. Ел ішінде еңбексүйгіштігімен, қолөнерімен сыйлы болған жан 1970 жылы наурыз айында 90-ға қараған жасында дүниеден озды. 1993 жылы Айдос Мұратов Шалқардағы тұрған үйіне (Үргенішбаев көшесі №7) мемориалдық тақта орнатылды. Айшуақ кеңшарындағы бір көшеге есімі берілді. Ою-өрнектерді ағаш ұсталығында қолданудың өзіндік стилін құрған және халқына өз қолөнерімен бай мұра сыйлаған Айдос Мұратов кейінгі ұрпақ үшін мәңгі өшпейтін қолтаңба қалдырды.

ӘДЕБИЕТ

Ақтөбе газеті. 1991. № 26. 10 б. Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейі. Түсімдер кітабы. 1982-1991. № 04-01

Арғынбаев Х. Қазақ халқының қолөнері. Алматы: Өнер, 1987. 44-45 б.

Басенов П. Под ред. А.Ш. Татыгулова. Том 1. Алматы: Басбақан, 2009. 418 с.

Басенов Т. Қазақстан архитектурасы. Жауапты хатшы Асқаров Ә. Алматы: Өнер, 2011. 17 б.

Шалқар энциклопедиясы. Бас. ред. Т. Тілешев. Шалқар, 2009. 337 б.

Шалқар аудандық тарихи-өлкетану музейінің түсім кітабы. № 5. 86 п.

«Шежірелі өлке» газеті. Редактор М. Есмағанбетов. Шалқар, 2006. № 40

REFERENCES

Aqtobe gazeti. 1991. №26. 10 p. (In Kazakh) Aktobe regional historical and local history museum. Túsımder kitaby [Book of receipts]. 1982-1991. № 04-01 (In Kazakh)

Arǵynbaev H. Qazaq halqynyń qolóneri. Almaty: Oner, 1987, pp. 44-45 (In Kazakh)

Basenov T. Pod red. A.Sh. Tatyǵylova. Tom 1. Almaty: Basbaqan, 2009. 418 p. (In Russian)

Básenov T. Qazaqstan arhitektýrasy. Jáıapty hatshy Asqarov Á. Almaty: Oner, 2011. 17 p. (In Kazakh)

Shalqar ensıklopedıasy. Bas.red. T. Tileshev. Shalqar, 2009. 337 p. (In Kazakh)

Shalqar audandyq tarıhı-olketanı múzeiniń túsım kitaby. № 5. 86 p. (In Kazakh)

“Shejireli olke” gazeti. Redaktor M. Esmaganbetov. Shalqar, 2006. № 40. (In Kazakh)

Автор туралы мәлімет: Сансызбай Нұрсәуле Серікқызы – Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейінің ғылыми-әдістемелік бөлімінің аға ғылыми қызметкері (0300000, Ақтөбе қ-сы, Алтын Орда ы.а., Ораз Тәтеұлы көшесі 3. Қазақстан). Менеджмент магистрі. E-mail: nursaule.sansyzbay@mail.ru

Сведения об авторе: Сансызбай Нурсауле Сериковна – старший научный сотрудник научно-методического отдела Актюбинского областного историко-краеведческого музея (0300000, г. Актюбе, Алтын Орда м-н., ул. Ораза Татеулы 3, Казахстан). Магистр менеджмента. E-mail: nursaule.sansyzbay@mail.ru

Information about the author: Nursaule S. Sansyzbai – senior researcher of the scientific and methodological department of the Aktobe regional historical and local history museum (0300000, Aktobe city, Altyn Orda u.a., Oraz Tateuli street 3, Kazakhstan). Master of Management. E-mail: nursaule.sansyzbay@mail.ru

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 29.03.2024.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 29.08.2024.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 02.09.2024.

ӘОЖ_39

«САРАЙШЫҚ» МУЗЕЙ-ҚОРЫҒЫНДАҒЫ ЭТНОГРАФИЯЛЫҚ ЖӘДІГЕРЛЕР

Т.Е. Мысабаева

«Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығы» (Қазақстан)

Аңдатпа. Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігінің «Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығы» Атырау облысындағы туристер көп келетін мәдениет ошақтарының бірі болып саналады. 1999 жылы «Сарайшық» музей-қорығы ашылып халыққа қызмет көрсете бастаған кезде музей қорында 200-ден аса жәдігер болған. Қазіргі таңда музей-қорық қорында 5093 заттай жәдігерлер бар. Олар: археологиялық, этнографиялық, фото-архивтік құжаттар, нумизматикалық және көркем сурет жәдігерлер болып бес ғылыми классификациялық топқа жіктелген. Олардың көпшілігі түпнұсқа болғандықтан өте құнды және қайталанбайтын туындылар болып табылады.

Мақалада «Сарайшық» музей-қорығы топтамасындағы этнографиялық жәдігерлер қатарында ауыл тұрғыны Л. Жанғұтованың тапсырған кебежесі, жастық ағашы, алаша тоқитын өрмек ағашы және Исатай ауданы, Хамит Ерғалиев ауылының тұрғыны А. Молдағалиеваның тапсырған үлдірігіне сипаттама берілген. «Сарайшық» музей-қорық қорындағы этнографиялық жәдігерлердің негізгі түсім бұл республикада облыс көлемінде ұйымдастырылған «Музейге сый» акциясы барысында қабылданған.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Өткен өмірде тұрмыста пайдаланылған материалдық құндылықтарымызды соңғы деректермен салыстыра зерттеп, өткен ғасырдың халық тұрмысы мен мәдениетінің тарихи даму үрдісі сипатталды. Ата-бабадан келе жатқан асыл мұраларымызды өскелең ұрпаққа экспозициядан көрсетіп, маңызын түсіндіріп, мәдени мұра ретінде насихаттау бағыты ұсталынды.

Тірек сөздер: Сарайшық, музей, этнография, жәдігер, кебеже, рухани мұра.

Сілтеме жасау үшін: Мысабаева Т.Е. «Сарайшық» музей-қорығындағы этнографиялық жәдігерлер // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), 86-91 бб. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.10

ЭТНОГРАФИЧЕСКИЕ ЭКСПОНАТЫ МУЗЕЯ-ЗАПОВЕДНИКА «САРАЙШЫК»

Т.Е. Мысабаева

Государственный историко-культурный музей-заповедник «Сарайшык» (Казахстан)

Аннотация. Государственный историко-культурный музей-заповедник «Сарайшык» Министерством культуры и информации Республики Казахстан является одним из наиболее посещаемых туристами культурных центров Атырауской области. В 1999 году, когда был открыт музей-заповедник «Сарайшык» и начал обслуживать население, в фонде музея насчитывалось более 200 экспонатов. В настоящее время в фонде музея-заповедника насчитывается 5093 материальных экспонатов. Они разделены на пять научных классификационных групп: археологические, этнографические, фотоархивные документы, нумизматические и художественные артефакты. Большинство из них очень ценны и уникальны.

В статье описаны этнографические коллекции музея-заповедника «Сарайшык»: деревянный сундук для пищевых продуктов, деревянная подставка под подушку, деревянный станок для вышивки ковров, переданные жительницей села Л. Жангутовой, и деревянный открытый кухонный шкаф, переданный А. Молдагалиевой, жительницей села Х. Ергалиев Исатайского района. Основным источником поступления этнографических экспонатов в музей-заповедник – республиканская акция «Дары музею», проведенная в области.

Материалы и методы исследования. Исторический процесс развития народной жизни и культуры прошлого века сопоставлен с новейшими данными. Мы должны показать молодому поколению наше драгоценное наследие наших предков, объяснить его важность и пропагандировать его как культурное наследие.

Ключевые слова: Сарайшык, музей, этнография, реликвия, сундук, духовное наследие.

Для цитирования: Мысабаева Т.Е. Этнографические экспонаты музея-заповедника «Сарайшык» // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), с. 86-91. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.10

ETHNOGRAPHIC EXHIBITS OF THE «SARAIHYQ» MUSEUM-RESERVE

T.E. Mysabaeva

State Historical and Cultural Museum-Reserve «Saraishyq» (Kazakhstan)

Abstract. The State Historical and Cultural Museum-Reserve "Sarayshyk" is considered one of the popular cultural centers of the Atyrau region in the republic by the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan. In 1999, when the museum-reserve "Sarayshyk" was opened and began to serve the population, the museum fund numbered more than 200 exhibits. Currently, the museum-reserve fund contains 5093 material exhibits. They are divided into five scientific classification groups: archaeological, ethnographic, photo archival documents, numismatic and artistic artifacts. Most of them are very valuable and unique, because they are original. The article describes the ethnographic collections of the Saraishyk Museum-Reserve: a wooden chest for food, a wooden pillow stand, a wooden loom for embroidering carpets, donated by a resident of the village L. Zhangutova and a wooden open kitchen cabinet donated by A. Moldagalieva, a resident of the village of Kh. Ergaliev, Isatai district. The main source of ethnographic exhibits in the museum-reserve was during the republican campaign in the regions "Gifts to the Museum".

Materials and methods of the research. The historical process of development of folk life and culture of the last century is compared with the latest data. We must show the younger generation our precious heritage of our ancestors, explain its importance and promote it as a cultural heritage.

Keywords: Saraishyq, museum, ethnography, relic, chest, spiritual heritage.

For citation: Mysabaeva T.E. Ethnographic exhibits of the «Saraishyq» museum-reserve //

Кіріспе. Қазақ этнографиясы – қазақ халқының тұрмысын, мәдениетін, тарихын, қоғамдық дамуын және әлеуметтік ерекшеліктерін зерттейтін ғылым саласы.

Қазақ халқы өзінің күнкөріс тіршілігіне қажетті үй-жай салуды, киім-кешек тігуді, азық-түлік өндіруді өзінің тұрмыстық кәсібі етіп, оларды күнделікті тіршілік барысында орынды пайдаланып, әсем бұйымдар жасап, оны өмірде сән-салтанат құруға да пайдаланды. Халықтың қолөнеріне әдет-ғұрып жабдықтарымен қатар, аң аулауға, мал өсіруге және егіншілікке қажетті құрал-жабдықтар да кіреді. Оларға киіз үйдің сүйегі, ағаш керует, кебеже, сандықпен қатар, кілем, сырмақ, алаша, ши тоқу да кіреді. Күнделікті тұрмыстық жағдайға қажет арқан, жіп есіп, көннен және илеулі теріден қайыс, таспа тіліп, өрім өріп, қолдан әр алуан ыдыс-аяқ, адалбақан, асадал, бесік сияқты басқа да көптеген заттарды шеберлер, қолөнершілер өз қолдарымен жасап, түрлі нақыштармен әшекейлейтін болған [Есмырза, 2018: 46].

Халықтың қолөнердегі мүліктерінің бір тобы – үй-іші жабдықтары болса, екінші тобы – қайыс өру, қару-жарақ, көшу-қону, жол-жорық жабдықтары болды. Қазақ халқының қолөнерінде ағашты, киізді, темірді ұсату оларды өңдеп тұрмыс қажетіне қосып іске асыру болғанымен, үй жиһаздарын, бұйымдарын жасау, тек нағыз шеберлердің қолынан келген.

Ұсталар киіз үйдің сүйегін арнайы дайындап ағаштарды кептіріп, морға салып иіп, сырлап жасаған. Әрбір киіз үй іші жиһазсыз болмаған. Оған жүкаяқ, ағаш төсек, жастық ағаш, кебеже, асадал, күбі, әбдіре жасалып киіз үйдің төрінен бастап босағасына дейін сәнді ретімен орналастырылатын болған.

Талқылау. XIX ғасырда және XX ғасырдың бас кезінде қазақ халқының қолөнерінде киіз үйге қажетті жабдықтарды жасау, ағаш төсек, ағаш өрнектеу, кесте тігу, өрмек тоқу, киіз басу және т.б. күнделікті тұрмыс-тіршіліктің қажеттілігінен туындады. Кебеже, сандық, жүкаяқ, қобдишалар жасау үшін алма мен жаңғақ ағаштары пайдаланылған. Әр шебер өзінің мүмкіндігіне қарай үй бұйымдарының қайсысын болсын асқан шеберлікпен жасай білген. Осындай аса шеберлікпен туындаған ағаштан жасалған үй жиһаздарының кейбіреуіне тоқталып өтуді жөн көріп отырмыз [Есмырза, 2018: 47].

Кебеже – бұрынғы кезде азық-түлік сақтауға пайдаланылған. Олар бетіне сүйек, күмістен ою-өрнекпен әшекейленген сандықша үлгісінде жасалған. Кебеже еліміздің барлық аудандарында кездесетін, халық арасында көптеп тараған, сыртын сырлап, көзге түсер жақтарын көркемдеп, әсемдеп жасалатын жиһаз. Оның беттеріне сырмақ, текемет оюларына салынатын оюларды ойып жасайтын арнайы шеберлер болған. Мұндай кебелердің негізгі өрнегі – қошқар мүйіз, қос мүйіз, кейде өсімдік тектес оюлар болып келген. Кебеже – халық тұрмысындағы көшіп-қону кезінде екі өркешті түйеге теңделіп, түрлі зат салып тасуға да қолданылған.

Бұл мақаламызды жазуға себеп болған, өзінің жекелеген мағлұматтарымен бөлісіп, жәдігерлерді «Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорық қорығына «Музейге сый» акциясы аясында тапсырған Сарайшық ауылының тұрғыны Л.Р. Жанғұтова. Ол өзі тапсырған жәдігер туралы мынадай мәліметтер берді: Бұл кебеже әкем Жанғұтов Рамазанның шаңырағында пайдаланған көне жиһаздың бірі (сурет 1.)

1930-1932 жылдары Орпа ауылдық Кеңесінің хатшысы болған қоғам белсендісі, 1908 жылы туылған Жанғұтұлы Шахмардан (Қарағұл деп атаған) Л.Р. Жанғұтованың әкесі Рамазан Жанғұтовтың ағасы болады. Жанғұтұлы Шахмардан Орпадағы үйіне Жайық бойындағы №15 ауылдың шебері, руы себек Бектерекұлы Мақтымқұлды алдырып үй жиһазы, осы кебежені жасатқан екен. Бұл кебеже екі қатарлы болып, көшіп-қону кезінде ыңғайсыз болғандықтан астыңғы бөлігін бөлек тиеп алатын болған. Бірақ, қазіргі күнге дейін астыңғы бөлігі сақталмай қалған.

Сурет 1. Л.Р. Жанғұтованың «Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорық қорығына тапсырған кебежесі.

Жастық ағаш – бұл бұйым жастықтың астына қойып жатуға ыңғайлы болу үшін жасалған төсек орын жабдығы (сурет 2.) Ағаш жастықтар ер адамға және әйел адамға деп, бөлек арналып жасалатын болған.

Л.Р. Жанғұтованың айтуынша: «Қайын атам, Өтеәліұлы Шаймардан кебеже, сандық, кілттенетін шкаф секілді мүліктерді жасайтын шебер болды. Ол 1893 жылы туып, 1965 жылы қайтыс болды. Арапша жазу-сызуды білген сауатты адам болған. Руы – адай, Тоқпанбет бөлімінен. Ағаштан бұйымдар жасаумен қатар аяқ киімдерді де тіккен. Өзінің түрлі аяқ киім қалыптары болған, өкінішке орай олар қазіргі күнге дейін сақталмай қалды. Қайын атам өмірден өткен адамдарға құлпытас құйып, белгі орнататын кәсіппен де айналысқан.

Бүгінгі таңда атамыздың ұрпақтары Сарайшық ауылында тұрады. Өтеәліұлы Шаймарданның ұлы Қадыржан Шаймарданов та өмірден өтіп кетті. Бірақ Қадырбек, Мұратбек, Жұмабек есімді немерелері осы ауылда түтін түтетуде».

Сурет 1. «Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорық қорығындағы «Жастық ағаш».

Л.Р. Жанғұтованың «Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорық қорығына тапсырған әжесінің «өрмек ағашы» құралы туралы әңгімесіне тоқталсақ, бұл алаша тоқуға арналған құрал. Л.Р. Жанғұтованың айтуынша: «Бұл әжеміз Әсима Есжанқызының пайдаланған отбасылық жеке құралдары. Әжеміз, Әсима Есжанқызы 1905 жылы туып, 1997 жылы өмірден өтті. Темірден жасалған үш тағанды мосы, қылыш, адырғы, өрмек ағашы секілді жабдықтары болды (сурет. 3.)

«Өрмек ағашы» құралын атамыз, Өтеәліұлы Шаймардан әжеміз, Әсима Есжанқызына арнап жасап берген екен. 1990-жылдарға дейін әжеміз, Әсима Есжанқызы өзінің өрмек ағашымен «қақпа алаша» тоқып жүрді. Әжеміз, Әсима Есжанқызы дүниеден озған соң, қазақ халқының қолөнерін нақыштайтын «өрмек ағашын» «Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорық қорығына тапсыруды жөн көрдім».

Сурет 3. Л.Р. Жанғұтованың «Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорық қорығына тапсырған әжесінің «өрмек ағаш» құралы.

Л.Р. Жанғұтованың «Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорық қорығына тапсырған келесі үй жиһазы «асадал» туралы бірер сөз. Л.Р. Жанғұтова: Сонымен бірге үйде асадал деп айтып жүрген жиһаз да болды. Асадал – тамақ және ыдыс-аяқ сақтайтын үй жиһазы, кебеженің бір түрі. «Ас» және «адал» деген сөздерден құралған. Оны аналарымыз үлдірік деп те атайтын. Үлдірік көбіне Қазақстанның батысында кең таралған атау. Оның екі-үш сәресі болады, алдыңғы екі жақтауы өрнектелген, есігі болмайды, бетіне матадан перде жауып ұстайды. Сөрелерге тағам салынған ыдыстар қойылады.

Бұл үлдірікті де Жайық бойындағы №15 ауылдың шебері Бектерекұлы Мақтымқұл шебер жасаған. Бірақ бұл мүлік бүгінгі күнге дейін сақталмай қалды.

Осы үй жиһаздарын жасаған Бектерекұлы Мақтымқұл шебер 1892 жылы туып, 1961 жылы дүние салды. Себектің: Андағұл бөлімінен. Ағаштан, темірден түйін түйген шебер болған кісі. Ол кісінің ұрпақтары: ұлы Мұрат, немерелері Жұмажан, Мақсот, Қонысбай өмірден өтіп кетті, басқа ұрпақтары бүгінгі күнге дейін Сарайшық ауылында тұрып, өсіп-өнуде.

«Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорық қорығына, «Музейге сый» акциясы бойынша, Атырау облысы, Исатай ауданы, Хамит Ерғалиев ауылының тұрғыны – Молдағалиева Ақкенже әкесі Молдағалиев Қайрекеннің XX ғасыр басында пайдаланған үлдірікті сыйға тартқан болатын.

Үлдірік – бұл қазақ халқы тұрмысында ыдыс-аяқ, тамақ қоюға арналған сөре тәріздес жиһаз түрі (сурет 4). Қазақ халқы көшпелілікпен айналысқандықтан, көші-қонға ыңғайлы ғана жиһаз түрлерін пайдалануға мәжбүр болғанымен, ақсүйектерге арналған үйлердегі үй жиһаздары қарапайым халықтың жиһазынан әлдеқайда жинақы, ыңғайлы, әсемдірек болған.

Сурет. 4. А. Молдағалиеваның «Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорық қорығына тапсырған жиһаз түрі – Үлдірік.

Қорытынды. Бұл мақалада баяндалған жәдігерлерді қазақ халқының қолөнер тарихынан мол мағлұмат беретін құнды дүниелері деп айта аламыз. Ең бастысы мақалада сипатталған жәдігерлердің барлығы дерлік көшпелі қоғамның тұрмыс-тіршілігіне арналып жасалған және қазақ халқының ата кәсібі болған мал шаруашылығымен тығыз байланысты. Ұлт тарихын насихаттауда этнографиялық жәдігерлердің орны ерекше. Дегенменде, біз тоқталған үй жиһазы түрлері көшпелілікпенг айналысқан халықтар үшін ортақ жиһаз түрі болып табылады.

Бүгінгі таңда осы халық арасында сақталған қолөнер бұйымдарын өскелең ұрпаққа экспозициядан көрсетіп, маңызын түсіндіріп, мәдени мұра ретінде насихаттау «Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорық қызметкерлерінің жауапты істерінің бірі.

ӘДЕБИЕТ

Есмырза Ұ.А. Мәдени мұраны сақтау және қалпына келтіру мәселелері: республикалық ғылыми-тәжірибелік семинар материалдары. //Шәуілдір, 2018. 46-47 бб.

REFERENCES

Esmyrza Yu.A. Problems of preservation and restoration of cultural heritage: materials of the republican scientific and practical seminar //Shauldir, 2018, pp. 46-47.

Автор туралы мәлімет: Мысабаева Толқын Ерболатқызы – «Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығы жәдігерлермен таныстырушысы (060707, Атырау қаласы, Махамбет ауданы, Сарайшық ауылы, Мырзағали Қазірет-11, Қазақстан). E-mail: tolkin24.07@mail.ru

Сведения об авторе: Мысабаева Толқын Ерболатовна – экскурсовод Государственного историко-культурного музея-заповедника «Сарайшық» (060707, г. Атырау, Махамбетский район, с. Сарайшық, Мырзағали Казирет-11, Казахстан). E-mail: tolkin24.07@mail.ru

Information about the author: Tolkin Y. Myssabayeva – guide of the State Historical and Cultural Museum-Reserve "Saraishyq" (060707, Atyrau, Makhambet district, Saraishyq village, Myrzagalali Kaziret-11, Kazakhstan). E-mail: tolkin24.07@mail.ru

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 17.04.2024.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 22.08.2024.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 29.08.2024.

УДК 069 (091)

ЖАСАНДЫ ҚҰРАЛ ҚАҚПАН ЖӘНЕ ҚАҚПАНМЕН АҢ АУЛАУ

А.Ж. Абу

«Атамекен» тарихи-мәдени орталығы (Қазақстан)

Аңдатпа. Түркі халықтары арасында қазақтың материалдық және материалдық емес мұралары қатарында аң аулау, қақпан құру және қақпанмен аң аулауды қарастыру өз алдына болса да, зор маңызға ие. Еліміздің ғасырлар бойы қалыптасқан көшпелі тұрмысында аң аулау мәдениеті жоғары деңгейде болды десек, артық айтқандық болмас. Аң қағудың қалыптасу тарихы тас дәуіріндегі алғашқы қауымдық құрлыстан бастау алады және оның дамуында түрлі кезеңдер болды. Сөзіміздің айғағы үңгір қабырғалары, жартастың күнгей тегістік беттерінде бәдіздей бейнеленген бедерлі суреттер аңшылықты зерттеудегі басты дерек көзі негізінде зерттеушілер назарын аударғаны сөзсіз. Аңшылықтың қалыптасуы мен

аңшылық құралдың даму кезеңдері, оның тарихын зерттеушілер түрліше мақсатта қарастырса да, ел жадында сақталған аңшылық саят құру аясында, бүгінде ермекке айналғандай көрінеді. Мақалада автор аңшылықтың ел тарихындағы маңызын қарастырады. Аңшылық тарихын арнайы зерттеген ғалымдар бірнеше кезеңге бөліп қарастырған болса, автор аңшылықпен қатар жасанды құрал негізінде басты назарды қақпанмен аң аулауға аударады.

Мақалада тарихи-мәдени Орталықтың («Атамекен» тарихи-мәдени орталығы) қор жинағының қалыптасуы, зерттеу нысаны ретінде нақты жәдігердің музей қызметінде танымды арттыратын заттай құндылық етіп қарастыру призмасы арқылы еліміздің музейлік қорларындағы аңшылық жасанды құралдың аңшылықтағы әлеуетін, оның дамуы тарихымен байланысты тарихи мән-маңызы нақтыланады. Ұсынылып отырған зерттеу Орталықтың қорына өткізілген «жасанды құрал қақпанды» зерделеу аясында жазылды.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Жұмыс барысында еліміздің тарихында ерекше маңызға ие аңшылықтың қалыптасуы мен дамуындағы жасанды құралдың, қақпан құру арқылы аң аулау кәсібін танытар әдістеме пайдаланылды. Жасанды құралдың (қақпанның) тарихи дамудағы қызметін көрсету, нақты сараптамалық мәселе бойынша әртүрлі тарихи деректермен жұмыс істеуге мүмкіндік беретін контент-анализ әдісін кеңінен қолдануға болатындығына көз жеткізді. Зерттеу аясында тарихшылық қағидасына негіздеп, белгілі тарихи шолу әдісі қолданылды. Тарихи-салыстырмалы әдісті жүйелік тәсілмен ұштастыра қолдану ұқсастық пен мақсатты айырмашылықты көрсету арқылы ұлттық тарихымыздың белгілі бір кезеңдеріндегі жағдайды да, аңшылықтың тарихи болмысын сипаттауға, оның заман өтсе де дамуының үздіксіз тұтастық дәрежесін анықтауға мүмкіндік берді.

Тірек сөздер: жасанды құрал, қақпан, аң аулау, тарихи-мәдени орталық, музей, қор, музей жәдігері.

Сілтеме жасау үшін: Абу А.Ж. Жасанды құрал қақпан және қақпанмен аң аулау // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), 91-97 бб. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.11

ИСКУССТВЕННОЕ ОРУДИЕ КАПКАН И ОХОТА С КАПКАНОМ

А.Ж. Абу

Историко-культурный центр «Атамекен» (Казахстан)

Аннотация. У тюркских народов, среди материального и нематериального наследия казахов большое значение имеют охота, капкан и охота с капканом. Не будет преувеличением сказать, что в многовековой кочевой жизни нашей страны охотничья культура находилась на высоком уровне. История становления охоты начинается с возникновения первой общественной структуры в каменном веке, и в ее развитии были разные этапы. Подтверждением наших слов является то, что стены пещеры, рельефные изображения, изображенные на гладких поверхностях скалы, несомненно, привлекли внимание исследователей, исходя из основного источника данных по изучению охоты. Становление охоты и этапы развития охотничьего снаряжения, хотя исследователи рассматривают ее историю с разными целями, кажется, что сегодня она стала развлечением в рамках создания охотничьего домика, сохранившегося в памяти страны. В статье автор рассматривает значение охоты в истории страны. Если ученые, изучавшие историю охоты, разделили ее на несколько периодов, то автор акцентирует внимание на охоте капканами на основе искусственных орудий.

В статье рассмотрено формирование фондовой коллекции историко-культурного центра («Историко-культурный центр «Атамекен»), рассмотрения через призму реальной реликвии как объекта исследования будет конкретизирована материальная ценность, повышающая знания в музейном деле потенциал искусственных охотничьих орудий в музейных собраниях страны, которой историческая значимость, связанная с историей его развития. Предлагаемое исследование было написано в рамках исследования «искусственной

ловушки», проведенного за счет средств Центра.

Материалы и методы исследования. В ходе работы использован метод, показывающий профессию охотника путем создания капкана, искусственного орудия становления и развития охоты, имеющего особое значение в истории страны. Демонстрация функции искусственного инструмента (ловушки) в историческом развитии убедилась в возможности широкого использования метода контент-анализа, позволяющего работать с различными историческими данными по конкретной экспертной проблеме. В рамках исследования был использован известный метод исторического рецензирования, основанный на принципе историзма. Использование историко-сравнительного метода в сочетании с системным подходом позволило описать ситуацию в отдельные периоды нашей отечественной истории и исторический характер охотничьего хозяйства, определить степень непрерывной целостности его развития, несмотря на прохождение время.

Ключевые слова: искусственное орудие, капкан, охота, историко-культурный центр, музей, фонд, музейная реликвия.

Для цитирования: Абу А.Ж. Искусственное орудие – капкан и охота с капканом // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), с. 91-97. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.11

HUNTING WITH ARTIFICIAL GEAR AND A TRAP

A.Zh. Abu

Historical and cultural center of «Atameken» (Kazakhstan)

Abstract. Among the Turkic peoples, among the tangible and intangible heritage of the Kazakhs, hunting, trapping and hunting with traps are of great importance. It would not be an exaggeration to say that in the centuries-old nomadic life of our country, the hunting culture was at a high level. The history of the formation of hunting begins with the emergence of the first social structure in the Stone Age, and there were different stages in its development. Confirmation of our words is that the walls of the cave, relief images depicted on the smooth surfaces of the rock, undoubtedly attracted the attention of researchers, based on the main source of data on the study of hunting. The formation of hunting and the stages of development of hunting equipment, although researchers consider its history for different purposes, it seems that today it has become entertainment in the framework of the creation of a hunting lodge, preserved in the memory of the country. In the article, the author considers the importance of hunting in the history of the country. If scientists who studied the history of hunting divided it into several periods, the author focuses on hunting with traps based on artificial tools.

The article considers the formation of the fund collection of the historical and cultural center (Historical and Cultural Center "Atameken"), consideration through the prism of a real relic as an object of research will be specified material value, increasing knowledge in museum business potential of artificial hunting tools in museum collections of the country, which historical significance associated with the history of its development. The proposed study was written within the framework of the study of the "artificial trap", conducted at the expense of the Center.

Materials and methods of the research. In the course of the work, a method was used that shows the profession of a hunter by creating a trap, an artificial tool for the formation and development of hunting, which has a special significance in the history of the country. Demonstration of the function of an artificial tool (trap) in historical development convinced of the possibility of wide use of the content analysis method, which allows working with various historical data on a specific expert problem. Within the framework of the study, a well-known method of historical reviewing based on the principle of historicism was used. The use of the historical-comparative method in combination with a systemic approach made it possible to describe the situation in certain periods of our national history and the historical nature of the hunting industry, to determine the degree of continuous integrity of its development, despite the passage of time.

Keywords: artificial instrument, trap, hunting, historical and cultural center, museum, fund,

museum relic.

For citation: Abu A.Zh. Hunting with artificial gear and a trap. // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), pp. 91-97. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.11

Кіріспе. Аң аулау – адам баласының өмірінде ертеден-ақ зор маңызға ие болды. Аңшылық халық шаруашылығы мен тұрмыс-тіршілігін жалғаған кәсіп түрі болатын және ол әуелден-ақ, аңшылық негізгі күн көріс қамының бір түріне айналды. Халық арасында аңшылық кәсіптің даму барысы, оның табиғи жағдайда, климаттық өзгерістердің орын алуымен, адамдар қауымдастығының миграциялық себептермен (көші-қонмен) ғасырлар бойғы қоныс-жайларын ауыстыруымен де қатар дамып отырды. Бұл кәсіптің тіпті, жетіле түсуіне, келе-келе енді бірде тәсілдерінің өзі өзгерістерге де ұшырап, кәсіпке айналды.

Халқымыздың әуелден-ақ көшпелі тұрмысқа бейімділігі оның малшаруашылығымен қатар, аңшылықпен де айналысуына да қолайлы шарт туғызды. Ұлы дала төсін жайлаған елде аңшылық жеке адамның кәсібі болып та, бүкіл ру-қауымның айналысатын тіршілік көзі ретінде де дамыды. Күні бүгінге дейін халық арасында саят құру әу бастағы өзінің шаруашылық қалпын сақтамаса да, жалпы аңға шығуға деген желік, қызығушылық әлі күнге дейін ел ішінде сақталған.

Талқылау. Қола дәуіріндегі малшаруашылығы басты шаруашылық көзі болып қалыптасса да, кей өңірлік аймақтарда жаппай демесек те, аңшылық кәсіп көзі ретінде өткен ХХ ғасырда да қосалқы шаруашылық та бола алды. Ауланған аң өнімдерін (тері мен жүн, тулақ) халықтың тұрмыстық тұтынуында тысқа, суыққа киер сырт киім тігуде (бастан-аяк) және ас-ауқат дайындауында ерекше орын алды. Аң аулау, серуен құру бұл ұлт танымында кейіннен уақыт өте келе күнделікті тұрмыстық салтанат гөрі, бекзадалық ұстаным ретінде танылды. Әр халықтың тұрмыс кешкен ортасында табиғатпен етене араласуындағы үйлесім, аңшылық өнерімен – ұрпақты кәсіби машыққа, әскери өнерге баулуда зор маңызға ие болды.

Заманамен қатар өркениеттің дамуы да аңшылық өнердің бастапқы мақсатын, түрін және құралдарын да өзгеріске ұшыратты. Ол ең алдымен отырықшылар үшін егіншілікте және бақташы қауым үшін малшаруашылығының пайда болуымен де байланысты еді. Яғни, күнкөріс көзі болған аңшылық уақыт өте ата кәсіпке ұласты. Осылайша аңшылық саят құру өзінің түрі мен тәсіліне қарай ерекшеленуінде, халық шаруашылығындағы алатын орны жағынан аңшылықтың маңызы өте зор болды. Көбінесе аңшылықта жеке және топтық аулау арқылы жүзеге асырылатыны белгілі. Халықтың күн көрістік өмір ерекшелігіне сай, көпшілік жағдайда аңды жасанды құралмен де аулаған. Мұндағы аңшылық тәсілдерді игеруде қазақ қоғамы үшін де қоршаған табиғи орта мен күнделікті тұрмыс-тіршіліктегі ерекшеліктеріне сай өзіндік аң аулау тәсілдерін де қалыптастырды. Табиғатпен етене жақын өмір сүрген халқымыз аң-құстың тіршілігін бақылау арқылы да оны аулаудың түрлі тәсілдерін меңгеріп тіпті, әр алуан техникасын ойлап тапты. Аңды қайырмалап айдап әкеліп, алдап түсіру әдісімен алдыменен жер бедерінің табиғи ерекшелігін ескере отырып, аң аулау құралдарын жетілдіре пайдаланып, әртүрлі жасанды құрал көмегімен аң аулау тәсілдерін де жетілдірді.

Мысалы Ақтөбе, Атырау мен Маңғыстау, Үстіртте үлкен көлемді «аран» құрылыстарының тұрғызылуы. Бұл табиғатта кездесетін ірілі-ұсақ тастарды қаластыра отырып, көлемді жасалатын құрылыс. Мұны көпшілік болып аң аулау ісінде, әсіресе, аран құру тәсілі деп қолданылды және солай аталды. Алыстан қаумалап, үріккен құлан, киікті (ақбөкен) арандату үшін табиғи ландшафттың қолайлы жер рельефін (бедерін) ұтымды пайдаланады. Сол үшінде түзде аңдарын қаумалап, алыстан қиқулатып, алдын-ала белгіленген бағытта пішіні жақ (садақ) «жебесі» түрінде болып келетін аранға, дүрліге үріккен үйірлі аң келіп кіретін алдыңғы жағы (аузы) ғана ашық болып, қоршауға кіргеннен соң аңдар бірден секіріп өте алмайтын үлкен сай немесе жыраға, тастан қаланған аранға кіргізе қамап, аңды тірі күйінде шалмамен ұстап немесе садақпен, бертін келе атып алады. Еліміздің батысында Үстіртті жерлерде қазіргі күнге дейін кездесетін жан-жағы аң өтіп кете алмайтын үлкен жыраны да бұрын, аңды қаумалай аулаудың алғашқы кездері аран ретінде қолданылған болуы мүмкін деген пайымға да негіз болған.

Жетісуда Іле мен Тарбағатай арасы жазығындағы сұлбасы анық көрініп жатқан үлкен ұра сайды да кезінде Ш.Уәлиханов атап кеткен жерлер, Үстірттегідей аранның қызметін атқарған сияқты. Қажыр мен қайрат, сабыр мен төзімді, күш шығындауды қажет ететіндіктен, халықтың бәрі жаппай аң аулауға аса бір құштарлығы да болмағаны белгілі. Себебі аң аулау үшін жүйрік жылқы, аң шалуға үйретілген тазы, берен мылтық, қыран бүркітті табу, оның күтімі мен бабын жасау өз алдына, оларды ұқсатып ұстау, жаратып отыру үлкен шығынды қажет етеді. Сондықтан, аңшылықпен дәулетті және тұрмысы ортадан жоғары, ауқатты кісілер айналысқан. Осы себептерге байланысты аң аулау кәсіп ретінде мәртебелі болды.

Қазақы танымдық жіктеу бойынша, қару және құрал-сайман көмегімен аң қағуды аңшылық десе ал, ит пен жыртқыш құстың көмегімен аң түсіруді саятшылық деп атады. Аңшылықтың тазымен аң қағу, саят, сонар, салбурын деген сияқты түрлері болды. Қарастырғалы отырған тақырыбымыз қақпан жайында болғандықтан жоғарыда аталған аңшылық, аң қағу, аң түсіру мен саятшылыққа тоқталмаймыз.

Қақпан – аң аулау үшін металдан жасалған аңшы құралы. Қақпан серпімділігі және оның көбіне қатты қысым немесе қақшып ұстап қалуына септігі болатындай екі құлақты етіп те жасалады. Қақпанның орта тұсында шүріппелі етіп бекитін жалпақ тілі болады. Ортадағы шүріппенің үстіне қысым не күштің түсуінен ол тайқып кету арқылы қақпан сарт етіп жабылады. Аңшылар оның көлеміне қарай кішілігіне қатысты бала қақпан, тісті қақпан сияқты түрлерін де пайдаланған. Ұстайтын аңына қарай қасқыр қақпан, түлкі қақпан деп те аталады. Бала қақпан немесе қолқақпан, қарсақ, түлкі, суыр, қоян т.б. ұсақ аңдарды ұстауға қолданылса, ал тісті қақпан аю, сілеусін, қабылан аулау үшін құрылады. Қасқыр аулауға арналаған қасқыр қақпан арнайы шынжырлы, серппесі (шаппасы) қалың келетін қақпанды қасқыр қақпан дейді. Мұның аюға құрылатын қақпан шомбал болып келеді.

Иіске сезімтал тағы аң темір иісін сезбес үшін, иесі күні бұрын қақпанды алдын-ала түрлі шөптермен де қайнатады. Кейде жылқының жас тезегін металдың өз бойындағы иісін кетіруге қолданатын кездері де кездеседі.

Ұста қақпанды темірден соғып, оны серіппелерін малдың әсіресе, қойдың салқын құйрық майына суарып, шынықтырған. Металды майға суару – қақпанның серіппесінің серпінін күшейтеді [Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі, 2017: 391]. Көбінде жыртқыш, тағы аң аса иісшіл келеді. Жоғарыда айтылғандай темір иісін жою үшін соғылып жатқан қақпанды біршама уақыт жаңа сойылған қой терісіне орайды, кейде көңнің астына көміп қояды.

XIX ғ. Патшалық Ресейдің отарлау саясатының күшеюі тұсында аң ату құралдарының көбеюі, оның небір жетілген түрінің кең таралуы ел арасындағы аңшылық түрлері, әдіс айдалары да кәсіптік маңызын жоғалтты. Аңшылықтың байырғы құс салу, құмай-тазымен аң аулау түрлері кейіннен тіпті, қызық қуу, уақыт өткізудегі ермек болардай ғана болды. Қазақи ортадағы аңшылық тәсілі де сан алуан: құм қақпан, тас қақпан құру, орға жығу, індету, қысаңға қамап, сойылмен ұру, тұзақ, абақ, шаншу, атқы, баспа, ау, тор, ат үстінен сойыл-шоқпармен соғу және т.б. қарапайым қолжетімді әдістер де болды. Бұл әдіс-тәсілдер үнемі толығып, жетілдіріліп те отырған. Бұл қарапайым тәсілдердің біразы күні бүгінге дейінде өз маңызын жоғалтпады. Ұсақ аңға арналған (қоян, суыр және т.б. кеміргіштер) тұзақ пайдаланылды. Құрылған тұзақ інге қарай басы өтетіндей шеңберлі етіп құрылып, тұзақтың екінші ұшын іннің бір шетіне қағылған қазыққа бекітеді [Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі, 2017: 457]. Тұзаққа түскен аң көбіне қылғынып өледі. Егер шалажансар болған жағдайда, оны ұрып алады. Тұзаққа түскен аңды «олжалау үшін» күнде немесе күнара тексеріліп отырады. Тұзақ құру, қақпанға қарағанда жұмысы оңай. Дегенмен тұзақ құс пен ұсақ аң аулауға арналған жасанды құрал. Тұзақ жылқы қылынан, тарамыстан, кейінгі жылдарда тростың қылдай жіңішке сымынан да жасалады.

Қылдан жасалған тұзақ – аты аталғандай қылтұзақ аталады. Оны құс ұстауға пайдаланған. Қылтұзақтың аң аулауға арналған тұзақтан жасалуы басқаша. Оны көбіне

жылқы қылын есіп дайындайды. Саятшылар тұзақтың жемтұзақ түрін кейде, саятшылық құсын қолға түсіру үшін қолданған.

Мылтық ұстаған аяғына сүйеніп атып алады,

Бүркіт салған қызығына батып алады.

Ит жүргірткен шалқасынан жатып алады,

Қақпан салған сілесіне қатып алады,

– деп келетін өлең жолдары қазақы аң аулаудың өзіндік ерекшеліктерін жақсы бейнелейді.

Бұрындары қолданылған жалпылама аңшылықтың бірінші түрі – топ болып аң аулау. Аңшылық маусымында иен далаға ұйымдасып аттанып, топтасқан аңшы арасында өзінің алғыр құсы, құмай тазысымен ұзақ уақыт, арнайы бойы аң аулаған. Мұндай аңшылар тобында тіпті, әнші-күйші, көңіл көтерер ақын, сал-серілерде аңшылармен бірге қызық қуып қатар жүрген және т.б. қызмет көрсететін кісілерде аңға бірге аттанған. Бұл жердегі көзделген мақсат қыстық соғым қорын, азығын көбейту әрі, серуен құрып әрі, көңіл көтеру.

Қарастырып отырғанымыздай аңды құрал-сайман көмегімен аулау. Бұл – аң аулауды жасанды құрал-сайман (қолдан жасалған) және осыған байланысты қолданылатын тәсілдер. Аң аулау әдісінің түрі көп және аулайтын аңға байланысты өзіндік түрі, тәсілдері және қажетті құрал-сайманның қолданылуы да түрліше.

Кенестік кезеңде халық арасында аңшылықты бірқатар мақалаларда жазылды. Мысалы, 1926 жылы А.С. Шостак Жетісудың табиғи-географиялық сипаттамасын бере отырып, «Охотничье хозяйство Джетысу» атты еңбегінің екінші бөлімін революцияға дейінгі Жетісудың аңшылық шаруашылығына арнаған болатын [Шостак, 1927].

Қазақтар кейде қамысты өртеу арқылы жыртқышты ашық алаңға шығуға мәжбүрлеп, содан соң не мылтық, найза немесе шокпармен бірлесе топтасып жүріпатып та алған. Аң аулаудың бұл әдіс-тәсілі туралы мәліметі қысқа болса да, Е.К. Мейендорф «Сыр бойы қазақтарының қамысты жердің жел соғатын жағынан өртеу арқылы жыртқыш аңды топтасып аулайтындығы жайлы жазады» [Мейендорф, 1975: 45]. А.С. Шостак «Балқаш маңын қоныстаған қазақтардың жыртқыш аңды ауылдан алыстату үшін де қамысты өртегенін» жазған болатын [Шостак, 1927: 31].

Тұз тағылары ішінен қасқыр аулауда қазақтар қақпаннан бөлек, әртүрлі тәсілдер қолданған (саят құсы және итпен, соғып алу, улау, мойын қатыру, мұз қатыру).

Аң мен құсқа байқалмайтындай етіп құрылатын қарапайым қылтұзақ, қақпан, темір қақпан, қолқақпан, қандыауыз деген түрлері болды. Дәстүрлі қоғам ортасында өзінің қызметі қақпанға ұқсас болғанымен, мүлдем басқа тәсілдерге саналатын тасқақпан, құмқақпан, ағашқақпан, орқақпандармен де аңдарды қолға түсіріп отырған. Аңды соғу, ұрып алу әлі күнге дейін сақталған әдіс екенін жазады [Қартай, 2021: 53].

Аңшылыққа арналған қақпандарды еліміздің жергілікті жерлеріндегі музейлерден кездестіруге болады. «Атамекен» орталығы қорына М. Тұңғышбайұлы жасаған 2 дана қақпан қабылданған. Қақпанды жасаған 1900-1975 жж. өмір сүрген Мажай Тұңғышбайұлы. Жасанды құралды шамамен 1930 жылдары өзі соққан. Дерек беруші жиенінің айтуынша дүкеншілікпен айналысып, 7 түрлі қақпан соққан. Бүгінде ұста шеберханасындағы төсі, қақпаның 3 түрі сақталған.

Қорытынды. Бүгінде, аңшылық құруда улы шөптерден жасалған умен улау немесе у салу ірі жыртқыш аңдарды аулау үшін де қолданылады. Қазақи ортада мылтықпен аң аулаудың түрі кең таралғанына қарамастан, ХХ ғ. екінші жартысында да қақпан құру қарабайыр көрінсе де, өзінің қарапайымдылығына байланысты еш қолданыстық маңызын жоғалтпаған. Дегенменде жасанды құрал қақпан және қақпанмен аң аулау уақыт өте келе көшпелі қазақ халқының тұрмыс-тіршілігінде маңызды орын алғанымен, бүгінгі таңда көп кездесе бермейді. Ол малшаруашылығы және егістікпен айналысатын аудандарда ішінара сақталған. Себебі, жабайы аңдар мемлекет иелігіндегі қорықтарда топтастырылған. Ал жасанды құрал қақпан және қақпанмен аң аулау кәсібі өз маңыздылығын жойған.

ӘДЕБИЕТ

«Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі» / Энциклопедия. Алматы: ТОО «Алем Даму Интеграция», 2017. 1-т. 816 б. (иллюстрацияланған)

«Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі» / Энциклопедия. Алматы: ТОО «Алем Даму Интеграция», 2017. 3-т. 816 б. (иллюстрацияланған).

Шостак А.С. Охотничье хозяйство Джетысу. Издание лесного отдела Джетысуйского губернского Землеуправления гор. Алма-Ата, 1927. 184 с.

Қартаева Т.Е. Сыр өңірінің дәстүрлі этнографиясы. Т. 2. Алматы: Арыс, 2015. 448 б.

Қартай Т.Е. Бөрітаным: экспедициялық зерттеулер. Алматы: Қазақ университеті, 2021. 104 б.

Мейендорф Е.К. Путешествие из Оренбурга в Бухару. Предисл. Н.А. Халфина. М., Наука, 1975. 180 с. (карта)

REFERENCES

«Kazaktyng etnografiyalyk kategoriyalar, ugumdar men ataularynyng dasturli zhuiesi» / Entsiklopediya. Almaty: LLP «Alem Damu Integratsiya», 2017. V. 1. 816 p. (illustratsialangan). (In Kazakh)

«Kazaktyng etnografiyalyk kategoriyalar, ugumdar men ataularynyng dasturli zhuiesi» / Entsiklopediya. Almaty: LLP «Alem Damu Integratsiya», 2017. V 3. 816 p. (illustratsialangan). (In Kazakh)

Shostak A.S. Ohotnich'e hozyiastvo Jetisu. Izdanie lesnogo otdela Jetysuiskogo gubernskogo Zemleupravleniya gor. Alma-Ata, 1927. 184 p. (In Russian)

Kartaeva T.Y. Syr onirining dasturli etnografiyasy. V. 2. Almaty: Arys, 2015. 448 p. (In Kazakh)

Kartai T.Y. Boritanym: expeditseyalyk zertteuler. Almaty: Kazakh universyteti, 2021. 104 p. (In Kazakh)

Meindorf E.K. Puteshestvie iz Orenburga v Buharu. Predisl. N.A Halfina. Moskow, Nauka, 1975. 180 p., with map. (In Russian)

Автор туралы мәлімет: Абу Алпамыс Жалғасұлы – «Атамекен» тарихи-мәдени орталығының аға ғылыми қызметкері (Шамалған ауылы, Алматы облысы, Қазақстан), тарих магистры. E-mail: alpamys_79@mail.ru

Сведения об авторе: Абу Алпамыс Жалғасұлы – старший научный сотрудник историко-культурного центра «Атамекен» (с. Шамалған. Алматинский область, Казахстан), магистр истории. E-mail: alpamys_79@mail.ru

Information about the author: Abu Alpamys Zhalgasuly – senior researcher at the historical and cultural center «Atameken» (Shamalghan village, Almaty region, Kazakhstan), Master's degree in History. E-mail: alpamys_79@mail.ru

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 05.03.2024.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 03.06.2024.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 01.08.2024.

УДК: 008(075)

ИСКУССТВО ОРНАМЕНТА В ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ ТРАДИЦИЯХ КАЗАХСКОГО НАРОДА

Д.М. Мерғалиев¹, Ж.С. Садықова²

¹ Восточно-Казахстанский областной архитектурно-этнографический и природно-ландшафтный музей-заповедник

² Восточно-Казахстанский университет им. Сарсена Аманжолова

Аннотация. В статье рассмотрен орнамент как фактор сохранения этнокультурных традиций, его популяризация как элемента казахской истории, его трансформация и использование на сегодняшний день. Автор приводит историографию проблемы и называет научно-исследовательские труды, посвященные искусству орнамента и в отдельных случаях высказывает свои суждения относительно этих работ.

В заключении автор подчеркивает важность использования орнамента как фактора сохранения традиционного этнокультурного наследия казахского народа. По мнению автора, традиционный орнамент не только является обязательным компонентом внешней формы произведения, но распространяя свое влияние на различные виды творчества, объединяет их в пространстве художественной культуры, концепции которой получили наиболее полное, последовательное и устойчивое выражение.

Материалы и методы исследования. В процессе работы использовались посвященные искусству орнамента научные труды, находящиеся в библиотеках Алтайского государственного университета, в библиотеках Восточно-Казахстанского университета им. С. Аманжолова, библиотеке Восточно-Казахстанского областного архитектурно-этнографического и природно-ландшафтного музея-заповедника.

Ключевые слова: орнамент, декоративно-прикладное искусство, традиции, культура.

Для цитирования: Мерғалиев Д.М., Ж.С. Садықова. Искусство орнамента в этнокультурных традициях казахского народа // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), с. 98-103. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.12

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ЭТНОМӘДЕНИ ДӘСТҮРІНДЕГІ ОЮ-ӨРНЕК ӨНЕРІ

Д.М. Мерғалиев¹, Ж.С. Садықова²

¹ Шығыс Қазақстан облыстық сәулет-этнографиялық және табиғи ландшафтық қорық мұражайы

² Сарсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті

Андатпа. Мақалада ою-өрнек этномәдени дәстүрлерді сақтаудың факторы ретінде, оның қазақ тарихының элементі ретінде танымал болуы, оның түрленуі мен бүгінгі күні қолданылуы қарастырылады. Автор мәселенің тарихнамасын келтіріп, ою-өрнек өнеріне арналған ғылыми зерттеу еңбектерін атайды және кей жағдайда осы шығармаларға қатысты өз пікірлерін білдіреді.

Қорытындылай келе, автор ою-өрнекті қазақ халқының дәстүрлі этномәдени мұрасын сақтаудың факторы ретінде пайдаланудың маңыздылығын атап көрсетеді. Автордың пікірінше, дәстүрлі ою-өрнек шығарманың сыртқы формасының міндетті құрамдас бөлігі ғана емес, сонымен бірге оның әсерін шығармашылықтың әртүрлі түрлеріне тарата отырып, оларды көркем мәдениет кеңістігінде біріктіреді, олардың ұғымдары барынша толыққанды, дәйекті және тұрақтылықты білдіреді.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Жұмыс барысында ою-өрнек өнеріне арналған Алтай мемлекеттік университетінің кітапханасы, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің кітапханасы және Шығыс Қазақстан облыстық сәулет-этнографиялық және табиғи-ландшафтық музей-қорығының кітапханасындағы ғылыми еңбектер пайдаланылды.

Тірек сөздер: ою-өрнек, сәндік-қолданбалы өнер, дәстүр, мәдениет.

Сілтеме жасау үшін: Мерғалиев Д.М., Садыкова Ж.С. Қазақ халқының этномәдени дәстүріндегі ою-өрнек өнері // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), 98-103 бб. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.12

THE ART OF ORNAMENT IN THE ETHNOCULTURAL TRADITIONS OF THE KAZAKH PEOPLE

D. M. Mergaliev¹, Z.S. Sadykova²

¹ East Kazakhstan Regional Architectural, Ethnographic and Natural Landscape Museum-Reserve

² East Kazakhstan University named after Sarsen Amanzholov

Abstract. The article examines the ornament as a factor in preserving ethnocultural traditions, its popularization as an element of Kazakh history, its transformation and use today. The author provides a historiography of the problem and names research papers devoted to the art of ornament and, in some cases, expresses his opinions regarding these works. In conclusion, the author emphasizes the importance of using ornament as a factor in preserving the traditional ethnocultural heritage of the Kazakh people. According to the author, traditional ornament is not only an obligatory component of the external form of a work, but, spreading its influence over various types of creativity, unites them in the space of artistic culture, the concepts of which have received the most complete, consistent and stable expression.

Materials and methods of research. In the process of work, scientific works were used in the libraries of Altai State University, in the libraries of S. Amanzholov East Kazakhstan University, in the library of the East Kazakhstan regional Architectural, Ethnographic and Natural Landscape Museum-Reserve.

Keywords: ornament, decorative and applied art, traditions, culture.

For citation: Mergaliev D.M., Sadykova Z.S. The art of ornament in the ethnocultural traditions of the kazakh people // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), pp. 98-103. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.12

Введение. В условиях всемирной глобализации, широкого взаимодействия стран и растущей тенденции к межкультурному общению и образованию в последнее время вопросы сохранения культуры и языка стали предметом пристального внимания многих ученых.

Традиционное прикладное искусство казахского народа, как многомерное полифункциональное явление неисчерпаемо по красочному многообразию, глубине и масштабности историко-философского содержания [Маргулан, 1986: 203]. Это касается и декоративно-прикладного искусства, в том числе орнаментальных композиций. Действительно многообразие форм, видов, ритма и цвета, знаковость национального орнамента отражает особенности этнокультурного феномена.

Обсуждение. В Программной статье «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» отмечается, что одним из условий успешной модернизации современного казахстанского общества является сохранение традиций, опора на национально-культурные корни народа. «Наши национальные традиции и обычаи, язык и музыка, литература и свадебные обряды, – одним словом, национальный дух, должны вечно оставаться с нами» [Назарбаев, 2017].

В этой связи необходимо подчеркнуть важность исследования поднятой проблемы, а именно сохранения этнокультурных традиций через использование и популяризацию элемента казахской истории, декоративно-прикладного искусства – орнамента. Орнаментально-декоративный принцип присутствует во всех формах человеческого труда, а именно архитектуре, художественном творчестве, ковроткачестве, одежде, ювелирных изделиях, предметах домашнего обихода.

Орнамент является основным изобразительным средством в прикладном и

декоративном искусстве Казахстана.

Монография «Шедевры великой степи» Тохтабаевой Ш.Ж. посвящена важнейшей форме художественного наследия казахов – декоративному прикладному искусству XVIII–XX вв., включающему орнаментизацию в кошмовалянии, ткачестве, вышивке, художественной обработке кожи, дерева, кости, металла. Данные позволяют открыть новые грани и оттенки народного прикладного искусства, осмысливаемого нами как историко-культурный феномен – неотъемлемая основа в формировании национальной идеи Казахстана. Большое внимание уделено семантике прикладного искусства, в частности орнамента. Впервые анализируются обычаи и обрядности, связанные с производственным процессом и произведениями прикладного творчества [Тохтабаева, 2008].

В этой связи необходимо подчеркнуть, что вопрос развития и трансформации орнаментального искусства необходимо проводить с учетом современного состояния искусства, культуры опираясь на традиции, обычаи, этнокультуру народа.

В статье Асановой А.Е. «Народный орнамент как источник этногенеза» рассмотрен казахский орнамент как система этносоциального, исторического и географического идентификатора. Уделено внимание стилистическим особенностям орнаментального искусства, вопросам семантики орнаментальных элементов и цветовой символики, отображению традиций, обычаев и быта казахов [Асанова, 2011: 25].

Баженова Н.А. утверждает, что изображения зачастую отражали религиозно-обрядовое содержание, где посредством орнамента производимого действия понимаемый народом в силу прочности традиций.

Идейно-смысловое содержание казахского орнамента как части общетюркской кочевой культуры акцентировал в своей работе Е. Шнейдер.

Орнамент, как явление казахской культуры рассматривается в трудах исследователя Ибраевой К., которые посвящены анализу семантики орнамента казахов, его цвета и ритма [Ибраева, 1994: 80].

Аязбаева С.Ш. «Картина мира этноса: Коркут-ата и философия музыки казахов» казахская музыка и орнамент рассматриваются как отражение картины мира этноса.

Применению казахского национального орнамента в архитектуре посвящены исследования Т. Басенова, Н. Аскеровой.

Денисова Н.И. рассматривает орнаментальное искусство казахов, как одно из составляющих духовной жизни народа. Отмечается, что традиционность в любом социокультурном контексте, является важнейшим качеством культуры наряду с новациями, так как традиции представляют собой необходимое условие существования любой социальной и культурной системы, образуя «коллективную память» общества и обеспечивая самоотждественность и преемственность его развития.

Статья Болысбаева Д.С. ввиду недостаточного исследования темы несет в себе новое предположение об универсальной связи традиционного национального искусства с современными видами изобразительного искусства. Универсальная связь национального орнамента с мифологическим комплексом обуславливает символическую форму всего казахского изобразительного искусства. Художественный синтез различных видов искусства выражается в оформлении жилой среды и выражении казахстанского жизненного менталитета. Целью статьи являлся исследовательский анализ связи национального казахского орнамента с символической формой изобразительного искусства Казахстана.

В труде российского ученого Бесчанова Н.П. «Художественный язык орнамента» рассмотрены основы теории и практики искусства орнамента. Особое внимание уделено возможностям и особенностям применения в проектировании орнаментальных композиций средств графического выражения. Изложены типы орнаментов и методы их проектирования. Дано описание графических материалов и инструментов, приемы их использования [Бесчанов, 2010: 335].

Многообразные орнаментальные композиции (роговидные, растительные, геометрические) имеют реалистическую основу и непосредственную связь человека с

окружающей средой.

В настоящее время искусство создания орнаментов, обретя качественно новое богатое содержание и новаторские черты, превратилось в духовное и материальное достояние казахского народа.

В Республике Казахстан разработаны и действуют программы по восстановлению и сохранению этнокультурных традиций современного казахстанского общества. Одним из них является Национальная программа «Рухани Жаңғыру», которая призвана соединить рациональное и эмоциональное отношение к Родине. Патриотизм, выраженный в любви к родной земле, ее культуре, обычаям и традициям выступает основой культурно-генетического кода.

Программа «Рухани Жаңғыру» предполагает системный подход по 3 ключевым направлениям: Первое направление – краеведческая работа; Второе направление – инфраструктурная поддержка территорий с помощью успешных представителей и выходцев из сельских локаций (бизнесменов, чиновников, молодежи и т.д.); Третье направление – совместная работа местных властей, поиск оптимальных форм поддержки и механизмов спонсорской помощи. Главной целью является воспитание у казахстанцев чувства истинного патриотизма, который выражается в любви, гордости и преданности своему аулу, городу, краю, его истории, культуре, традициям и быту, нравственном долге перед Родиной [Рухани Жаңғыру, 2017].

Ученый-искусствовед В. Чепелев пишет: «в гармонично выполненных орнаментах, являющихся народным достоянием, правдиво отображаются традиции, обычаи и быт предков. Орнаментальное искусство, как никакое другое, рассказывает об истории народа, его героических делах, является своеобразной летописью. Это искусство, подчеркивая своеобразие народа, развивается вместе с ним. Народные мастера умели находить достойную роль каждому орнаменту» [Чепелев, 1936: 156].

Орнамент как вид прикладного искусства использовался для украшения предметов быта, одежды, убранства юрты, творческий гений народа преобразует эти утилитарные предметы в произведения искусства, придавая им художественную ценность. Мастера казахского народного орнамента обладали высоким художественным вкусом, умением так скомбинировать детали орнамента, так сочетать краски, чтобы добиться красочных эффектов, радующих глаз. Все эти основные приёмы построения орнаментальных композиций сохраняются и в современном декоративно-прикладном искусстве казахов, как и многочисленные основные и производные элементы орнамента, как знак художественный культуры.

В наши дни орнамент, как и ранее, применяется в различных интерпретациях, в изготовлении ювелирных изделий, пошиве национальной одежды, предметов быта, трудах художников, а также в декорировании архитектурных сооружений. С развитием в независимом Казахстане строительной культуры орнамент стали использовать в современных архитектурных построениях. В первую очередь для художественного декорирования фасадов и внутренней отделки мечетей, в городах Астана, Алматы, Павлодар, Усть-Каменогорск и многих других. Это Центральная мечеть «Халифа Алтай» Усть-Каменогорска, Мечеть имени Машхур Жусупа в Павлодаре, Центральная мечеть Алматы, Мечеть «Нұр-Астана», Мечеть «Хазрет Султан».

Заключение. В заключении хотелось бы подчеркнуть важность использования орнамента как фактора сохранения традиционного этнокультурного наследия казахского народа. Традиционный орнамент не только является обязательным компонентом внешней формы произведения, но распространяя свое влияние на различные виды творчества, объединяет их в пространстве художественной культуры, концепции которой получили наиболее полное, последовательное и устойчивое выражение.

ЛИТЕРАТУРА

- Асанова А.Е.* «Народный орнамент как источник этногенеза» // Мир науки, культуры, образования. № 4 (29) 2011.
- Бесчастнов Н.П.* Художественный язык орнамента. М., 2010. 335 с.
- Ибраева К.Т.* Казахский орнамент. Алматы: Онер, 1994. С. 80-81.
- Маргулан А.Х.* Казахское прикладное искусство. Т. 1. Алма-Ата, 1986.
- Статья «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания»
<http://www.zakon.kz/4853272-n1201rs1201ltan-nazarbaev..html>
- Тохтабаева Ш.Ж.* Монография «Шедевры Великой степи» 2008. www.expo2017.com
- Чепелев В.* «Об искусстве казахского народа (орнаментика)» // Искусство. 1936. №4. С. 156-157.
- «Рухани Жанғыру». <http://denisovka.kostanay.gov.kz/name31-07-2017/tu-anzher/index.php>

REFERENCES

- Asanova A.E.* Folk ornament as a source of ethnogenesis // World of science, culture, education. No. 4 (29) 2011. (In Russian)
- Beschastnov N.P.* The artistic language of ornament. M., 2010. 335 p. (In Russian)
- Ibraeva K.T.* Kazakh ornament. Almaty: Oner, 1994, pp. 80-81. (In Russian)
- Margulan A.H.* Kazakh applied art. Vol. 1. Alma-Ata, 1986. (In Russian)
- The article "A look into the future: modernization of public consciousness" /
<http://www.zakon.kz/4853272-n1201rs1201ltan-nazarbaev..html> (In Russian)
- Tokhtabayeva Sh.Zh.* Monograph "Masterpieces of the Great Steppe". 2008. (In Russian) www.expo2017.com
- Chepelev V.* On the art of the Kazakh people (ornamentation). // Art. 1936. No. 4. pp. 156-157. (In Russian)
- "Rukhani Zhangyru". <http://denisovka.kostanay.gov.kz/name31-07-2017/tu-anzher/index.php>

Авторлар туралы мәлімет: Мерғалиев Данияр Мерғалиұлы – Шығыс Қазақстан облыстық сәулет-этнографиялық және табиғи ландшафттық музей-қорығының ғылыми-зерттеу бөлімінің меңгерушісі, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің профессоры, өнертану ғылымының кандидаты, қауымдастырылған профессор (070000 Өскемен қ., М. Горький көш. 59). E-mail: Mergaliev_d@mail.ru

Садықова Жанель Сейфуллақызы – С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің концертмейстері (070000, Өскемен, 30 Гвардиялық Дивизия 34), ғылым магистрі. E-mail: Zhanel-sadykova@mail.ru

Сведения об авторах: Мерғалиев Данияр Мерғалиевич – заведующий научно-исследовательского отдела казахской этнографии Восточно-Казахстанского областного архитектурно-этнографического и природно-ландшафтного музей-заповедника, профессор Восточно-Казахстанского университета им. С. Аманжолова, кандидат искусствоведения, ассоциированный профессор (070000 г. Усть-Каменогорск, ул. М.Горького 59). E-mail: Mergaliev_d@mail.ru

Садықова Жанель Сейфуллаевна – концертмейстер Восточно-Казахстанского университета им. С. Аманжолова (070000, Усть-Каменогорск, 30 Гвардейской дивизии 34), магистр наук. E-mail: Zhanel-sadykova@mail.ru

Information about the authors: Daniyar M. Mergaliev – Head of the Research Department of Kazakh Ethnography of the East Kazakhstan Regional Architectural-Ethnographic and Natural Landscape Museum-Reserve, Professor of the East Kazakhstan University named after. S. Amanzholov, Candidate of Art History, Associate Professor (Ust-Kamenogorsk, st. M. Gorky 59). E-mail: Mergaliev_d@mail.ru

Zhanel S. Sadykova – concertmaster of S. Amanzholov East Kazakhstan University

(070000, Ust-Kamenogorsk, 30 Guards Division 34), Master of Sciences. E-mail: Zhanel-sadykova@mail.ru

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 14.03.2024.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 29.08.2024.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 03.09.2024.

ӘОЖ 372.893

БІЛІМ БЕРУ САПАСЫН АРТТЫРУ МАҚСАТАНДА МУЗЕЙДЕ ТАРИХ САБАҚТАРЫН ӨТКІЗУДІ ҰЙЫМДАСТЫРУ

А.Ж. Архыматаева, А.Т. Кайыпбаева

БІ. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы
(Қазақстан)

Аңдатпа. Музей педагогикалық жағдайларда оқытудың бір бөлігі болып табылатын таным процесін қамтамасыз ету құралы ретінде әрекет ете алады. Мақалада музейдің тарих сабақтары бойынша білім беру әлеуетін іске асыру түрлері қарастырылады. Біріншіден, музей сыныптан тыс жұмыстар аясында білім беру ұйымдарының оқу пәндері бойынша оқу сабақтарын өткізуге арналған алаң. Білім алушылар музейге оқу пәні бойынша білімдерін тереңдету мақсатында келеді. Екіншіден, музей түрлі фактілерді, құбылыстарды, оқиғаларды зерттеуде жәдігерлік көрнекі құралдар қызметін атқара отырып, жалпы орта білім беретін мектептерде тарих пәндерін оқытуда оқу-әдістемелік әлеуетке ие. Бұл ұстанымнан музей оқу құралы ретінде әрекет етеді. Мақалада орта білім беру ұйымдары мұғалімдеріне теориялық білімді практикамен ұштастыру мақсатында тарих пәндерінен тақырыптық сабақтарды музейлерде және тарихи орындарда өткізуді ұйымдастыру бойынша ұсыныстар жазылған.

Мақалада музей сабақтарын өткізудің маңыздылығы қарастырылып, музейлік сабақтарда музей жәдігерлік көрнекі құрал ретінде емес, зерттеу көзі ретінде қарастырылу қажеттігінің маңыздылығы баяндалған. Қазақ халқының ұмыт болған тарихындағы асыл мұраларын келер ұрпақтың жадында жаңғыртатын, санада ұлтжандылық ұялататын және ел тарихын әлемге танытатын механизмнің бірі – музей болып табылады. Сондықтан мұндай музейлік сабақтар білім беру бағытында білім алушылардың өз елі, жері, мәдени ескерткіштері туралы алған білімдерін бекітіп, тереңдетуге септігін тигізеді. Музейлік сабақтар білім алушыларға өте қызықты, себебі музей қоғамдық өмірдің белсенді элементі ретіндегі әлеуметтік институт.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Мақала жазу барысында орта білім беруге қатысты нормативтік құжаттар зерделенді. Мақаланы жазуда тарихи-мәдени мұра объектілерін қорғау және пайдалану туралы Қазақстан Республикасының заңнамаларына сәйкес жалпы орта арнаулы және орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттары басшылыққа алынды. Сонымен қатар салыстыру, дерек көздеріне талдау жасау және т.б. сияқты жалпылама әдістер қолданылды.

Кілт сөздер: білім беру, музей, музейдегі сабақ, тарихи жәдігерлер, тарихи сана.

Сілтеме жасау үшін: Архыматаева А.Ж., Кайыпбаева А.Т. Білім беру сапасын арттыру мақсатанда музейде тарих сабақтарын өткізуді ұйымдастыру // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), 103-110 бб. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.13

ОРГАНИЗАЦИЯ УРОКОВ ИСТОРИИ В МУЗЕЕ С ЦЕЛЮ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ

А.Ж. Архыматаева, А.Т. Кайыпбаева

Национальная академия образования имени Ы. Алтынсарина
(Казахстан)

Аннотация. Музей может выступать средством обеспечения познавательного процесса, являющегося частью обучения в педагогических ситуациях. В статье рассматриваются виды реализации образовательного потенциала музея на уроках истории. Прежде всего, музей – это место проведения учебных занятий по учебной тематике образовательных организаций в рамках внеклассной работы. Студенты приходят в музей, чтобы углубить свои знания по предмету. Во-вторых, музей, выступая историческим наглядным инструментом изучения различных фактов, явлений, событий, обладает учебно-методическим потенциалом при преподавании предметов истории в общеобразовательной школе. С этой точки зрения музей выступает как образовательный инструмент. В статье написаны рекомендации преподавателям организаций среднего образования по организации тематических занятий по предметам истории в музеях и исторических местах с целью совмещения теоретических знаний с практикой.

В статье рассматривается важность проведения музейных занятий, а также важность рассмотрения музейных экспонатов как источника исследования, а не как визуального инструмента на музейных занятиях. Музей является одним из механизмов, возрождающих драгоценное наследие забытой истории казахского народа в памяти следующих поколений, вселяющих национализм в сознание и знакомящих мир с историей страны. Поэтому подобные музейные уроки способствуют укреплению и углублению знаний учащихся о своей стране, земле, памятниках культуры по направлению образования. Музейные занятия очень интересны для студентов, ведь музей – это социальный институт, как активный элемент общественной жизни.

Материалы и методы исследования. В ходе написания статьи были изучены нормативные документы, касающиеся среднего образования. При написании статьи в соответствии с законодательством Республики Казахстан об охране и использовании объектов историко-культурного наследия руководствовались государственными обязательными стандартами общего среднего специального и после специального среднего образования. Также использовались такие обобщенные методы, как сравнение, анализ источников данных и т.д.

Ключевые слова: образование, музей, уроки в музее, исторические артефакты, историческое сознание.

Для цитирования: Архыматаева А.Ж., Кайыпбаева А.Т. Организация уроков истории в музее с целью повышения качества образования // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), С. 103-110. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.13

ORGANIZING HISTORY LESSONS IN A MUSEUM TO IMPROVE THE QUALITY OF EDUCATION

A.Zh. Arkhymataeva, A.T. Kayypbaeva

National Academy of Education named after Y. Altynsarin
(Kazakhstan)

Abstract. A museum can act as a means of ensuring the cognitive process, which is part of learning in pedagogical situations. The article discusses the types of implementation of the educational potential of the museum in history lessons. First of all, a museum is a place for conducting educational classes on the academic topics of educational organizations as part of extracurricular activities. Students come to the museum to deepen their knowledge of the subject.

Secondly, a museum, acting as a historical visual tool for studying various facts, phenomena, events, has educational and methodological potential when teaching history subjects in a comprehensive school. From this point of view, a museum acts as an educational tool. The article provides recommendations for teachers of secondary education organizations on organizing thematic classes on history subjects in museums and historical sites in order to combine theoretical knowledge with practice.

The article discusses the importance of holding museum classes, as well as the importance of considering museum exhibits as a source of research, and not as a visual tool in museum classes. A museum is one of the mechanisms that revive the precious heritage of the forgotten history of the Kazakh people in the memory of future generations, instilling nationalism in the minds and introducing the world to the history of the country. Therefore, such museum lessons help to strengthen and deepen students' knowledge of their country, place, cultural monuments in the field of education. Museum lessons are very interesting for students, because a museum is a social institution, as an active element of public life.

Materials and methods of the research. In the course of writing the article, regulatory documents concerning secondary education were studied. When writing the article in accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan on the protection and use of historical and cultural heritage sites, state mandatory standards of general secondary specialized and post-special secondary education were used. Generalized methods such as comparison, analysis of data sources, etc. were also used.

Keywords: education, museum, lessons in the museum, historical artifacts, historical consciousness.

For citation: Arkhymataeva A.Zh., Kayypbaeva A.T. Organizing history lessons in a museum to improve the quality of education // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), pp. 103-110. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.13

Кіріспе. Білім берудегі жаңашылдық педагогке сапалы жаңа міндеттер қояды: ақпаратты беру ғана емес, сонымен бірге білім алушыны тікелей ізденуге және жасампаздыққа бағыттайды. Заманауи технологиялардың жедел дамуымен қатар қазіргі сабаққа қойылатын талап пен сабақтың формасы да өзгерді.

Қазіргі білім алушы үшін бүкіл әлем ашық: Интернет, қашықтықтан оқыту, көптеген мультимедиялық құралдар – мұның бәрі білім интеграциясын кеңейтеді. Дәстүр бойынша, тарих пәні мұғалімдері музейге белгілі бір тақырыптарды зерттеу мен зерделеу бойынша білім алушыларды экскурсияға сыныптан тыс жұмыста апаратын. Алайда экскурсия білім алушылардың білім қажеттіліктерін толық қанағаттандыра алмайды. Сондықтан тарих пәндері бойынша білім беру сапасын арттыру және теориялық білімді практикамен сабақтастыру үшін музейлерде және тарихи орындарда тарих сабақтарын өткізуді тиімді ұйымдастырудың өзектілігі артып отыр.

Қарастырылып отырған музей сабағы білім алушының бойында өзін-өзі дамытуды, ұлтжандылықты, өз елінің патриоты болуды, мәдени мұраны сақтаудың оқу үрдісіндегі маңызды мақсатын орындайды. Оқу үрдісінде тарих пәндерінен музей сабақтарын өткізу тарихи білім берудің негізгі компоненті ретінде еліміздің бірнеше өңірлерінде өткізілуде. Мәселен, Астана қаласының әдістемелік орталығы ҚР Мемлекеттік орталық музейімен бірігіп Қазақстан тарихы пәнінен музей сабақтарын арнайы кестемен өткізген болатын. Сондай-ақ, бұл бастама басқа өңірлерде де қолға алынууда.

Талқылау. Бүгінгі таңда музей сабақтары білім беру және ағартушылық бағытта кең қолданысқа ие. Музейлік сабақтар дәстүрлі сабақтардан ерекшелігі тарих пен мәдениеттің ескерткіштері мен жәдігерлерін зерттеу көзі етіп пайдалана отырып, білім алушылардың білімдерін музей экспозициясы негізінде тереңдету болып табылады. Ол мектеп музейінде де, мектеп орналасқан мемориалдық кешеннің аумағында да, аудандық музей мен өңірлік ашық аспан астындағы музейлерге, тарихи орындарға бару арқылы да өткізілуі мүмкін.

Елімізде Ұлттық, республикалық, облыстық, қалалық және аудандық мәртебедегі

музейлермен қатар республикалық немесе жергілікті маңызы бар тарихи-мәдени мұра объектілері тарих және мәдениет ескерткіштері мемлекет тарапынан қорғау қолға алынған [Тарихи-мәдени мұра объектілерін қорғау және пайдалану туралы Қазақстан Республикасының Заңы, 2019: 26 желтоқсан №288-VI ҚРЗ].

Қазақстан республикасындағы музейлер аясы 2000 жылдардың басындағы кезеңмен салыстырғанда бүгінгі таңда әлдеқайда кеңейген. Аталған жылдары республикалық маңызы бар музейлер – 13, мекемелік музейлер – 5, облыстық музейлер – 25, қалалық музейлер – 31, аудандық музейлер – 47, қорық музейлер – 7 болған. Қазіргі қоғамдық өзгерістерге байланысты музейлерге сұраныс өсуде. Жаңадан ашылып жатқан музейлердің мазмұндық деңгейі мен құрылымдық жүйесі өзгеше. Оларға ашық аспан аясындағы қорық-музейлер, экомузейлер, саяси қуғын-сүргін құрбандарына арналған музейлер, Президент музейі, қоғамдық немесе антропологиялық музейлер жатады.

Ашық аспан аясында Қ.А. Яссауи кесенесі және Тамғалы археологиялық петроглифтері Бүкіләлемдік Мәдени мұра тізіміне енді. Тәуелсіздік алғаннан бері елімізде жүріп жатқан күрделі, қарама-қайшылығы мол мәдени үрдістер қарқыны мәдени-ағарту мекемелері жүйесіндегі музейлердің жұмысынан айқын көрініс табууда. Бүгінгі таңда Қазақстанның шамамен 200-ден астам музейлерінің коллекциялар қорын 2,5 миллионнан астам заттай деректер құрайды. Республикамыздың әрбір облысындағы жұмыс жүргізетін: облыстық, қалалық, аудандық, мекемелік музейлер – қор, экспозиция, экскурсия және түрлі тақырыптарда көрме ұйымдастыру жұмыстарын жүргізіп келеді.

Аумақтық тарихи-мәдени жүйе ретінде өңірлік музей желілерін (ашық аспан астындағы экспозициялармен) құру – өзекті пәнаралық міндет болып табылады. Мұндай желілік арнайы порталдарда музей сайттары білім алушыларға қолжетімді [Кузьмина, 1990: 4].

Қазіргі кезде елімізде музей – ғылымның, білімнің, мәдениеттің қалыптасуына ықпал ететін ғылыми-танымдық бағытта қызмет атқаратын өз алдына дербес мекеме. Музей заттық және рухани құндылықтарды танытуда, ғылыми тұрғыда зерттеп, оның нәтижелерін насихаттауда, осы негізде тәлім-тәрбие беруде маңызды рөл атқарады.

Музей заттары мен музей коллекцияларын сақтау, зерделеу және көпшілікке көрсету үшін құрылған. Қазақстан Республикасының тарихи-мәдени мұрасын кеңінен танытуды қамтамасыз етуге арналған мәдениет ұйымдары музейлер болып табылады. Мәдениет туралы заңнамаларға сәйкес Қазақстан республикасының аумағында әртүрлі бейіндегі музейлер, оның ішінде музей-қорықтар мен жеке коллекциялар музейлері құрылуы мүмкін [Тарихи-мәдени мұра объектілерін қорғау және пайдалану туралы Қазақстан Республикасының Заңы, 2019: 26 желтоқсан №288-VI ҚРЗ]. Осы заңнамаларға сәйкес музей заттары мен музей коллекциялары музей қорының құрамына енгізілген және Қазақстан республикасы халқының мәдени мұрасының ажырамас бөлігі болып табылады [Мәдениет туралы Қазақстан Республикасының Заңы, 2006: 15 желтоқсан № 207].

Республикадағы музейлердің ең көп саны Шымкент қаласы мен Түркістан облысында - 28, Алматы облысында - 26, Қарағанды облысында - 22, Ақтөбе облысында - 20, Атырау облысында - 17 музей орналасқан [Қозғамбаева, 2013: 5]. Бұл музейлер халыққа қызмет етуде.

Осы орайда музейде өтетін сабақтардың басты мақсаты – оқу материалдарын музейдегі бай қорды пайдалана отырып, білім алушылардың білімін тереңдету. Музейдегі сабақтарға білім алушының қызығушылығын арттыруда оның міндеттері төмендегідей жоспарлануы тиіс:

- тарихи және мәдени ескерткіштермен таныса отырып, тарихи дәуірлердің өзара байланысын, сол кезеңге және басқа мәдениетке байланысты түсінігін қалыптастыру;
- музей, ескерткіштермен тұрақты қарым-қатынас жасау қажеттілігі мен дағдыларын қалыптастыру;
- эстетикалық пайымдау және музей жәдігерлеріне ұқыптылықпен қарау қабілеттерін

дамыту;

- басқа мәдениеттерге құрметпен қарауды, тарихи және мәдени құндылықтар жүйесін түсіну және қабылдай білу дағдыларын қалыптастыру;

- қосымша материалдарды өз бетімен меңгере білу қабілетін дамыту.

Қазіргі кезеңде музейлер түрлі функцияларды атқарады, олардың бірі білім беру болып табылады. Оны жүзеге асыру үшін музейдің қорын, ғылыми, әдістемелік әлеуетін білім алушылармен бірге жұмыс істеуге арнау қажет. Осындай мүмкіндіктердің бірі – музейде сабақ өткізу. Ол тәрбиелік және білім беру бағытында жүргізіледі. Бұл білім алушылардың белгілі бір тақырыптар бойынша білімдерін бекітуге және тереңдетуге арналған, ал музей объектісі мұнда иллюстрация ретінде ғана емес, сонымен қатар зерттеу көзі ретінде де әрекет етеді. Музей сабағы тікелей музей экспозициясы тарих пәндерінің оқу бағдарламасы негізінде білім алушылардың білімін тереңдету мақсатында өткізіледі. Оның ерекшелігі – мектептегі тәрбие міндеттерін музейдің оқу-тәрбиелік ортасында жүзеге асыруында [Ибраева, 2012].

Музей сабағы – тарихи оқиғалардың әртүрлі иллюстрациясының тамаша үлгісі. Тарих сабағын музейде өткізу нәтижесінде білім алушыларда ғылыми зерттеу жұмысын жүргізу дағдылары қалыптасады. Мұндай сабақтардың технологиясы келесі дағдыларды дамытуға бағытталған:

- зерттеудің мақсаты мен міндеттерін, оның пәнін анықтау;
- әдебиеттерді және оның жазбаларын өз бетінше іздеу;
- ақпаратты талдау және жүйелеу;
- зерттелген дереккөздерге түсініктеме беру;
- материалды жіктеу, болжам жасау, соған сәйкес практикалық зерттеу жүргізу;
- зерттеу нәтижелерін сипаттау, қорытындылар мен жалпылаулар жасау.

Музейдегі сабақтарда білім алушылар пән мазмұнына сәйкес тарихи материалды музей экспонаттары негізінде зерттеу, талдау, бағалау, жіктеу арқылы тарихи ойлау мен бақылауға қол жеткізе алады. Олар музейлік коммуникацияларды (танымдық, эстетикалық, символдық, диалогтық, пәнаралық) қалыптастырады:

Музейде тарих сабағын өткізуде педагогке қойылатын талаптар:

-білім алушыны қоршаған заттардың тарихи-мәдени жетістіктерін көруге үйрету, оларды мәдени даму тұрғысынан бағалау;

– өткен тарихи дәуірлердің өзара байланысы мен олардың қазіргі мәдениетке араласуы туралы түсінік қалыптастыру;

– мәдениет ескерткіштерімен, музеймен қарым-қатынас жасаудың, өзара әрекеттесудің тұрақты қажеттілігі мен дағдыларын қалыптастыру;

– эстетикалық ойлау қабілеттерін дамыту;

– әлем мәдениеттеріне құрметпен қарауды, оларды түсінуді, қабылдауды қалыптастыру.

Тарих сабағын музейде өткізуге қойылатын талаптар:

– музейге білім алушыларды апаруда оның мақсатын анықтау;

– білім алушылар алдын ала дайындықты сабақ барысында сезінуі;

– экскурсияға экспонаттарды білім алушының жас ерекшеліктеріне қарай іріктеу қажет;

– музейге барудың нәтижесі балалардың өз бетінше шығармашылық қабілетін арттыруы керек (сурет салу, көргені туралы тақырыпта эссе жазу, макеттер жасау).

Музей сабақтарын өткізудегі педагогикалық технологиялар:

Музей педагогикасында әсіресе ойын технологиялары, ұжымдық шығармашылық жұмыс технологиясы, проблемалық және жеке оқыту технологиясы тиімді болып табылады. Онда жеке оқыту технологиясының нұсқаларының бірі ретінде жоба әдісін қолдануға болады.

Музей сабағын дайындаудың негізгі бағыттары:

Музей сабағын дайындау оның тақырыбын анықтаудан басталады. Тақырыпты таңдағанда және музей сабағының мақсаты мен міндеттерін анықтаған кезде сабақтың қандай аудиторияға арналғанын ескеру қажет. Бұл кезеңде жұмыс екі бағытта жүреді:

1) дереккөздер мен әдебиеттерді оқу (қажетті үзінділер жасау, библиография мен картотеканы құрастыру).

2) музей экспозициясын, қор коллекцияларын, ең алдымен, музей заттарын зерделеу (музей объектісінің ғылыми сипаттамасымен танысу).

Музейде сабақ өткізудің әдістемесі:

1. Жоспар.

2. Тақырыпты таңдау.

3. Музей сабағының мақсаты үлгілік оқу бағдарламасындағы тақырыптарды терең меңгеруге бағыттау.

Экскурсияның мақсаты:

1 патриотизмді дамыту;

2 эстетикалық тәрбие беру;

3 жәдігерлердің тарихи мәнін аша отырып, тарихи білімділікке тәрбиелеу;

4 білім алушының дүниетанымын, танымдық қызығушылықтарын арттыру.

Соңғы жылдары педагогикалық зерттеулер дәлелдегендей, мектептегі білім алушының белгілі бір пән бойынша білімін қалыптастыруда маңызды орын алатын фактордың бірі – музей сабақтары, музей экскурсиясы болып табылады. Білім алушының сабақта алған білімін бекітуде музей жәдігерлері басты рөл атқарады.

Музей сабақтарын ұйымдастырудың ережелері.

1. Тұрақтылық (логикалық байланысы болуы керек);

2. Жүйелілік (бастауыштан бастап жоғары сыныптағы білім алушылары үшін);

3. Өзара байланыс (мектепте сабақта өткенін музей жәдігерлерін көрсету арқылы алған білімдерін бекіту);

4. Қолжетімділік (жәдігерлер, жазулар, мәтіндер т.б. оқушыға түсінікті болуы тиіс);

5. Қызмет/әрекет (5-7 сыныптарының оқушыларына ойын түрінде, экскурсия, тарихи костюмдер киімдер, тарихи заттардың муляжы, интербелсенді ойын т.б. қолданса, ал 8-11 сыныптарға проблемалық мәселелер қою, ситуациялар, сұрақтар беру арқылы музей сабақтарын ұйымдастыру);

6. Кері байланыс (музей сабағы туралы білім алушыдан кері байланыс алу, әңгімелесу, тарихи деректер келтіру, фото альбомдар жасау, зерттеу жобалары);

Музей сабақтарының жоспарланған нәтижелері:

Музей – білім алушының зерттеушілік дағдыларын дамытатын орын. Өйткені, музейлер адамзат тарихында зерттеушілік, тәжірибелік-эксперименттік жұмыстарға қызығушылықтың дамуына, қызметтің ерекше түрі ретінде ғылымның қалыптасу процесіне байланысты пайда болды [Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Орталық музейі, 2009].

Музей қызметі білім алушыларда келесі құзыреттіліктерді дамытуға мүмкіндік береді:

зерттеушілік – тарихи ақпаратты өз бетінше таба білу; мәселені шешудің бірнеше нұсқаларын анықтау, модельдеуді, нақты және ойластырылған эксперименттерді, бақылауды қолдана білу; бастапқы дереккөздермен жұмыс; өзін-өзі бағалауды және өзін-өзі бақылауды жүзеге асыру қабілеті;

реттеушілік – мақсат қоя білу; қойылған мақсаттық шешімін таба білу; болжау қабілеті; өз қызметін зерттеу дағдылары;

коммуникативті – өзара әрекетке кірісу – диалогқа түсу, сұрақ қою; пікірталас ұйымдастыруда өз ұстанымы туралы ойын жетік айта білу; сұхбаттасу жүргізу;

баяндау – дағдылары кезіндегі сөйлеу мәнері; өз ойын толыққанды жеткізу; сөйлеу кезінде ақпараттық құралдарды пайдалана білу; қосымша сұрақтар қоя білу және оларға жауап беру қабілеті [Музейная педагогика за рубежом, 1997].

Музей сабақтарының нәтижесінде білім алушылар зерттеушілік әрекетін дамыту құралы ретінде оқу, сыныптан тыс жұмыстарда, мектеп тәжірибесінде пайдалануға болатын

эсселер, шығармашылық жұмыстар, ғылыми-зерттеу және әлеуметтік жобаларды дайындайды.

Музейде өткізілетін сабақтарды оқу тақырыптары бойынша келесідей топтастыру ұсынылады:

- 1) Тарихи кезеңдер бойынша музейде жүргізілетін сабақтар;
- 2) Тұлғалар тарихы тақырыбына сәйкес ҚР әр өңірінде орналасқан тарихтағы тұлғалар музейінде жүргізілетін сабақтар;
- 3) Өлкетану материалдары негізінде жергілікті жерлердегі өлкетану музейлерінде өткізілетін сабақтар.

Тарих пәнін оқыту тиімділігін арттыруда, білім алушылардың ақыл-ойын, тарихи қабілетін дамытып жетілдіруге осы пәнге қатысты жүргізілетін тарих сабағын музейде өткізудің маңызы зор. Білім беру сапасын арттыру және теориялық білімді практикамен ұштастыру мақсатында тарих пәндерінен тақырыптық сабақтарды музейлерде және тарихи орындарда өткізу бойынша ұсынымдар Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы сайтында қолжетімді.

Қорытынды. Жоғарыда атап көрсетілген бағыттар бойынша жұмысты іске асыруда музей сабағының қызметі артып, адамның интеллектісі мен ой-өрісін дамыту, оның жан дүниесі мен жеке қасиеттерін, қарым-қатынастарын дамыту мазмұнында жүзеге асады. Осылайша педагог тарих пәнінен музей сабақтарын шеберлікпен түрлендіріп отырса, білім алушылардың белсенділігі мен қызығушылығы да арта түседі. Білім алушылар топтарда жұмыс істеп, ойын еркін жеткізе білуге үйренуі қажет. Сонымен қатар зерттеушілік қабілеттерін дамыту жұмыстары арқылы білім алушылардың білімі мен тарихи ойлау дағдысы дамиды. Музейлер қорындағы құнды мұраларды тарих сабақтарында пайдалану пәннің мазмұнын толықтырып, білім алушылардың ізденушілік, зерттеушілік дағдыларын дамытады. Музей жәдігерлерін тарихи шынайы дереккөз ретінде пайдалануға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТ

- Ибраева А.Ф.* Қазақстан музейлері: тарих және тағылым. Астана, 2012.
- Қазақстан Республикасының Мемлекеттік орталық музейі. Фотоальбом / Құраст: Әлімбаев Н., Қақабаев Б., Шалғынбай Ж., Тәтібаев М. Алматы: Өнер, 2009. 176 б.
- Қозғамбаева Г.Б.* Әзірет Сұлтан Мемлекеттік тарихи-мәдени қорық кешені және оның зерттелу тарихынан // Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Хабаршысы, тарих сериясы. 2013. Б. 5. «Мәдени мұра» бағдарламасы. Алматы, 2004.
- Кузьмина Е.* Работа музеев с подрастающим поколением (на материалах Англии). ГБЛ: Информкультура. Вып.2. М., 1990.
- «Мәдениет туралы» Қазақстан Республикасының 15.12.2006. № 207 Заңы https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z060000207_
- Музейная педагогика за рубежом. По ред. М.Ю. Юхневич. Лаборатория музейного проектирования, Российский институт культурологи. М., 1997.
- Тарихи-мәдени мұра объектілерін қорғау және пайдалану туралы Қазақстан Республикасының Заңы 26.12.2019. № 288-VI ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1900000288>

REFERENCES

- Ibraeva A.G.* Museum Kazakhstan: historia et educatio. Astana, 2012. (In Kazakh)
- Civitas Centralis Museum of Reipublicae Kazakhstanae. Photo album / Compilation: Alimbay. N., Kakabaev B., Shalgynbay Zh., Tatibaev M. Almaty: Art, 2009. 176 p. (In Kazakh)
- Kozgambaeva G.B.* Aziret Sultan publica historica et culturalia complexa subsidiaria eiusque historiae inquisitiones. // Bulletin of KazNU named after Al-Farabi, history. 2013. P. 5. (In Kazakh)
- Kuzmina E.* Opus musei cum aetatibus junioribus (de materiis Angliae). GBL: Informculture. Vol. 2. M., 1990. (In Russian)

Lex Reipublicae Kazakhstanae "De Cultura" datas die 15.12.2006. N. 207
[https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z060000207_\(In_Kazakh\)](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z060000207_(In_Kazakh))

Museum paedagogium divulgavit. Padi ed. M. Yukhnevich. Laboratory of Museum Design, Russian Institute of Culture. M., 1997. (In Russian)

Lex Reipublicae Kazakhstanae in tutela et usu obiecti hereditatis historicae et culturalis datae die 26.12.2019 N. 288-VI KRZ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z190000288> (In Kazakh)

Авторлар туралы мәлімет: Архыматаева Айнұр Жақсылыққызы – PhD доктор, Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі Ү. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы «Қоғамдық-гуманитарлық ғылымдар» зертханасының меңгерушісі (Астана қ-сы, Мәңгілік ел 8). ORCID ID: 0000-0001-6030-7299. E-mail: a.arhymataeva@uba.edu.kz

Қайыпбаева Айгүл Тоқтарбайқызы – Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі Ү. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы «Қоғамдық-гуманитарлық бағыты пәндері» зертханасының аға ғылыми қызметкері (Астана қ-сы, Мәңгілік ел 8). E-mail: a.kaiypbaeva@uba.edu.kz

Сведения об авторах: Архыматаева Айнур Жаксылыковна – PhD доктор, Национальная академия образования имени И. Алтынсарина, Заведующая лабораторией «Общественно-гуманитарные науки» (г. Астана, Мәңгілік ел 8). ORCID ID: 0000-0001-6030-7299. E-mail: a.arhymataeva@uba.edu.kz

Қайыпбаева Айгуль Тоқтарбаевна – Национальная академия образования имени И. Алтынсарина, старший научный сотрудник лаборатории «Общественно-гуманитарные науки» (г. Астана, Мәңгілік ел 8). E-mail: a.kaiypbaeva@uba.edu.kz

Information about the authors: Ainur Zh. Arkhymatayeva – PhD of Historical Sciences – Head Laboratory of Social Sciences and Humanities National Academy of Education named after Ybyrai Altynsarin (Astana, Kazakhstan, Mangilik el 8). ORCID ID: 0000-0001-6030-7299. E-mail: a.arhymataeva@uba.edu.kz

Aigul T. Kaiypbaeva – National Academy of Education named after Ybyrai Altynsarin, Senior Researcher at the Laboratory of Social and Humanitarian Sciences (Astana, Kazakhstan, Mangilik el 8). E-mail: a.kaiypbaeva@uba.edu.kz

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 07.08.2024.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 14.08.2024.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 05.09.2024.

ӘОЖ 000 (008)

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ТҮРІК ТЕАТР ӨНЕРІ: ҰҚСАСТЫҚ ПЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Ж.Ж. Хасиетова, З.Н. Исмагамбетова

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Қазақстан)

Аңдатпа. Мақалада ұлттық бірегейлікті әспеттейтін бірден бір мәдени орта театр болғандықтан, Қазақстан мен Түркияның театр өнерін салыстырып, ұлттық құндылықтар мен ұлттық бірегейлікті бейнелейтін театр символдары мен құралдарын айғақтадық. Сонымен қатар, екі елдің театрлары арасындағы сабақтастық зерттеліп, салыстырмалы талдау жүргізілді. Қазақстан мен Түркияның дәстүрлі театр өнерінің шығу тарихы мен ерекшеліктері талданып, олардың түрлері жанр бойынша бөлініп қарастырылды. Атап айтқанда, «қаракөз», «медда», «орта ойыны», «комедия», «трагедия», «драма», «sound драма» сынды қойылымдардың жанрлық түрлеріне талдау жүргізілді.

Ғылыми мақала қазақ театры мен түрік театр элементтерінің ортақ ерекшеліктерін анықтау, бейімдеу және трансформациялауды мақсат етеді. Зерттеу нәтижелері бойынша,

қазақ және түрік театр өнерінің бір-бірімен мәдени және ұлттық сабақтастықтары айқындалып, театр өнері әлеуметтік институт ретінде ұлттық бірегейлікті әспеттейтін орта ретінде сараланды. Сонымен қатар, зерттеу жұмысы екі ел арасындағы мәдениеттер мен театр дәстүрлерінің өзара әрекеттесуін түсінуді кеңейтуге қызығушылық тудырды.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Бұл зерттеуді жүргізу үшін Қазақстан және Түрік елдерінің әдебиеттері, тарихи мұрағаттардан алынған ақпарат көздері, театр қойылымдары туралы жарияланымдар және далалық зерттеулер нәтижелері сияқты түрлі дереккөздер пайдаланылды. Талдау қазақ және түрік театр элементтерін, олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын зерттеуде салыстырмалы тәсіл негізінде жүргізілді. Тарихи пьесалардың мәтіндерін зерттеуді, көрнекі материалдарды және театр қойылымдары туралы статистикалық мәліметтерді талдауды қоса алғанда, сапалық және сандық талдау әдістері де қолданылды.

Тірек сөздер: сабақтастық, түрік театрлары, қазақ театрлары, театр дәстүрлері, мәдени байланыстар, бейімделу, трансформация.

Сілтеме жасау үшін: Хасиетова Ж.Ж., Исмагамбетова З.Н. Қазақ және түрік театр өнері: ұқсастық пен ерекшеліктері // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), 111-118 бб. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.14

КАЗАХСКОЕ И ТУРЕЦКОЕ ТЕАТРАЛЬНОЕ ИСКУССТВО: СХОДСТВА И РАЗЛИЧИЯ

Ж.Ж. Хасиетова, З.Н. Исмагамбетова

Казахский национальный университет имени Аль-Фараби (Казахстан)

Аннотация. В статье мы сравнили театральное искусство Казахстана и Турции и показали символы и средства театра, отражающие национальные ценности и национальную идентичность в турецком театре и казахском театральном искусстве. Кроме того, был проведен сравнительный анализ, изучив преемственность между театрами двух стран. Также были проанализированы истоки и особенности традиционного театрального искусства двух стран, выделены их виды по жанрам. В частности, проведен анализ жанровых видов постановок: «Каракоз», «медда», «средняя игра», «комедия», «трагедия», «драма», «sound драма».

Статья направлена на выявление, адаптацию и трансформацию общих черт казахского и турецкого театральных элементов. По результатам исследования были определены культурные и национальные преемственности Турецкого и Казахского театрального искусства друг с другом, а театральное искусство как социальный институт было дифференцировано в среду, подчеркивающую национальную идентичность. Кроме того, исследовательская работа вызвала интерес к расширению понимания взаимодействия культур и театральных традиций между двумя странами.

Материалы и методы исследования. Для проведения данного исследования использовались различные источники, такие как казахская и турецкая литература, источники из исторических архивов, публикации о театральных постановках и результаты полевых исследований. Анализ проводился на основе сравнительного подхода к изучению элементов турецкого и казахского театра, их сходства и различий. Применялись также методы качественного и количественного анализа, включая изучение текстов исторических пьес, анализ наглядных материалов и статистических данных о театральных постановках.

Ключевые слова: преемственность, турецкие театры, казахские театры, театральные традиции, культурные связи, адаптация, трансформация.

Для цитирования: Хасиетова Ж.Ж., Исмагамбетова З.Н. Казахское и турецкое театральное искусство: сходства и различия // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), с. 111-118. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.14

KAZAKH AND TURKISH THEATRICAL ART: SIMILARITIES AND DIFFERENCES*J.J. Khassiyetova, Z.N. Ismagambetova*

Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)

Abstract. Due to the geopolitical situation between modern Turkey and Kazakhstan, uniting Turkic-speaking peoples, connecting cultures with each other and stimulating to know our ultimate history of origin. Therefore, in this paper, we compared the theatre arts of the two countries and showed the symbols and means of theatre that reflect national values and national identity in Turkish theatre and Kazakh theatre arts. In addition, a comparative analysis was made by examining the continuity between the theatres of the two countries. The origins and characteristics of the traditional theatre arts of the two countries were also analysed, highlighting their types by genre. In particular, the analysis of genre types of productions was carried out: "Karakoz", "medda", "medium play", "comedy", "tragedy", "drama", "sound drama".

The scientific article aims to identify, adapt and transform the common features of Kazakh and Turkish theatre elements. Based on the results of the research, the cultural and national continuities of Turkish and Kazakh theatre arts with each other were identified, and theatre art as a social institution was differentiated into an environment that emphasises national identity. In addition, the research work has generated interest in expanding the understanding of the interaction of cultures and theatre traditions between the two countries.

Materials and methods of research: various sources such as Kazakh and Turkish literature, sources from historical archives, publications on theatre performances and field research results were used for this study. The analysis was based on a comparative approach to the study of elements of Turkish and Kazakh theatre, their similarities and differences. Methods of qualitative and quantitative analysis were also applied, including the study of texts of historical plays, analysis of visual materials and statistical data on theatrical performances.

Keywords: continuity, Turkish theatres, Kazakh theatres, theatre traditions, cultural ties, adaptation, transformation.

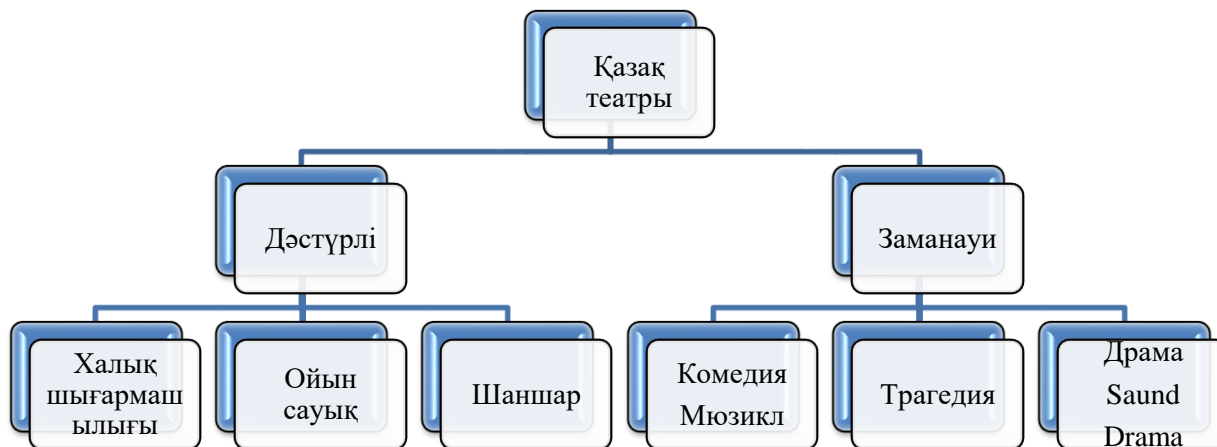
For citation: Khassiyetova J.J., Ismagambetova Z.N. Kazakh and turkish theatrical art: similarities and differences // MUSEUM.KZ. 2024. №3 (7), pp. 111-118. DOI 10.59103/muzkz.2024.07.14

Кіріспе. Қазақ театр өнерінің элементтері халықтың ежелден келе жатқан әдет-ғұрып пен тұрмыс-салтына (бет ашар, бәдік, жар-жар, жоқтау, қоштасу, қыз кәде, шілдеhana), ойын-сауығы (алтыбақан, кімді қалайсың, қыз ойнақ, қынаменде, ортеке, судыр-судыр) мен халық арасындағы айлакерлік өнерге (Алдар Көсе, шаншарлар), ақындар айтысы мен шешендік өнерге саяды [Бурбаев, 2005: 290].

Ұлттық кәсіби театр өнерінің қайнар көзі халық шығармашылығына, әнші ақындар айтысы мен шешендік өнеге ежелден келе жатқан әдет-ғұрып пен тұрмыс-салтқа (беташар, бәдік, жар-жар, жоқтау, қоштасу, қыз кәде, шілдеhana), ойын-сауық (алтыбақан, қызойнақ, ортеке, судыр-судыр) пен Алдар көсе, т.б. секілді күлдіргі қулар өнеріне саяды [Қуандықов, 1969: 210]. XVIII және XIX ғ-да күнделікті өмірдің өзекті мәселелеріне құрылған ажуа, мысқыл, шымшыма сияқты неше алуан қызықты өткір сатиралық әңгімелерді жанынан шығарып әрі оны көрермендер алдында қолма-қол бар бояуымен құлпыртып орындауы арқылы қулар мен «шаншарлар» өнері халық арасында кең танылды. Қу немесе «қуақылар» өз өнерін дәстүрлі мереке-жиындарда, той-тамашаларда, шілдеhana мен жәрмеңкелерде, халық думандарында көрсетіп отырған [Тоқпанов, 1991: 196]. Әлеуметтік әділетсіздікке, ескі керітартпа әдет-ғұрыпқа, зұлымдыққа қарсы шығып, керенау жалқаулық, екі жүзділік, сараңдық сияқты жат мінездерді күлкі, мысқыл етіп аяусыз ажуалады. Осыған қоса олардың өнері әдетте шапшаң қимыл-қозғалысқа, басқа бейнелерге айналып, күтпеген жерден күлкі тудыратыны әрекеттер жасауға құрылып отырды [Сығай, 2003: 189]. Импровизация мен актерлік шеберлікке негізделген қулар мен «шаншарлардың» өнері театр ойын-сауығына жақын болды. Қазақ халқының қоғамдық өмірі мен тұрмыс-салтына байланысты пайда

болған олар қиыннан қисын табар тапқыр, ой-қиялы жүйрік, ділмар адамның жиынтық бейнесіне айналды.

Талқылау. Біздің еліміз сан ғасырлық тарихында кездескен ауыртпалықтар мен қиыншылықтарға қарамастан өзінің мәдени ерекшелігін сақтай алды. Ал тәуелсіздік жылдары біз мәдени іргетасымызды одан әрі бекіте түстік. Бүгінгі таңда Қазақстанда барлық ұлттардың өкілдері өздерінің ұлттық өнерін дамытып, насихаттай алады. Ұлы далада өмір сүрген әлемдік өркениетке өз үлесін қосқан тарихи тұлғаларды ұмытпай, олардың есімін, жасаған ерлік істерін, бүгінгі күні біздің бейбіт өмір сүруімізге, бақытты да білімді ұрпақ тәрбиелеуімізге қосқан үлесін сақтай отырып дәріптеуіміз керек. Ұлттық рухымыздың қайнар көзі саналатын театр өнері қазақ елінің ұлы тұлғаларының бейнесін сахнаға шығаруда үлкен мән береді [Құндақбаев, 1981: 325]. Осыдан ұлттық мүдде мен мақсат тоғысқан, ел идеологиясы қалыптасқан мемлекеттік саясатқа театр өнерінің де қосатын үлесі зор екенін аңғаруға болады. Еліміздің театр репертуарлары ұлттық және әлемдік классиканың жауһарлары, бүгінгі драматургияның озық туындылары азаматтардың рухани-адамгершілік бағдарларын, қазақстандық жаңа отансүйгіштік пен орнықты құндылықтар жүйесін қалыптастырудағы рөлі үлкен.

Кесте 1 (Қазақ театрларының түрлері)

Дәстүрлі түрік театры – түрік мәдениетінің бір бөлігі ретінде тарихи тамыры бар театр түрі. Түрік театры исламға дейінгі кезеңде болғанымен, әсіресе Осман империясы тұсында дамып, бай мәдени мұра ретінде бүгінгі күнге дейін жеткен.

Түрік театрының бастауы түрік мәдениетінің исламға дейінгі кезеңінен басталады. Орта Азияда түрік тайпалары өмір сүрген дәуірде халықтың мәдени өміріндегі той-томалақ сияқты көптеген іс-шараларда музыка мен бидің маңызы зор болды. Бұл шараларда музыка мен биге негізделген халықтық театр дәстүрі дамыды [Алдағ, 2008: 256].

Исламға дейінгі кезеңдегі түрік театрының ең маңызды үлгісі «Көк Түріктердің Орхун» ескерткіштеріндегі «Көке ұлты» деп аталатын эпикалық театр туындысы. Көке ұлты дүниенің жаратылу мифін баяндайды және түрік халық мәдениетінде маңызды орын алады [Çetişli, 2007: 198]. Сонымен қатар, исламға дейінгі түркілердің сахналық өнері, билері мен әндері де театр өнеріне маңызды үлес қосты.

Түрік театры ислам дінінің түрік мәдениетіне ықпалымен өзгерді. Ислам дінінің түркілер өмірінде маңызды орынға ие болуы түрік театрының ислам мәдениеті мен құндылықтары төңірегінде дамуына себепші болды. Бұл кезеңде Орталық Азиядағы

орындаушылық өнер, гимндер мен өлеңдер Таяу Шығыс пен ислам мәдениетінің ықпалымен байып, дамыды. Сонымен қатар араб, парсы, Осман түріктері де түрік театрына айтарлықтай әсер етті.

Түрік театрының ең маңызды кезеңі – Осман империясы кезеңі. Осман империясы кезінде сарайлар мен қалаларда өткізілетін шараларда театр дамыды. Осман империясы кезінде түрік театры халықтың мәдениетінен туындаған бай және алуан түрлі театр түрі ретінде дамыды. Бұл кезеңде театр сарайында және қалаларда халықты ойын-сауық және ақпараттандыру мақсатында ұйымдастырылған шараларда кеңінен пайдаланылды. Осман империясы кезінде театр түрік және батыс мәдени әсерлерін қамтитын синтезге айналды [Çetişli, 2007: 198].

Осман империясы дәуіріндегі түрік театрының ең маңызды жанрлары ортаңғы пьеса, қарагөз, медда және театр халық әндері ретінде белгілі. Бірлескен қойылым түрік театрының көне жанрларының бірі болып табылады және халықтың күнделікті өміріндегі оқиғалардан туындаған. Жалпы ойын әдетте ауыл алаңында, көшеде немесе кофеханаларда ойналады. Актерлерді әдетте жұртшылық арасынан таңдап, спектакльдер кезінде импровизациялайды.

Қарагөз түрік театрының ең танымал жанрларының бірі. Қарагөз көлеңке ойыны ретінде әсіресе Осман империясында балалар арасында танымал болды. Қарагөз екі өлшемді, қолдан жасалған былғары шатырлар арқылы ойналады. Қарагөз пьесалары күнделікті өмірді шынайы бейнелеп, әзіл-оспақ, сатира және тағылымдық элементтерді біріктіреді.

Меддах түрік театрының айтулы жанрларының бірі. Меддах әзіл-оспақ, ирония және сын элементтерін пайдалана отырып, халық өмірінен үзінділерді баяндайды. Медда көбінесе ертегіші сияқты өнер көрсетеді және әңгімелер айту арқылы көрермендерді қуантады.

Түрік театрының тағы бір маңызды жанры – театр халық әндері. Театр халық әндері түрік халық музыкасы мен театрының синтезі болып табылады. Ол театр балладаларында, сахналық пьесаларда және меддаларда жиі қолданылады. Театр балладалары – халықтың эмоционалдық-әлеуметтік мәселелерін қозғайтын мәтіні бар музыкалық шығармалар [Karaburgu O.Ş., Gölgesi S.D., 2012: 235].

Нәтижесінде дәстүрлі түрік театрының бастауы түрік мәдениетінің тарихи тамырына барып тіреледі. Исламға дейінгі кезеңде Орталық Азияда музыка мен биге негізделген театрдың фольклорлық дәстүрі дамыды. Ислам дінінің түрік мәдениетіне әсерімен театр Орта Азиядан Анадолыға дейін таралып, дамыды. Осман империясы тұсында түрік театры да батыс мәдениетінің ықпалында болып, бай театр мәдениетіне айналды. Сарайда да, қалаларда да жұртшылықтың көңілін көтеру, ақпараттандыру мақсатында ұйымдастырылған шараларда театр кеңінен пайдаланылды.

Дәстүрлі түрік театры ғасырлар бойы түрік мәдениетімен етене араласып, мол мұра қалдырды. Түрік театрының тамыры халықтың күнделікті өмірінен алынған ортаңғы пьеса сияқты ескі және дәстүрлі жанрлардан болса, уақыт өте келе қарагөз, меддах және театр халық әндері сияқты басқа жанрлар пайда болды. Бұл жанрлар түрік халқының эмоционалдық, әлеуметтік және мәдени өмірін бейнелеп, түрік театрын бай мәдени мұраға айналдырды. Дәстүрлі түрік театры бүгінде түрік мәдениетінде маңызды орынға ие. Әсіресе, «Қарагөз», «Хачиват» сияқты танымал театр пьесалары балалар мен ересектердің ойын-сауықтары мен ақпараттары үшін ойналуын жалғастыруда [Tanrınar A.N., 2011: 138-141]. Сонымен қатар, Түркиядағы көптеген театр компаниялары дәстүрлі түрік театр жанрларын заманауи театр элементтерімен араластыру арқылы жаңа туындылар жасайды. Осылайша, дәстүрлі түрік театры өзінің тарихи мұрасын сақтай отырып, қазіргі әлемде де бар.

Дәстүрлі түрік театры бүгінде Түркияда және бүкіл әлемде танымал театр жанры. Ол халықаралық фестивальдерде жиі орын алады және әлемде түрік мәдениетінің бір бөлігі ретінде танылады. Сонымен қатар, түрік театры заманауи театрмен ұштасып, театрдың жаңа түрі, түрік заманауи театрына әсер етті.

Дәстүрлі түрік театрының ерекшеліктеріне тоқталсақ:

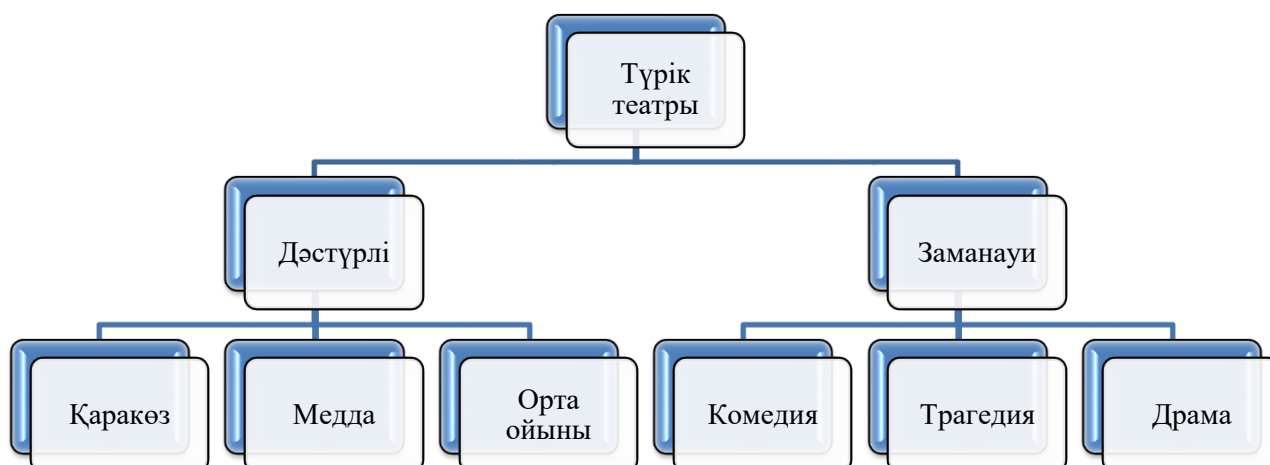
- Бұл түрік мәдениетінің бір бөлігі ретінде ғасырлар бойы қалыптасқан театр дәстүрі;
- Ол халықтың күнделікті өмірінен шабыттанған орта ойын сияқты ежелгі және дәстүрлі жанрлардан шыққан;
- Қарагөз, меддах және театр халық әндері сияқты басқа жанрлар уақыт өте келе пайда болды;
- Театр пьесалары әдетте ойын-сауық және ақпараттық мақсатта ұйымдастырылған іс-шараларда қойылады;
- Спектакльдерде музыка, би және костюмдер маңызды рөл атқарады;
- Театр жұртшылық үшін де, сарай үшін де қызығушылық тудыратын аймаққа айналды;
- Театр қойылымдарында халықтың тілі мен мәдениетінде қалыптасқан қалжың, жаргон және жергілікті диалектілер қолданылады;
- Ойыншылар көбінесе жалғыз ойыншы ойындарында ойнады және жан-жақты орындаушылар ретінде белгілі;
- Дәстүрлі түрік театры бүгінде түрік мәдениетінде маңызды орынға ие және балалар мен ересектердің ойын-сауықтары мен ақпараттары үшін ойналуын жалғастыруда;
- Дәстүрлі түрік театрының театрландырылған қойылымдарын қарастырайық.

Қазіргі түрік театры, басқа қазіргі кезең театрлары сияқты, негізінен батыс театрының ықпалында қалыптасты. Батыс әдебиеті театрының ерекшеліктері мен тәсілдері түрік театрының дамуында маңызды рөл атқарды. Бүгінде Түркиядағы және дүниежүзіндегі театр және драматургия дегенде батыс театрынан сусындаған немесе толығымен Батыс театрынан алынған сахна өнері көз алдымызға келеді. Бұл сахна өнері; мәтін, көрініс, қойылым, құрылыс, драмалық үлгінің сапалары, шығарманың қойылымы, т.б. [Meriç С., 1993:11-12]. Ол Батыс театрының ықпалымен қалыптасып, дамыды. Түрік заманауи театры батыс театрының ықпалында бола тұра, өз мәдениетінің де ықпалына түсіп, ерекше стиль қалыптастырды.

Қазіргі түрік театры батыс театрының ықпалында болғанымен, түрік мәдениеті мен қоғамының ерекшеліктеріне сай дамып келеді.

Қазіргі түрік театрының жалпы ерекшеліктері төмендегідей:

- Оған батыс театрының техникалық, көркемдік және драмалық элементтері әсер етті.
- Ол тарихи-әлеуметтік мәселелерге көбірек көңіл бөледі. Бұл түрік қоғамы бастан кешірген мәселелер мен өзгерістерге жауап беру қажеттілігінен туындайды.
- Түрік тілі мен әдебиетіне көбірек көңіл бөлді. Түрік тілінің қолданылуы мен түрік әдебиетінің ерекшеліктері түрік театрының негізгі белгілерінің бірі.
- Ол әлеуметтік хабарламалар беруді мақсат ететін ойындармен бірінші орынға шығады. Бұл хабарламалар, әдетте, қоғамдағы өзгерістерді шешуге бағытталған.
- Ол әртүрлі театрлық стильдер мен формаларда көрінеді. Оларға драма, комедия, музыкалық және би театрлары жатады.
- Ол дәстүрлі түрік театрының кейбір элементтерін де қамтиды. Атап айтқанда, түрік халық билері мен орта билерінен кейбір ерекшеліктерді қабылдаған.

Кесте 2 (Түрік театрларының түрлері)

Дәстүрлі түрік театры мен заманауи түрік театрын салыстырудың нәтижесінде, келесідей қорытындыға келе аламыз:

1) Дәстүрлі түрік театры импровизацияға негізделген және экспромттық театр болып табылады. Ал қазіргі түрік театры жазба мәтінге негізделген және дайындықпен қойылады;

2) Екеуінің де сахналық орны бар, бірақ дәстүрлі түрік театрында сахна шектеулі. Онда ерекше көрініс жоқ, әсіресе Қаракөз. Ауыл алаңдары, кофеханалар, той алаңдары, т.б. Бұл сияқты көпшілікке ашық орындар сахна ретінде пайдаланылады, сондықтан дәстүрлі театрдағы костюмдер мен декор қазіргі театрға қарағанда қарапайым;

3) Қазіргі түрік театрында әйелдер бар. Нағыз әйелдер әйелдер рөлін ойнайды, бірақ дәстүрлі түрік театрында әйелдердің рөлін әйел болып киінген ерлер (ZENNE) ойнайтын;

4) Қазіргі түрік театрында шығарманы көрмеге қою алдында дайындық жұмыстары жүргізіліп, алаң/сахна белгіленіп, бірнеше рет репетиция жасалады. Дәстүрлі түрік театрында репетициясыз қойылым бар, өйткені оның қайда қалай қойылатыны қоғамның жиналу уақытына сәйкес жасалады;

5) Қазіргі түрік театрында декор өте кең, сахнасы бай, типографиялық және сахналық өңдеу шындыққа жақын жасалған. Дәстүрлі түрік театрында сахна туралы түсінік жоқ, түрлері мен сахнасы тек санада бейнелеуге көмектесетін теңеулерден тұрады;

6) Тақырыпқа сай музыканың барлық түрін қолдануға болады, музыканың уақытында шек жоқ. Оны суретшілер жиі көрсетеді. Дәстүрлі түрік театрында музыка қазіргі түрік театрымен салыстырғанда шектеулі түрде қолданылады. Жалпы, мұнда аспаптың шектеулі саны ойналады;

7) Қазіргі түрік театры дәстүрлі түрік театрына қарағанда тақырыптық жағынан алуан түрлі;

8) Дәстүрлі түрік театрында халық нақылдары бар болса, қазіргі түрік театрында олар жоқ.

Аталмыш тақырыпты зерттеу барысында, 2022 жылдың қараша айының 22 жұлдызы мен қаңтар айының 1 жұлдызы аралығында, Хаджеттепе университетіндегі (Түркия, Анкара) шетелдік ғылыми іс-сапар барысында Анкара қаласының бірнеше ұлттық және жекеменшік театрларының қойылымдарына барып, түрік театры жайында біршама ақпарат алып, Алынған ақпараттардың нәтижесінде салыстырмалы талдау жүргізуге мүмкіншілік туды.

Әртүрлі жанрадағы қойылымдарды көру барысында түрік халқының мәдениеті мен қатар, театр өнерінің қазіргі жағдайын айқындадым. Олардың бірнеше бағытта дамып, түрлі

жанрлардағы қойылымдарына талдау жүргізілді. Сахна декорациясына, режиссердің көз қарасына, тақырыпты аша білу жұмыстарына, актерлардың шеберлігі мен мизансценаларына ерекше назар аударылды. Сонымен қатар, театр өнерінің халық үшін маңыздылығы айқындалды.

Жоғарыдағы келтірілген мәліметтерге сүйінетін болсақ, қазақ халқының театр өнері мен түрік елінің театр өнері арасында біршама сабақтастық бар. Нақтылай келесі тұжырымдарды атап айтсақ болады:

- Екі елдің театр тарихы дәстүршілдіктен бастау алады;
- Көне халық әдебиеті мен театр драматургиясын үйлесімді сабақтастырып келеді;
- Екі мәдениетке тиесілі ұлттық бірегейліктерін театр өнері арқылы ұтымды көрсете алады;
- Қазіргі заманның өзекті мәселелерін спектакльдер арқылы ерекше баяндайды;
- Үйреншікті жанрлардан бөлек, тың идеяларды үйлестіріп, көрермендерге эстетикалық ләззат сыйлайды;
- Қойылымдар барысында заманауи технологиялар мен реквизиттерді қолданады;
- Мәдениеттер сабақтастығын үйлестіріп, төл мәдениеттеріне тиесілі ерекшеліктерді театр өнері арқылы көрсетеді;
- Театр өнерінің дамуына, екі елдің қарым-қатынасын жақсарту мақсатында өзара байланыс орнатып, түрлі театр фестивальдеріне қатысады.

Қорытынды. Қорытындылай келе, қазіргі Түркия мен Қазақстан арасындағы геосаяси жағдайға байланысты Түркі тілдес халықтардың бірігуі, мәдениеттерінің бір-бірімен ұштасуы мен түпкі шығу тарихымызды білуге қызығушылық тудыруда. Сол себептен бұл ғылыми мақалада екі елдің театр өнерін салыстырып, ұлттық бірегейлікті әспеттейтін бірден бір мәдени орта театр болғандықтан, түрік театр өнерінде ұлттық құндылықтар мен ұлттық бірегейлікті бейнелейтін театр символдары мен құралдарындағы сабақтастықты айғақтадық.

Сонымен қатар, қазақ мәдениеті – түркі өркениетінің жалғасы, Қазақстан Республикасының тәуелсіз ел ретінде халықаралық аренада өз орнын алуы – бұл мәдениеттің мәңгіге сақталатындығының кепілдігі. Бір мемлекеттің әлемдегі өзіндік орнын белгілейтін тек саяси құрылым ғана емес, мәдени болмыс екендігін қабылдасақ, онда кезінде Ататүріктің Еуропа мен Араб-Парсы әлемінің ортасында өзіндік болмыс дамыту мақсатында Түркия Республикасының негізіне түрік мәдениетін салғанындай, бүгін Ресей мен Қытай арасында өз елдігін сақтап қалу үшін Қазақстан да түркі мәдениетін жандандыруы керек. Қазіргі таңда еліміздің түркі өркениетіне көрсетіп отырған қолдауы қазақ елінің мәдениет саясаты дұрыс бағытта ілгерілеп бара жатқандығының айқын көрсеткіші болып табылады.

ӘДЕБИЕТ

- Бурбаев Т.Қ.* Қазақ менталитетінің даму ерекшеліктері. Астана, 2005. 290 б.
- Қуандықов К.* Тұңғыш ұлт театры. Алматы, 1969. 210 б.
- Құндақбаев Б.* Уақыт және театр: зерттеулер мен мақалалар. Алматы, Өнер, 1981. 325 б.
- Сығай Ә.* Театр тағылымы. Алматы, 2003. 189 б.
- Тоқпанов А.* Іңкәр дүние. Алматы: Жалын. 1991. 196 б.
- Aldağ, Z.Ş.* Türk Tiyatrosunda Kurtuluş Savaşı. İstanbul, 2008. 256 p.
- Çetişli İ.* Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı. Ankara, 2007. 198 p.
- Karaburğu O.Ş. Gölgesi S.D.* Abdülhak Hamid Tarhan'ın Tiyatroları Üzerine Bir İnceleme. İstanbul 2012. 235 p.
- Meriç C.* Tiyatro nefesi// Jurnal 2. 1993, pp 11-12.
- Tanpınar A.H.* Asır Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul. 2011, pp. 138-141

REFERENCES

- Burbaev T.K.* Kazak mentalitetinin damu erekşelikleri. Astana, 2005. 290 p. (In Kazakh)
- Kuandykov.K.* Tungysh ult teatry. Almaty, 1997. 210 p.

- Kundakbaev B.* Uakyt jane teatr: zertteuler men makalalar. Almaty, Oner, 1981. 325 p.
Sygai A. Teatr tagylymy. Almaty, 2003. 189 p.
Tokpanov A. Inkar dunie. Almaty: Jalyn. 1991. 196 p.
Aldağ, Z.Ş. Türk Tiyatrosunda Kurtuluş Savaşı. İstanbul, 2008. 256 p.
Çetişli İ. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı. Ankara, 2007. 198 p.
Karaburgu O.Ş. Gölgesi S.D. Abdülhak Hamid Tarhan'ın Tiyatroları Üzerine Bir İnceleme. İstanbul 2012. 235 p.
Meriç C. Tiyatro nefesi// Jurnal 2. 1993, pp. 11-12.
Tanpinar A.H. Asır Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul. 2011, pp.138-141

Авторлар туралы мәлімет: Хасиетова Жания Жарасқызы – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (050040, Алматы қ-сы, әл-Фараби 71, Қазақстан), Философия және саясаттану факультеті, мәдениеттану мамандығының 1-ші курс докторанты. <https://orcid.org/0009-0003-4119-6919>. E-mail: zhaniyamh@gmail.com

Исмагамбетова Зухра Нурлановна – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (050040, Алматы қ-сы, әл-Фараби 71, Қазақстан), философия ғылымдарының докторы, профессор. <https://orcid.org/0000-0002-0935-3924>. E-mail: zuchra-50@mail.ru

Сведения об авторах: Хасиетова Жания Жарасовна – Казахский национальный университет имени аль-Фараби (050040, г. Алматы, Аль-Фараби 71, Казахстан), Факультет философии и политологии, докторант 1-го курса специальности культурология. <https://orcid.org/0009-0003-4119-6919> E-mail: zhaniyamh@gmail.com

Исмагамбетова Зухра Нурлановна – Казахский национальный университет имени аль-Фараби (050040, г. Алматы, Аль-Фараби 71, Казахстан), доктор философских наук, профессор. <https://orcid.org/0000-0002-0935-3924> E-mail: zuchra-50@mail.ru

Information about the authors: Zhaniya Zh. Khassiyetova – Kazakh National University named after Al-Farabi (050040, Almaty, Al-Farabi 71, Kazakhstan), Faculty of Philosophy and Political Science, 1st year doctoral student in cultural studies. <https://orcid.org/0009-0003-4119-6919>. E-mail: zhaniyamh@gmail.com

Zuhra N. Ismagambetova – Kazakh National University named after Al-Farabi (050040, Almaty, Al-Farabi 71, Kazakhstan), Doctor of Philosophy, Professor. <https://orcid.org/0000-0002-0935-3924>. E-mail: zuchra-50@mail.ru

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 24.04.2024.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 14.08.2024.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 29.08.2024.

МАЗМҰНЫ

Д. Крибб, П.Н. Петров. Қайнарбұлақтан (Оңтүстік Қазақстан, Шымкент маңында) табылған Сасанидтердің монеталар көмбесі	5
О.Т. Доспанов. Ортағасырлық Қават-қала хумдардың сәулеттік безендірілуі.....	19
С.Ш. Рзаева, Я.Р. Салимов. ««Борчалы» Газах кілемінің кейбір түрлеріне көркемдік және техникалық талдау»	25
Ж.Ж. Тілеуқабыл. Қазалы аудандық тарихи-өлкетану музейінің мәдени мұраны сақтаудағы қызметі	40
В.В. Кутлуева. Өткеннің үнсіз куәлері: XX-шы ғасыр басындағы көгершін хаты не айтады?.....	49
Б.А. Мидинова. Қырғызстандағы музей бумы?	60
Ж. Орынбекова. «Әйел теңдігі» журналы мақалаларына жалпымазмұндық сипаттама (ҚР МОМ материалдары негізінде)	68
Н.А.Таңатаров. Музей-қорықтарда экскурсия жүргізудің ерекшеліктері	73
Н.С. Сансызбай. Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейі қорындағы колөнер шебері А. Мұратовтың жеке коллекциясы	81
Т.Е. Мысабаева. «Сарайшық» музей-қорығындағы этнографиялық жәдігерлер	86
А.Ж. Абу. Жасанды құрал қақпан және қақпанмен аң аулау	91
Д.М. Мерғалиев, Ж.С. Садықова. Қазақ халқының этномәдени дәстүріндегі ою-өрнек өнері	98
А.Ж.Архыматаева, А.Т. Кайыпбаева. «Білім беру сапасын арттыру мақсатанда музейде тарих сабақтарын өткізуді ұйымдастыру»	103
Ж.Ж. Хасиегова, З.Н. Исмагамбетова. Қазақ және түрік театр өнері: ұқсастық пен ерекшеліктері	110

СОДЕРЖАНИЕ

Д. Крибб, П.Н. Петров. Клад Сасанидских монет из Кайнарбулака (близ Шымкента, Южный Казахстан).....	5
О.Т. Доспанов. Архитектурное декорирование Хумов из средневековой Кават-калы.....	19
С.Ш. Рзаева, Я.Р. Салимов. «Художественный и технический анализ некоторых видов газакского ковра «Борчалы». 25	
Ж.Ж. Тілеукабыл. Деятельность по сохранению культурного наследия Казалинского районного историко-краеведческого музея.	40
В.В. Кутлуева. Безмолвные свидетели прошлого: о чем повествует голубограмма начала XX-го века? ...	49
Б.А. Мидинова. Музейный бум в Кыргызстане?.....	60
Ж. Орынбекова. Общее описание содержания статей журнала «Әйел тендігі» (по материалам ЦГМ РК).....	68
Н.А.Танатаров. Особенности проведения экскурсий в музеях-заповедниках.....	73
Н.С. Сансызбай. Личная коллекция мастера прикладного искусства А. Муратова из фонда Актюбинского областного-краеведческого музея.....	81
Т.Е. Мысабаева. Этнографические экспонаты музея-заповедника «Сарайшык»	86
А.Ж. Абу. Искусственное орудие – капкан и охота с капканом	91
Д.М. Мергалиев, Ж.С. Садыкова. Искусство орнамента в этнокультурных традициях казахского народа.....	98
А.Ж.Архыматаева, А.Т.Кайыпбаева. «Организация уроков истории в музее с целью повышения качества образования»	103
Ж.Ж. Хасиетова, З.Н. Исмагамбетова. Казахское и турецкое театральное искусство: сходства и различия	110

CONTENT

J. Cribb, P.N. Petrov A Hoard of Sasanian Coins from Kaynarbulak (near Shymkent, Southern Kazakhstan).....	5
O.T. Dospanov. Architectural decoration on Khums from the medieval Kavat kala.....	19
S.Sh. Rzaeva, Y.R. Salimov. “Artistic and technical analysis of some types of the Gazakh Borchaly carpet”	25
J.Zh. Tileukabyl. Activities to preserve the cultural heritage of the Kazalinsky District Museum of History and Local Lore	40
V.V. Kutlueva. Silent eyewitnesses of past: what the pigeogram of the early twentieth century narrates about?	49
B.A. Midinova. Museum boom in Kyrgyzstan?	60
Zh. Orynbekova. General content description of articles of the journal «Әйел теңдігі / Women's equality» (based on materials of the Central State Museum of the Republic of Kazakhstan).....	68
N.A. Tanatarov. Peculiarities of excursions in museum-reserves.....	73
N.S. Sansizbay. Personal collection of crafts A. Muratov from the Aktobe regional museum of local lore	81
T.E. Mysabaeva. Ethnographic exhibits of the «Saraishyq» museum-reserve	86
A.Zh. Abu. Hunting with artificial gear and a trap.	91
D.M. Mergaliev, Z.S. Sadykova. The art of ornament in the ethnocultural traditions of the kazakh people.....	98
A.Zh.Arkhymataeva, A.T.Kayypbaeva. «Organizing history lessons in a museum to improve the quality of education»	103
J.J. Khassiyetova, Z.N. Ismagambetova. Kazakh and turkish theatrical art: similarities and differences	110

БАС РЕДАКТОР:
Харипова Рашида Ерімқызы

БАС РЕДАКТОРДЫҢ ОРЫНБАСАРЫ:
Атығаев Нұрлан Әділбекұлы
тарих ғылымдарының кандидаты, профессор

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Абдуллах Гюндоду, тарих ғылымдарының докторы, Анкара университетінің тілдер және тарих-география факультетінің профессоры, жалпы түрік тарихы бөлімінің меңгерушісі (Түркия).

Ахметжан Қалиолла Саматұлы, Қазақстан Республикасы көркемсурет Академиясының академигі, тарих ғылымдарының кандидаты, этнограф-қару зерттеуші (Қазақстан).

Әбіл Еркін Аманжолұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).

Кенжебаев Ғабит Қапезұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі Абай атындағы Қаз ҰПУ Тарих және құқық институтының директоры (Қазақстан).

Ғабитов Тұрсын Хафизұлы, философия ғылымдарының докторы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің философия және саясаттану факультетінің философия кафедрасының профессоры (Қазақстан).

Жолт Биро Андраш, антрополог, профессор (Венгрия).

Жұматаев Ринат Серікұлы, PhD доктор, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің Тарих факультетінің археология, этнология және музеология кафедрасының меңгерушісі (Қазақстан).

Ишанходжаева Замира Райимқызы, тарих ғылымдарының докторы, Мирзо Улугбек атындағы Ұлттық университетінің профессоры (Өзбекстан).

Картаева Тәттігүл Ерсайынқызы, тарих ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің Тарих факультетінің археология, этнология және музеология кафедрасының профессоры (Қазақстан).

Петров Павел Николаевич, тарих ғылымдарының кандидаты, Ресей жаратылыстану ғылымдары академиясының профессоры (Ресей).

Подушкин Александр Николаевич, тарих ғылымдарының докторы, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университетінің профессоры (Қазақстан).

Уәли Нүргелді Мақажанұлы, филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы Мемлекеттік орталық музейінің бас ғылыми қызметкері (Қазақстан).

Файзуллина Галия Шаукетовна, тарих ғылымдарының кандидаты, Тұран университетінің Туризм және сервис кафедрасының меңгерушісі (Қазақстан).

ЖАУАПТЫ РЕДАКТОРЫ:
Темиртон Галия
PhD

РЕДАКЦИЯ КЕҢЕСІ:
Балаева Арайлы, Белтенев Жасұлан, Жайнақов Ерсін,
Қыстаубаева Айгүл, Мякишева Ольга,
Төрежанова Набира, Жолбарыс Нұрсерік

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Харипова Рашида Еримовна

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:
Атыгаев Нурлан Адилбекович
кандидат исторических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Абдуллах Гондугду, доктор исторических наук, профессор факультета языков, истории и географии университета Анкары, заведующий кафедрой общей истории Турции (Турция).

Ахметжан Калиолла Саматович, кандидат исторических наук, академик Академии художеств Республики Казахстан, этнограф-оружейник (Казахстан).

Абиль Еркин Аманжолович, доктор исторических наук, профессор (Казахстан).

Кенжебаев Габит Капезович, доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент НАН РК, директор Института истории и права Каз НПУ им. Абая (Казахстан).

Габитов Турсун Хафизович, доктор философских наук, профессор кафедры философии и социологии факультета философии и социологии Казахского национального университета имени аль-Фараби (Казахстан).

Жолт Андраш Биро, антрополог, профессор (Венгрия).

Жуматаев Ринат Серикович, доктор PhD, заведующий кафедрой археологии, этнологии и музеологии факультета истории Казахского Национального университета имени аль-Фараби (Казахстан).

Ишанходжаева Замира Райимовна, доктор исторических наук, профессор Национального университета имени Мирзо Улугбека (Узбекистан).

Картаева Таттигул Ерсайыновна, кандидат исторических наук, профессор кафедры археологии, этнологии и музеологии факультета истории Казахского Национального университета имени аль-Фараби (Казахстан).

Петров Павел Николаевич, кандидат исторических наук, профессор Российской Академии Естествознания (Россия).

Подушкин Александр Николаевич, доктор исторических наук, профессор Южно-Казахстанского государственного педагогического университета (Казахстан).

Уали Нургелди Макажанович, доктор филологических наук, профессор, главный научный сотрудник Центрального государственного музея Республики Казахстан (Казахстан).

Файзуллина Галия Шаукетовна, кандидат исторических наук, заведующая кафедрой туризма и сервиса университета Туран (Казахстан).

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР:
Темиртон Галия
PhD

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Балаева Арайлы, Белтенев Жасулан, Жайнаков Ерсин,
Кистаубаева Айгуль, Мякишева Ольга,
Торежанова Набира, Жолбарыс Нурсерик

EDITOR-IN-CHIEF:
Rashida E. Kharipova

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:
Nurlan A. Atygayev
Candidate of Historical Sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Abdullah Gündoğdu, Doctor of Historical Sciences, Professor at the Faculty of Languages, History and Geography of Ankara University and Head of the Department of General History of Turkey (Turkey).

Akhmetzhan Kaliolla Samatovich, Candidate of Historical Sciences, Academician of the Academy of Arts of the Republic of Kazakhstan, ethnographer-gunsmith (Kazakhstan).

Abil Erkin Amanzholovich, Doctor of Historical Sciences, Professor (Kazakhstan).

Kenzhebaev Gabit Kapezovich, Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Director of the Faculty of History and Law of Abay Kazakh National Pedagogical University (Kazakhstan).

Gabitov Tursun Khafizovich, Doctor of Philosophical Sciences, Professor at the Department of Philosophy and Sociology, Faculty of Philosophy and Sociology, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan).

András Zsolt Biro – anthropologist, Professor (Hungary).

Zhumataev Rinat Serikovich, PhD, Head of the Department of Archaeology, ethnology and museology, Faculty of History, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan).

Ishankhodjaeva Zamira Rayimovna, Doctor of Historical Sciences, Professor at the National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek (Uzbekistan).

Kartaeva Tattigul Ersayinovna, Candidate of Historical Sciences, Professor at the Department of Archaeology, ethnology and museology, Faculty of History, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan).

Petrov Pavel Nikolaevich, Candidate of Historical Sciences, Professor at the Russian Academy of Natural Sciences (Russia).

Podushkin Aleksandr Nikolayevich, Doctor of Historical Sciences, Professor at South Kazakhstan State Pedagogical University (Kazakhstan).

Uali Nurgeldi Makazhanovich, Doctor of Philological Sciences, Professor, Chief Researcher at the Central State Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan).

Fayzullina Galiya Shauketovna, Candidate of Historical Sciences, Head of the Department of Tourism and Service at Turan University (Kazakhstan).

EXECUTIVE EDITOR:

Temirton Galiya
PhD

EXECUTIVE EDITORS:

Balayeva Araily, Beltenov Zhasulan, Ersin Zhainakov,
Aigul Kystaubaeva, Olga Myakisheva,
Nabira Torezhanova, Zhulbarys Nurserik

050100, Қазақстан Республикасы,
Алматы қ., Самал-1 бқшам ауданы, 44
Қазақстан Республикасы
Мемлекеттік орталық музейі
«MUSEUM.KZ» журналының редакциясы
Тел.: +7(727) 264 08 44
E-mail: museum.kz@mail.ru

050100, Республика Казахстан,
г. Алматы, микрорайон Самал-1/44
Центральный Государственный музей
Республики Казахстан
Редакция журнала «MUSEUM.KZ»
Тел.: +7(727) 264 08 44
E-mail: museum.kz@mail.ru

050100, Republic of Kazakhstan,
Almaty, district Samal-1, 44
The Central State Museum of the
Republic of Kazakhstan
Editorial board of the journal «MUSEUM.KZ»
Tel.: +7(727) 264 08 44
E-mail: museum.kz@mail.ru